Zagadnienia Doradztwa Rolniczego

KWARTALNIK 3'06(47)

CENTRUM DORADZTWA
ROLNICZEGO W BRWINOWIE
ODDZIAŁ W POZNANIU

Wydawca:

Centrum Doradztwa Rolniczego
Oddział w Poznaniu
61-659 Poznań, ul. Winogrady 63
tel.: 061 823 20 81, 061 820-19-71, fax: 061 820-19-71
e-mail: w.glowacka@cdr.gov.pl
www.cdr.gov.pl

Rada Programowa:

Edward Arseniuk, Marek Kłodziński, Andrzej Kowalski,
Jędrzej Krupiński, Seweryn Kukuła, Aleksander Lewczuk,
Antoni Mickiewicz, Walenty Poczta, Stefan Pruszyński,
Izabela Sikorska-Wolak, Aleksander Szeptycki, Bogdan M. Wawrzyniak

Zespół Redakcyjny:

A. P. Wiatrak (redaktor naczelny),
E. K. Chyłek, R. Jaworski, W. Kujawiński,
E. Matuszak, R. Sass, A. Swulińska-Katulska, S. Zawisza,
D. Pruss Głowacka (sekretarz redakcji)

Projekt graf., skład komputerowy:

Alicja Zygmanowska

© Copyright by Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie
Oddział w Poznaniu 2006

Druk:

Centrum Doradztwa Rolniczego
Oddział w Poznaniu
Zlecenie nr 19/2006, nakład 800 egz.

SPIS TREŚCI

ARTYKUŁY

GEORGIJ CZEREWKO, NAZAR KUDŁA: Reforma sektora rolno-spożywczego na Ukrainie 5

ALINA WALENIA: Dostosowanie zakładów przetwórstwa rolno-spożywczego do norm Unii Europejskiej (na przykładzie województwa podkarpackiego) 25

MICHAŁ TRZĘSOWSKI: Uwarunkowania i tendencje zmian w działaniu rynków w sektorze produktów rolno-ogrodniczych 41

IRENEUSZ GRADKA: Technologiczno-ekonomiczne aspekty produkcji ekologicznej w wybranych gospodarstwach rolnych 51

MARCIN CHOLEWA: Regionalne zróżnicowanie wyników produkcyjno-ekonomicznych gospodarstw wyspecjalizowanych w chowie trzody chlewnej w 2004 roku 75

ZBIGNIEW T. DĄBROWSKI: Wielokierunkowe działania na rzecz wdrażania rolnictwa ekologicznego do produkcji i promowanie żywności ekologicznej w Wielkiej Brytanii 87

INFORMACJE

ADRIANA MERTA-RUDY: Zmiany w zakresie stosowanych form działalności oświatowej i upowszechnieniowej w dolnośląskim doradztwie rolniczym przed i po akcesji do Unii Europejskiej 98

BOGDAN M. WAWRZYNIAK, MAŁGORZATA ZAJDEL: Program rent strukturalnych w rolnictwie polskim 103

BOLESŁAW WOJTASIK: Infrastruktura techniczna w procesie kształtowania obszarów wiejskich 110

EUGENIUSZ KOŚMICKI: Stare odmiany jabłoni jako dziedzictwo kulturowe i bogactwo biologiczne 118

NOWOŚCI WYDAWNICZE 123

TABLE OF CONTENTS

ARTICLES

GEORGIJ CZEREWKO, NAZAR KUDŁA: The reform of agribusiness sector on Ukraine 5

ALINA WALENIA: Adjustment of agricultural food processing plants to European Union norms (Podkarpackie voivodeship as an example) 25

MICHAŁ TRZĘSOWSKI: Conditions and tendencies of changes in the wholesale markets activities in the sector of agri-horticultural products 41

IRENEUSZ GRADKA: Technological and economical aspects of implementation of organic production in selected farm 51

MARCIN CHOLEWA: Regional diversity of the productive and economic results achived by the agricultural holdings specialised in pig keeping in the year 2004 75

ZBIGNIEW T. DĄBROWSKI: Multifarious activities in implementation of ecological agriculture and promotion of ecological food in the Great Britain 87

INFORMATIONS

ADRIANA MERTA-RUDY: The changes in educational and dissemination forms of activities of Agricultural Advisory in Dolny Śląsk region before and after accession to European Union 98

BOGDAN M. WAWRZYNIAK, MAŁGORZATA ZAJDEL: Structural pensions in polish agriculture 103

BOLESŁAW WOJTASIK: Technical infrastructure in the process of rural areas moulding 110

EUGENIUSZ KOŚMICKI: The old varieties of apples as a cultural heritage and biological resource 118

PUBLISHING NEWS 123

ARTYKUŁY

GEORGIJ CZEREWKO, NAZAR KUDŁA
Lwowski Państwowy Uniwersytet Agrarny w Dublanach

REFORMA SEKTORA ROLNO-SPOŻYWCZEGO NA UKRAINIE

1. Wstęp

Znaczenie gospodarcze i społeczne rolnictwa na Ukrainie jest dużo większe niż w większości krajów Unii Europejskiej. Ukraina ma bardzo korzystne warunki przyrodnicze do rozwoju rolnictwa. Barierami w rozwoju rolnictwa i całego sektora rolno-spożywczego są obecnie niekorzystne warunki ekonomiczne (brak kapitału i inne) i nieumiejętne wykorzystanie walorów przyrodniczych [Czerewko, 2005]. Rolnictwo Ukrainy znajduje się obecnie na bardzo niskim poziomie rozwoju ekonomicznego. Jedną z głównych przyczyn niskiej atrakcyjności ukraińskiego rolnictwa dla inwestorów krajowych i zagranicznych jest niska opłacalność produkcji rolniczej lub brak opłacalności produkcji niektórych produktów.

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie sektora rolno-spożywczego na Ukrainie w procesie jego przemian i przebudowy. Podstawą analizy są dane statystyki masowej i literatura przedmiotu.

2. Transformacja agrarnych przeobrażeń

Jednym z kierunków reformy rolnej na Ukrainie było przeprowadzenie prywatyzacji przedsiębiorstw rolniczych oraz stworzenie równoprawnych organizacyjnych form gospodarowania o charakterze rynkowym. W rezultacie reform umocniła się instytucja prywatnej własności ziemi. Sprywatyzowane zasoby zostały przekazane do dyspozycji gospodarstwom kolektywnym, w ramach których, według wyznaczonej metodyki, zostały podzielone pomiędzy byłych i obecnych pracowników. Zamiast dominującej spółdzielczej i państwowej formy gospoda-

rowania powstały i zaczęły się rozwijać różnorodne formy rynkowego prowadzenia przedsiębiorstw rolniczych. Początkowo szybko zaczęły rozwijać się gospodarstwa indywidualne oraz rodzinne, które dzięki powiększeniu swoich działek zaczęły konkurować na lokalnych rynkach z innymi gospodarstwami. Powstała nowa klasa rolników – farmerzy. Kolektywne przedsiębiorstwa rolnicze i pewna część państwowych gospodarstw rolniczych została przekształcona w różne formy o charakterze rynkowym, oparte na prywatnej lub państwowej własności ziemi w połączeniu z kolektywnymi formami organizacji pracy. W następstwie tych przemian na Ukrainie powstały trzy formy gospodarstw rolnych:

1. *Gospodarstwa socjalne ludności wiejskiej* – gospodarstwa, które funkcjonują bez stworzenia osoby prawnej, produkujące na niewielką skalę produkty rolno-spożywcze na rynek, charakteryzujące się ekstensywnymi metodami technologicznymi, gospodarujące na niewielkich obszarach prywatyzowanych użytków rolnych (do 3 ha).
2. *Farmerskie gospodarstwa* funkcjonujące ze statusem osoby prawnej, bazujące na prywatnej formie gospodarowania, produkujące na rynek produkcję towarową, szeroko wykorzystujące instytucję dzierżawy ziemi. Średnia wielkość takiego gospodarstwa na Ukrainie to około 30 ha.
3. *Gospodarstwa rolnicze* – to restrukturyzowane byłe kołchozy przekształcone w rożne formy gospodarowania (spółki z ograniczoną odpowiedzialnością, towarzystwa akcyjne, kooperatywne rolnicze przedsiębiorstwa, spółki gospodarstw wiejskich oraz inne).

Na skutek prywatyzacji nastąpiło rozdrobnienie gospodarstw, zlikwidowano w większości przypadków ekonomicznie mocne gospodarstwa rolnicze bez jakiejkolwiek alternatywy. Prywatyzacja w przemyśle przetwórczym odbyła się w sposób niekontrolowany. Do dzisiaj trudno ustalić, kto jest prawdziwym właścicielem niektórych zakładów, a ludzie nie mogą zrozumieć, dlaczego zakład, który niedawno produkował bardzo dobre jakościowe produkty żywnościowe, teraz stoi zamknięty, a na rynku jest dużo produktów tego samego rodzaju, ale importowanych [Czerewko, Iwanicka, 2003]. Są to skutki niekontrolowanego przez państwo, albo niewystarczająco kontrolowanego, procesu przenikania do kraju kapitału zagranicznego.

Proces urynkowienia rolnictwa na Ukrainie spowodował powołanie do życia gospodarstw farmerskich. Jednakże rozwój tej formy zagospodarowania nie sprawdził się i nie przyniósł oczekiwanych wyników z powodu braku materialnego zabezpieczania. Powstanie gospodarstw farmerskich zrujnowało wielkie gospodarstwa rolnicze, które funkcjonowały wcześniej. Z punktu widzenia struktury agrarnej na Ukrainie, szczególnie w zachodniej jej części, rozdrobnienie gospodarstw jest bardzo duże. Następstwem rozdrobnionej struktury jest mała skala produkcji. Konsekwencją rozdrobnienia są drastycznie niskie dochody ludności rolniczej. Wychodząc z takiego punktu widzenia, perspektywa gospodarstw far-

merskich jest na Ukrainie bardzo „mglista". Gospodarstwa farmerskie na Ukrainie (ponad 42 tys.) na rynku produktów żywnościowych są bez znaczenia, ponieważ produkują zaledwie 2,4 % globalnej produkcji rolniczej. Mają małe rozmiary: średnio w obwodzie Lwowskim – 10 ha, Iwano-Frankiewskim – 5 ha.

Tabela 1

Rozwój gospodarczych form w agrobiznesie Ukrainy

Wskaźniki	1999				2004			
	Razem	w tym			Razem	w tym		
		Gospodarstwa rolnicze	Farmerskie gospodarstwa	Socjalne gospodarstwa rolników		Gospodarstwa rolnicze	Farmerskie gospodarstwa	Socjalne gospodarstwa rolników
Liczba gospodarstw (tys.)	11635,5	12,6	35,9	11587	13581,2	20,7	42,5	13518
Użytki rolne								
– (mln ha)	40,3	32,9	1,2	6,2	37,3	20,1	3,4	13,8
– %	100	81,6	3,0	15,4	100	59,9	9,1	37,0
grunty orne								
– (mln ha)	32,1	26,7	1,1	4,3	31,0	17,8	3,2	10,0
– %	100	83,1	3,4	13,4	100	57,4	10,3	32,2

Źródło: Obliczenia własne na podstawie: „Сільське господарство України: статистичний щорічник 2004".

W 1990 roku istniały dwie kategorie gospodarstw: rolnicze przedsiębiorstwa i osobiste (podsobne) gospodarstwa ludności wiejskiej, które gospodarowały odpowiednio na 93,5% oraz 6,5% użytków rolnych. Zmiany odbyły się po przyjęciu - 3 grudnia 1999 roku - Rozporządzenia Prezydenta Ukrainy „O pilnych środkach reformowania ekonomiki sektora agrarnego". Celem rozporządzenia było rozwiązanie głównego problemu – kształtowanie skutecznego właściciela i gospodarza ziemi oraz zasobów trwałych. W następstwie tych zmian w 1999 roku gospodarstwa rolnicze użytkowały 82% użytków rolnych, a w 2004 roku – 54%. W gospodarstwach farmerskich wskaźnik ten wzrósł z 3% do 9,1%, a w gospodarstwach socjalnych z 15,4% do 37% (tabela 1). Wyniki reformy okazały się odwrotne do zakładanych, zrujnowano wielkotowarową produkcję oraz zasiano iluzję co do przewagi farmerów i drobnych wiejskich gospodarstw w żywieniowym zaopatrzeniu kraju. Taka polityka przyczyniła się do powszechnego stosowania monokultur rolnych, które przynoszą największe zyski (słonecznik, kukurydza) oraz całkowitego upadku chowu zwierząt.

Tabela 2

Globalna produkcja rolnicza w przedsiębiorstwach o różnych formach gospodarowania

Wskaźniki	1999				2004			
	Razem	w tym			Razem	w tym		
		Gospodarstwa rolnicze	Farmerskie gospodarstwa	Socjalne gospodarstwa rolników		Gospodarstwa rolnicze	Farmerskie gospodarstwa	Socjalne gospodarstwa rolników
Rolnicza produkcja brutto razem								
– mld hrn[a]	50,7	21,4	0,5	28,8	65,8	23,7	2,4	39,7
– %	100	42,2	1,0	56,8	100	36,1	3,6	60,3
w tym rolnicza produkcja brutto roślinna								
– mld hrn[a]	27,6	14,2	0,4	13,0	42,5	17,1	2,2	23,2
– %	100	51,4	1,5	47,1	100	40,3	5,2	54,5
w tym rolnicza produkcja brutto zwierzęca								
– mld hrn[a]	23,1	7,2	0,1	15,8	23,3	6,6	0,2	16,5
– %	100	31,2	0,4	68,4	100	28,5	0,8	70,7

[a] - hrn – hrywna (nazwa jednostki pieniężnej Ukrainy)

Źródło: Obliczenia własne na podstawie: „Сільське господарство України: статистичний щорічник 2004".

Osobiste (socjalne) gospodarstwa ludności wiejskiej w 2004 wyprodukowały 60,3% globalnej rolniczej produkcji (w cenach porównywalnych), w tym udział produkcji roślinnej stanowił 54,5%, a produkcji zwierzęcej 70,7% (tabela 2). Przeciętne gospodarstwo socjalne użytkowało około 1 ha użytków rolnych, a w lepszym wypadku posiadało także konia, 1-2 krowy, 1-3 świnie, drób. Gospodarstwa te są mocno zróżnicowane w różnych regionach kraju. Z powodów finansowych oraz braku wiedzy agronomicznej, weterynaryjnej, ekonomicznej gospodarstwa nie stosują prawidłowych technologii i procesów produkcji, co prowadzi do spadku produkcji i pogorszenia jej jakości.

Małe gospodarstwa rolnicze mają lepsze wyniki gospodarcze, ale nie są konkurencyjne dla przedsiębiorców posiadających wyposażenie techniczne i korzystających z nowoczesnych technologii. Małe gospodarstwa są zmuszone do produkowania na własne potrzeby i zaopatrzenie swoich rodzin. Niedostateczne uzasadnienie skutków wdrożenia reformy ziemi oraz przekształcania przedsiębiorstw rolniczych spowodowało oddzielenie stosunków majątkowych i pracy (rolnik jako właściciel ziemi i zasobów trwałych przedsiębiorstwa rolniczego został najemnym pracownikiem swojej własności).

W ukraińskiej gospodarce rynkowej mają miejsce niekonsekwentne tendencje dynamiki wskaźników produktywności pracy, stopnia jej opłaty oraz zatrudnienia. Specyfiką ukraińskiego agrobiznesu jest uniknięcie zwalniania pracowników kosztem wyższego tempa wzrostu produkcji. Jednocześnie jednym z największych

problemów socjalnych na wsi jest bardzo niski poziom wynagrodzeń pracowników w sektorze rolnym. Od ponad 10 lat pozostaje najniższym wśród wszystkich gałęzi gospodarki Ukrainy (w roku 1995 – 46,3 hrn, w roku 2005 – 398 hrn), co stanowiło 52% średniego miesięcznego wynagrodzenia w gospodarce kraju (764 hrn), oraz 88% ustalonego w roku 2005 minimum utrzymania (453 hrn). Poziom spożycia produktów rolniczych ogółem jest niższy o 10% od wymaganego minimum, a spożycie najcenniejszych produktów zawierających białko pochodzenia zwierzęcego o 20%, owoców, w tym winogron o 40% [Демчак, 2005].

Niższej wydajności pracy w osobistych gospodarstwach towarzyszy większa ich dochodowość. Taki absurdalny ekonomicznie wynik można wyjaśnić kilkoma przyczynami: załamaniem ekonomicznych mechanizmów w przedsiębiorstwach i całej gospodarce, istnieniem szarej strefy (niekontrolowany prywatny sektor), niekorzystną strukturą produkcji w gospodarstwach rolniczych, dekapitalizacją jego głównych działów. Obecnie dochody z pracy w osobistych gospodarstwach rolników są większe w porównaniu z gospodarstwami rolniczymi, jednak niewystarczające, aby w najbliższej przyszłości przyciągnąć chętnych do prowadzenia działalności rolniczej. Upadek (niekiedy „likwidacja") miejscowego przedsiębiorstwa rolniczego jest od razu odczuwalny w gospodarstwach osobistych, ponieważ dotychczas miały one ciągłą pomoc socjalną przez oficjalne i nieoficjalne kanały. Zasoby własne rolników dla podwyższenia efektywności są ograniczone. Gospodarstwa osobiste osiągnęły szczyt produkcji i od roku 2005 widać tendencje spadkowe (rysunek 1). Powstaje pytanie, jak lepiej zintegrować interesy dwóch sektorów własnościowych, nawiązać trwałe związki pomiędzy nimi, uwzględniając niektóre zalety prywatnego gospodarowania. Produkcja na własnej ziemi jest bardziej ekonomiczna dzięki znacznie wyższemu zaangażowaniu gospodarza, który samodzielnie rozwiązuje problemy swojej działalności.

Rysunek 1

Dynamika rolniczej produkcji brutto (1990 = 100%)

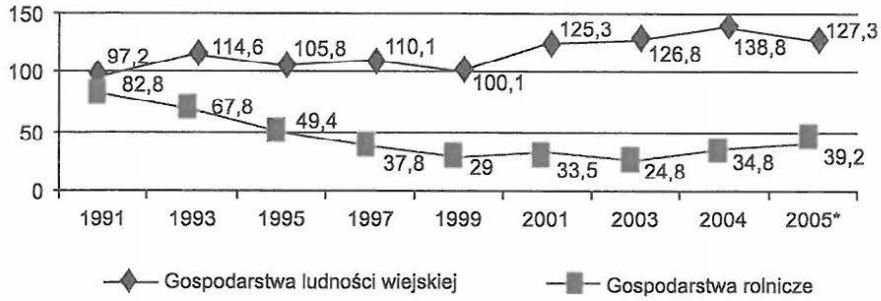

2005* oczekiwane wyniki.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: „Сільське господарство України: статистичний щорічник 2004".

Gospodarstwa osobiste są wielokierunkowe. Szeroka gama produkcji ma swoje uzasadnienie w konsumpcyjnych potrzebach rodziny rolniczej. Niestety wielokierunkowe wytwarzanie typu naturalnego, z wykorzystaniem konia i pracy ręcznej, jak pokazuje praktyka, jest mało efektywne. Tylko wyspecjalizowane małe gospodarstwa mają perspektywy utrzymania się na rynku. Drobna produkcja może mieć przewagę w mało zmechanizowanych działach produkcji, w szczególności w sadownictwie, warzywnictwie, produkcji ziemniaków oraz w pozarolniczej działalności usługowej (turystyka wiejska). Do roku 2005, ze względu na techniczne wsparcie, najbardziej opłacalną produkcją roślinną była uprawa pszenicy i buraków cukrowych, a w produkcji zwierzęcej – produkcja mleka. Rolnikowi, co roku trudniej jest utrzymywać krowę a potwierdzeniem tego jest rodzinny chów bydła. Chów ten wymaga większych nakładów pracy, w szczególności w okresie letnim, kiedy występuje największe spiętrzenie prac w produkcji roślinnej. Osobiste gospodarstwa rolnicze są lepiej przystosowane do chowu zwierząt na małą skalę. Przykładem jest produkcja trzody chlewnej, którą zajmuje się co drugie gospodarstwo. Mięso wieprzowe cieszy się popytem, ponieważ gospodarstwa stosują naturalne sposoby żywienia, bez wykorzystywania różnych środków stymulujących. Podstawowymi paszami stosowanymi w żywieniu świń są odpady żywnościowe, produkcja z gospodarstwa (zboże, ziemniaki, buraki, mleko) i zboże kupowane przez rolników na rynku. Przy cenie 50 hrn za kwintal zboża, rolnik osiąga dostateczny zysk z hodowli trzody chlewnej w domowych warunkach [Дієсперов, 2005].

Osobiste gospodarstwa rolne nie mogą stanowić żadnej perspektywy rozwoju ze względu na brak zastosowania wyższych form postępu technicznego. Gospodarstwa te nie mają uzasadnienia ekonomicznego, produkcja w nich jest pracochłonna, co powoduje, że są formą przejściową. Przyszłość należy tylko do dużych przedsiębiorstw [Czerewko, 2004]. Wszystkie dotychczas istniejące duże przedsiębiorstwa rolnicze Ukrainy zostały jednak dość zniszczone w trakcie procesów prywatyzacji. W większości przypadków podczas prywatyzacji nieuzasadnione ekonomicznie działania spowodowały olbrzymie zmniejszenie chowu zwierząt i uprawy roślin w rolnictwie, zniszczenie selekcji, nasiennictwa, obniżenie dochodów, a w konsekwencji bankructwo producentów i dużych przedsiębiorstw.

Utworzenie nowych gospodarstw spowodowało dużo problemów związanych z ich funkcjonowaniem w warunkach swobodnego rynku. Po pierwsze, większość rolników przekazała należącą do nich ziemię i środki trwałe w dzierżawę nowo utworzonym przedsiębiorstwom lub tym farmerom, którzy mieli środki materialne i sprzęt techniczny. Po zakończeniu roku rolnicy nie dostawali jednak opłaty lub otrzymywali częściowy ekwiwalent w naturze za wykorzystanie ich majątku. Prawne podstawy takich stosunków są niedoskonałe. Przy braku konkurencji rolnicy nie mają wyboru w przekazaniu swojej ziemi lepszemu przedsiębiorcy na korzystniejszych warunkach, w przypadku braku gospodarza ziemia leży odłogiem i zarasta chwastami.

Po drugie, praktyka wskazuje, że rolnictwem towarowym zaczęła zajmować się nowa, mało wykwalifikowana kadra, której poza problemami zaopatrzenia technicznego, zakupu materiału siewnego, paliwa brakowało wiedzy z zakresu nowych technologii, marketingu, organizacji i innych zagadnień agrobiznesu. W tym czasie doradztwem zajmowali się przeważnie dystrybutorzy dużych firm nasiennych lub chemicznych, oferujących środki ochrony roślin.

Po trzecie, zwiększenie produkcji rolniczej wymaga stworzenia infrastruktury jej przetwarzania, przechowywania, zbytu i odpowiedniej polityki cenowej oraz państwowego wsparcia. Po czwarte, pewna część produkcji rolniczej nie znajduje zbytu ma miejscowych rynkach z powodu braku instytucji rynkowych (domy towarowe, giełdy rolnicze, rynki hurtowe itd.) oraz braku polityki interwencjonizmu państwowego. Po piąte, niedostatecznie rozwiązany jest problem modernizacji przedsiębiorstw rolniczych z powodu dysparytetu cen, braku kredytów preferencyjnych, rynku ziemi. Pomimo zwiększenia zakresu dostępności komercyjnych kredytów w ostatnich pięciu latach, kredyty te pokrywają tylko 25% optymalnych potrzeb. Odsetki pozostają zbyt wielkie dla gospodarki rolnej oraz warunki otrzymania (przede wszystkim brak zabezpieczeń) czynią je niedostępnymi dla większości producentów.

Kolejną przyczyna niepowodzenia reform rolnych jest moratorium na wolny obrót ziemią. Ignorowanie wartości takiego czynnika produkcji, jak ziemia w obrocie kapitałowym hamuje nie tylko wdrożenie hipoteki, która w znacznym stopniu mogłaby rozwiązać finansowe problemy producentów rolnych, ale nie pozwala wykorzystać podstawowego ekonomicznego sensu rynku ziemi. Według wyliczeń prof. Sabluka z powodu dysparytetu cen w okresie zmian ustrojowych rolnicy stracili około 100 mld $.

Podsumowując: głównymi czynnikami, które spowodowały pogorszenie socjalno-ekonomicznego rozwoju wsi są: spadek produkcji rolniczej, zmniejszenie jej dochodowości, brak usystematyzowanych działań oraz niedostateczne wsparcie państwa dla towarowych gospodarstw rolniczych, rosnący dysparytet cen na produkty rolnicze i przemysłowe, niski poziom dochodów ludności wiejskiej i odpowiednio mała zdolność nabywcza obywateli kraju.

3. Produkcja roślinna

Pomimo skomplikowanej ekonomicznej i politycznej sytuacji w kraju, w roku 2005 zebrano ponad 38 mln ton zbóż, w tym 19 mln ton pszenicy, około 7 mln ton kukurydzy na ziarno. W osobistych (socjalnych) gospodarstwach ludności wiejskiej wyprodukowano 9 mln zbóż, w tym 3,5 mln ton pszenicy, oraz 3 mln ton kukurydzy. Zasoby zbóż ogółem w 2005 roku, łącznie z rezerwą roku ubiegłego stanowiły 42 mln ton.

Głównymi producentami zbóż pozostają przedsiębiorstwa rolnicze, które prowadzą produkcję roślinną na wiele większą skalę, niż osobiste gospodarstwa rolników. Posiadają one odpowiednią infrastrukturę (magazyny, suszarnie). Jak wynika ze struktury użytków rolnych, gospodarstwa rolnicze, żeby przetrwać w trudnych warunkach reform zmuszone są zajmować się głównie uprawami rentowniejszymi.

Rysunek 2

Struktura użytków rolnych w 2004 r.

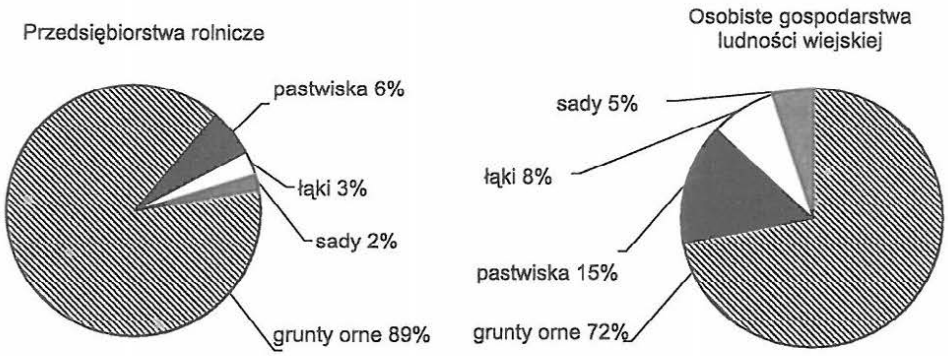

Źródło: Jak rysunek 1.

W 2004 roku, w strukturze produkcji roślin zbożowych wszystkich form gospodarowania największy udział miała pszenica, jęczmień i kukurydza. Powierzchnie uprawy poszczególnych roślin dostosowano się do możliwości zbytu produkcji i opłacalności poszczególnych kierunków produkcji. Zgodnie z informacją resortu statystyki Ukrainy 1 października 2005 roku w gospodarstwach rolniczych i innych przedsiębiorstwach, które zajmują się przetwarzaniem i przechowywaniem zboża znajdowało się 17,2 mln t ziarna, co o 16% przewyższa zasoby roku ubiegłego. Zapasy pszenicy wynosiły 8,2 mln t i były o 12% większe niż w roku ubiegłym. Dla zapewnienia bezpieczeństwa żywnościowego kraju, zgodnie z zadaniami Gabinetu Ministrów, utworzono zapasy zbóż konsumpcyjnych w ilości 3,5 mln t.

Utworzony latem 2005 roku, fundusz rolny, uruchomił pożyczki z budżetu państwa pod zastaw zbóż w ilości 622 tys. t. Oprócz tego, został zorganizowany interwencyjny skup zbóż konsumpcyjnych na potrzeby rezerw państwowych. Istnienie takich mechanizmów jest wymogiem polityki rolnej państwa, tworzenia otoczenia rynkowego oraz stabilizacyjnych działań na wypadek wahań cen na rynkach światowych.

Produkcja słonecznika w 2004 r. zwiększyła się o 1,5 razy w stosunku do roku ubiegłego i wynosiła 4,7 mln t. W światowej skali daje to Ukrainie 3 miejsce. Taki wynik spowodowany był dwoma czynnikami: zwiększeniem obszaru uprawy

o 7,6% i wzrostem plonu o 3 kwintale (tabela 3). Do niedawna Ukraina zajmowała czołowe miejsce na świecie pod względem powierzchni uprawy buraków cukrowych (1,6 mln ha) oraz w produkcji cukru (ponad 5 mln t). Udział produkcji ukraińskiej w produkcji światowej stanowił około 10% i Ukraina należała do liderów w eksporcie cukru. Jednak, w ciągu ostatnich 10 lat, produkcja buraków cukrowych i cukru zmniejszyła się ponad trzykrotnie. Ukraina utraciła też strategiczne rynki zbytu. W roku 2004, ceny cukru w Polsce były mniejsze niż na Ukrainie, spowodowało to aktywizację handlu przygranicznego i rozwój przemytu.

Rysunek 3

Struktura roślinnej produkcji w 2004 rok

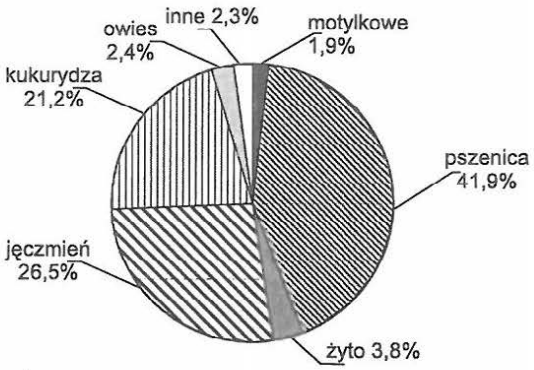

Źródło: Jak rysunek 1.

Tabela 3

Dynamika jakościowych parametrów produkcji rolnictwa

Wyszczególnienie	1990	2004	Polska 2004	2005	2005 (+,-) do		
					1990	2004	2004 Polska
Zboża[a] (dt)	35,1	28	35,4	26	-9,1	-3	-9,4
Buraki cukrowe (dt)	275	241	427	255	-20	+14	-172
Ziemniaki (dt)	154	133	196	148	-5,9	+14,4	-48,2
Słonecznik (dt)	15,8	8,8	.	12,8	-3	+4	.
Średni przyrost bydła na dobę (gramy)	431	356	.	361	-70	+5	.
Średnioroczny udój z krowy (kg)	2863	3202	4082	3212	+349	+10	-870

Źródło: Obliczenia i zestawienia własne na podstawie: „Сільське господарство України: Статистичний щорічник 2004", www.minrol.gov.pl – Statystyczny Biuletyn 2005.

Wielorakie są przyczyny doprowadzenia do takiej sytuacji. Główne przyczyny to wpływ reform rolnych i procesów prywatyzacji cukrowni, które przeszły w ręce finansowych oligarchii z wyłączeniem producentów buraków cukrowych. Polityka cen skupu buraka, niedotrzymywanie agrotechnicznych zasad uprawy, zamortyzowane środki trwałe, wysoka pracochłonność uprawy, problemy rozliczenia

z producentami, niekiedy złe warunki klimatyczne zmniejszyły liczbę chętnych, bardzo opłacalnej w przeszłości uprawy. Produkcja brutto buraków cukrowych zmniejszyła się o 5,9% (wyłącznie z powodu zmniejszenia się powierzchni zasiewów) i stanowiła 15,6 mln t przy średnim plonie 249,7 kwintali z ha (w roku 2004 – 238,3 q/ha).

Z powodu zwiększenia powierzchni zasiewów obserwowana jest tendencja wzrostu produkcji takich upraw przemysłowych, jak soja i rzepak. Rzepaku ozimego zasiano 400 tys. ha i planowano uprawę rzepaku jarego na powierzchni 330 tys. ha. W sumie jest to powierzchnia o 3,6 razy większą niż w roku 2005. Działania te umożliwią rozwiązanie problemu produkcji biodiesela, z przetworzenia surowca pochodzenia rolniczego, w dwóch krajowych przetwórniach. Powstała perspektywa realizacji państwowego programu tworzenia alternatywnych źródeł energii.

Produkcja ziemniaków we wszystkich kategoriach gospodarstw wynosi 19,5 mln t, mniej o 7% w stosunku do poprzedniego sezonu. Zmniejszenie produkcji ziemniaków spowodowane jest niższym o 3,7% plonem oraz zmniejszeniem powierzchni uprawy o 2,6%. Możliwości rozwoju produkcji ziemniaków są ograniczone, ponieważ 98% jest produkowane w osobistych gospodarstwach rolników, którzy stoją przed problemami technologicznymi (brak dobrej selekcji i odmian, maszyn rolniczych, minimalne zastosowanie środków ochrony roślin etc.), pogorszenia się fitosanitarnego stanu plantacji, problemami nieuregulowanego rynku oraz braku bazy przetwórczej.

W ostatnich latach stabilizuje się sytuacja w produkcji owoców i warzyw oraz winogron. Takie sukcesy możliwe są dzięki inwestycjom w te kierunki działalności rolniczej, zastosowaniu nowoczesnych, intensywnych technologii, wprowadzeniu nowych odmian owoców i warzyw, w szczególności winogron, a także podwyższeniu wydajności upraw. W 2005 r. zbiory owoców i warzyw zwiększyły się o 3,3%, a winogron o 18%. Przed przemysłem winiarskim stoi mnóstwo problemów do rozwiązania. Jednym z nich jest walka z fałszowaniem produkcji jakościowego wina. Na ukraińskim rynku wina pojawiło się tak zwane „wino w proszku" oraz wino otrzymane z ekstraktów powtórnego tłoczenia masy surowej z dodatkiem cukru.

W ostatnich latach drastycznie zmniejszył się zakres prac związany z odtwarzaniem, podwyższeniem zasobności oraz ochroną gruntów. Statystyczne dane świadczą o trzykrotnym zmniejszeniu ilości stosowanych nawozów mineralnych. W 1990 roku na 1 ha gruntów ornych zastosowano 141 kg substancji odżywczej, a w 2004 roku – tylko 29 kg (w Polsce zużywa się nawozów mineralnych NPK 99,3 na 1 ha użytków rolnych i 44 t nawozów naturalnych)[1]. Do krytycznej granicy spadło stosowanie nawozów naturalnych. Szczególnie dotyczy to przedsiębiorstw

[1] www.minrol.gov.pl

rolniczych, w których gwałtownie zmniejszyło się i nadal zmniejsza się pogłowie bydła. Przy minimalnej, naukowo uzasadnionej normie 9-12 t na ha, faktyczne wnoszono 0,8 t na ha. Coroczne straty humusu z powodu mineralizacji i erozji gruntów stanowią 11-12 mln t, a to przelicza się na straty 3-4 miliardów hrn. Państwo częściowo pokrywa wartość zakup nawozów mineralnych produkcji krajowej. Wysokość tej rekompensaty stanowi bardzo małą kwotę, którą otrzymuje tylko ograniczona liczba producentów rolnych. Wydawało się, że w tych problemach pomogą przyjęte w 2003 roku ustawy o ochronie gruntów i państwowej kontroli. Jednak ich realizacja czeka na lepsze czasy.

4. Produkcja zwierzęca

Obecny stan tego działu produkcji w dużym stopniu spowodowany jest niekorzystnymi skutkami wieloletnich reform rolnych. W ciągu lat 1991-2004 obsada bydła zmniejszyła się o 3,5 razy, w tym krów – 2,1, trzody chlewnej – 3, owiec i kóz – 4,5, drobiu – 1,6 (rysunek 4). Produkcja brutto mięsa odpowiednio – 2,7 razy, mleka – 1,8, jaj – na 27%. W tym okresie w osobistych gospodarstwach rolników produkcja mięsa wołowego i drobiowego zmniejszyła się o 100 tysięcy t. Produkcja mleka zwiększyła się do 5,4 mln t (1,9 razy), jaj – 4%. Przyrost ten nie kompensował ogólnego spadku produkcji w gospodarstwach rolniczych (odpowiednio 16,1 mln t i 4,6 mld sztuk). Z tego powodu spożycie mięsa i produktów wędliniarskich na jedną osobę spadło więcej niż dwukrotnie w porównaniu do 1990 roku, mleka i produktów mleczarskich prawie o 40%, jaj o 20% (tabela 4).

Rysunek 4

Dynamika pogłowia bydła
(wszystkie kategorie gospodarstw na koniec roku, mln szt.)

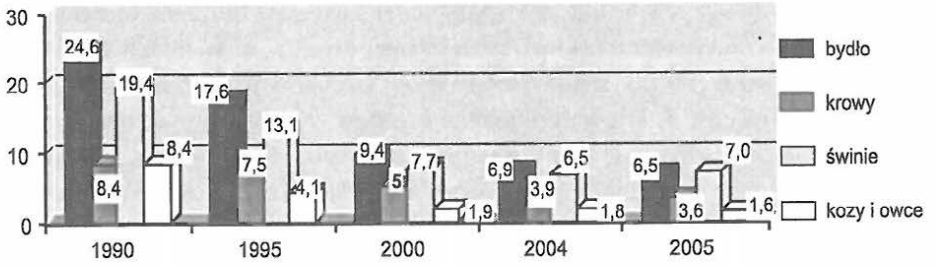

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: "Сільське господарство, України: статистичний щорічник 2004".

Konsekwencją zmniejszania pogłowia bydła i owiec jest spadek obsady na 100 ha użytków rolnych. W 2004 r. obsada kształtowała się następująco:

– bydła - zmniejszyła się z 59,5 szt. w 1990 r. do 18,6 szt./100 ha użytków rolnych;

- trzody chlewnej zmniejszyła się odpowiednio z 55,7 szt. do 20,8 szt./100 ha gruntów ornych;
- owiec i kóz - zmniejszyła się odpowiednio z 20,3 szt. do 4,7 szt./100 ha użytków rolnych;
- koni - zmniejszyła się z 1,8 szt. do 1,5 szt./100 ha użytków rolnych w 2004 r.

Tabela 4

Produkcja zwierzęca na jedną osobę

Produkty	1990	1995	2000	2003	2004	2004 w % do	
						2003	1990
Mięso (w wadze uboju, kg)	84	44,5	33,8	36,1	33,6	93,1	40
Mleko (litry)	472,3	335,3	257,4	285,7	290,6	101,1	61,5
Jaja (sztuk)	313,9	182,6	179,1	240,0	251,9	105	80,2

Źródło: Obliczenia własne na podstawie: „Сільське господарство України: Статистичний щорічник 2004".

Jedną z głównych przyczyn takiej sytuacji jest to, że chów bydła w latach kryzysu nie otrzymał od państwa wsparcia. Gospodarstwa zmuszone były sprzedawać tanio produkty zwierzęce w celu uzupełnienia zasobów obrotowych lub rozdawać zwierzęta pracownikom, a ci ostatni sprzedawali je do rzeźni. Takich przykładów zanotowano wiele w Ukrainie Zachodniej, gdzie na fermach posiadających całą infrastrukturą pozostały w najlepszym razie tylko pomieszczenia. W tym czasie gospodarstwa w krajach Unii Europejskiej dostawały dopłaty rolnicze, na przykład na krowę z cielakiem – 200 €, na każdą świnię – 19 €, na konia – 50 € na rok. Z tego powodu ukraiński producent z trudnością konkuruje z europejskimi sąsiadami. Taka sytuacja, w znacznym stopniu, spowodowana jest niedochodowością wszystkich kierunków produkcji zwierzęcej, z powodu niekorzystnych cen produktów zwierzęcych, spadkiem wydajności zwierząt, brakiem efektywnego ekonomicznego mechanizmu wsparcia tej gałęzi produkcji. W latach 1996-2004 w produkcji zwierzęcej poniesiono straty w wysokości prawie 16 miliardów hrn, a cena skupu była o 1,5-2 razy mniejsza od kosztów wytwarzania. Rynek produkcji zwierzęcej charakteryzuje się niezbilansowanym popytem i podażą, niskim poziomem spożycia wewnętrznego oraz słabą infrastrukturą rynkową. Wymiana towarowa jest realizowana głównie przez pośredników, którzy przejmują znaczącą część zysku z realizacji produkcji.

Na rozwój produkcji zwierzęcej oraz na cały kompleks rolno-przemysłowy (APK) Ukrainy wpływa epidemia ptasiej grypy, którą wykryto w południowych obwodach kraju w miejscach migracji ptaków. Powoduje to zmniejszenie konsumpcji mięsa drobiowego na rynku wewnętrznym i negatywnie wpływa na działalność przedsiębiorstw przetwórczych. W następstwie tego rząd wspólnie z Mi-

nisterstwem Polityki Rolno-Przemysłowej Ukrainy w 2005 roku przeprowadził szereg działań, między innymi zwiększono wydatki budżetowe państwa na wsparcie producentów zwierząt. Ogółem obserwuje się pozytywne tendencje w postaci mniejszego tempa zmniejszania się obsady zwierzęcej.

Efektywność ekonomiczną wykazuje wielkotowarowy chów, a potwierdzeniem tego są rezultaty gospodarstw rolniczych, w których poziom produkcji mięsa w porównaniu z analogicznym okresem roku ubiegłego zwiększył się o 11%, mleka – 2%, jaj – 15%. Poprzez wsparcie produkcji zwierzęcej, w tym przeznaczenie dopłat i dotacji z budżetu państwa, można zaspokoić popyt na rynku wewnętrznym własną produkcją, do tego w dużym stopniu ekologiczną. Dla polepszenia sytuacji w rozwoju produkcji zwierzęcej konieczne jest zrealizowanie szeregu działań przy aktywnym wsparciu państwa. Główne przewidywane działania to:

- wprowadzenie w pełnym zakresie dotacji budżetowych, przewidzianych w Ustawie „O państwowym wsparciu rolnictwa Ukrainy";
- udzielenie długoterminowych kredytów preferencyjnych;
- przedłużenie terminu wypłat dotacji z podatku VAT za sprzedane przedsiębiorstwom przetwórczym mleko i żywiec mięsny;
- zatwierdzenie programu stworzenia sprzyjających warunków dla stabilizacji i rozwoju hodowli zwierząt do 2010 roku.

Specyfiką ukraińskiego agrobiznesu jest słabe zorganizowanie producentów rolnych, oprócz farmerów, którzy mają swój związek i przedstawicieli na różnych poziomach zarządzania. Obecni rolnicy byli do niedawna pracownikami najemnymi, dostawali pensje lub inną formę zapłaty za pracę, nie musieli zarządzać własnym gospodarstwem i zajmować się wszystkimi związanymi z tym sprawami. Po zmianach ustrojowych pozostają bez potrzebnej pomocy, licząc na to, że państwo zrozumie i doceni wagę i możliwości ukraińskiego rolnictwa.

5. Wyposażenie techniczne rolnictwa

W ciągu ostatnich lat nasiliła się tendencja zmniejszenia poziomu technicznego wyposażenia rolnictwa, który dzisiaj ocenia się jako krytyczny. Każdego roku liczba ciągników zmniejsza się o 15 tysięcy sztuk, przeciętne obciążenie na jeden traktor wynosi około 135 ha przy normie 90 ha. W porównaniu do lat 90 ubiegłego stulecia, liczba kombajnów zmniejszyła się o połowę, średnie obciążenie zwiększyło się z 113 ha do 250 ha na 1 kombajn, a w południowych obwodach, wskaźnik ten przekroczył 380 ha. Zgodnie z prognozami, przy 95% oczekiwanej sprawności technicznej kombajnów zbożowych będą one w stanie zebrać zboże w optymalnym terminie tylko z 1/3 powierzchni, na pozostałym obszarze okres zbioru wydłuży się dwu lub trzykrotnie. Żniwa przeciągną się o ponad 40 dni, co nie-

uchronnie doprowadzi do strat 25-30% plonu. Przedłużenie się obecnej tendencji spadku poziomu wyposażenia technicznego spowoduje w ciągu dwóch, trzech lat całkowitą dekapitalizację, przy tym straty w produkcji będą jeszcze większe.

Tabela 5

Wyposażenie w technikę rolniczą
(wszystkie kategorie gospodarstw)

Wyszczególnienie	1991	2001	2004
Ciągniki (tys. szt.)	497,3	296,2	230,5
– na 1000 ha gruntów ornych	14	11	11
Kombajny zbożowe	105,2	61,3	50,0
– na 1000 ha zasiewu zboża	8	5	5
Kombajny dla zbioru kukurydzy (tys. szt.)	15,3	7,0	5,2
– na 1000 ha zasiewu kukurydzy	12	9	3
Kombajny dla zbioru ziemniaków (tys. szt.)	9,6	3,1	2,2
– na 1000 ha zasiewu ziemniaka	26	104	111
Kombajny dla zbioru buraków (tys. szt.)	19,8	12,0	9,3
– na 1000 ha zasiewu buraka	12	14	16

Źródło :Wyliczenia własne na podstawie: «Сільське господарство України: статистичний щорічник, 2004".

Dla odnowienia stanu samochodów i ciągników do poziomu zaspokojenia potrzeb technologicznych, niezbędne są coroczne inwestycje w wysokości 20 mld hrn. Do przeprowadzenia bieżących remontów maszyn rolniczych w sezonie 2006 potrzeby sięgają 1,8 mld hrn [Демчак, 2005]. Jednak w ciągu ostatnich trzech lat, roczne nakłady na zakup sprzętu rolniczego nie przekraczają 2 mld hrn, co świadczy o ograniczonych możliwościach producentów rolnych.

Finansowa niezdolność producentów rolniczych do kupowania nowego sprzętu technicznego prowadzi do tego, że przemysł maszyn rolniczych stracił rynki zbytu, nie rozszerza i nie modernizuje produkcji. Przedsiębiorstwa wykorzystują potencjał w 10-20%, urządzenia technologiczne są zamortyzowane, średni termin ich eksploatacji nie przekracza 30-35 lat. Różnica poziomu technicznego maszyn do uprawy i zbioru płodów w porównaniu z producentami zagranicznymi dosięga dwóch generacji [Кириленко, 2005].

Dla polepszenia technicznej sytuacji zabezpieczenia APK opracowano „Program państwowej polityki mechanizacji w rolnictwie na lata 2006-2010" oraz przyjęto w pierwszym czytaniu projekt Ustawy „O systemie inżynieryjno-technicznego zaopatrzenia APK". W celu zwiększenia zdolności płatniczej rolników, w budżecie przewidziano szereg mechanizmów finansowych państwowego wsparcia zakupu maszyn i urządzeń dla APK. Producenci mają możliwość nabycia maszyn, korzystając z długoterminowych kredytów, na warunkach leasingu oraz z częściową kompensacją jej wartości. W budżecie państwa zarezerwowano kwotę łączną w wysokości 350 mln hrn w celu kompensacji oprocentowania kredytów długoterminowych.

Ważnym czynnikiem konkurowania w agrobiznesie jest zastosowanie nowoczesnych technologii. Przy podobnych warunkach zbytu (cena, jakość, asortyment) decydującą rolę odgrywają koszty produkcji, a te zależą od technologii produkcji. Wygrywa ten kto taniej produkuje. To aksjomat, jak i to, że dla osiągnięcia niskich kosztów produkcji potrzebne są innowacje. Najlepsze gospodarstwa stosujące nowoczesne technologie uprawy oraz współczesne wysokowydajne technologie zużywają na 1 hektar 35-45 litrów oleju napędowego, tj. 3-4 razy mniej niż tradycyjnie pracujące gospodarstwa. Przy tym mają dochody 2-3 razy większe z każdego zagospodarowanego hektara. Analogiczna jest sytuacja w chowie zwierząt. Tam gdzie jest prowadzona prawidłowo selekcja, racjonalny chów i utrzymanie bydła i drobiu oraz stosowane są nowe technologie udoju, tam straty są eliminowane do minimum, a mleko jest wysokiej jakości, gdyż zmniejszają się zanieczyszczenia bakteriologiczne. Jednocześnie maleją nakłady, co sprzyja konkurencyjności produktów.

Głównym problemem w stosowaniu wyposażenia technicznego są wahania cen na rynku paliw. W 2005 r. średnia cena oleju napędowego wzrosła o 1,6 razy. Wyciągając wnioski z sytuacji na rynku paliw w latach poprzednich, Ministerstwo Polityki Rolno-Przemysłowej Ukrainy zaoferowało rozważenie możliwości zniesienia akcyzy na olej napędowy dla potrzeb rolnictwa, stworzenie funduszu stabilizacyjnego produktów naftowych, skierowanie ropy z własnego wydobycia do krajowych przedsiębiorstw przetwórczych oraz przeznaczenie tych paliw dla rolnictwa po stałych cenach. Obecnie prowadzone są prace nad przeprofilowaniem części przedsiębiorstw na produkcję bioetanolu, co da możliwość zachowania tysięcy miejsc pracy na obszarach wiejskich.

6. Przemysł spożywczy

Problemy reformowania rolnictwa nie ominęły branży rolniczego przetwórstwa. Przetwórstwo musi rozwiązać wiele spraw i główne zagadnienia polegają na przechodzeniu na innowacyjne modele rozwoju. Innowacyjny rozwój przetwórczych przedsiębiorstw hamuje ekonomiczna sytuacja w rolnictwie, nadmiernie zróżnicowana struktura gospodarstw, przewaga małych rodzinnych, nisko towarowych gospodarstw. Ponadto słabo zorganizowane punkty skupu i pierwotnego przetwarzania, zamortyzowane środki trwałe, niedotrzymanie technologii wytwarzania produkcji powodują niską jakość przetwórstwa. Przez lata nie pracujące przedsiębiorstwa utraciły kwalifikowanych specjalistów i kadrę zarządzającą i zmuszone są do stosowania uproszczonych technologii produkcji. W ostatnich latach pogłębia się dystans pomiędzy liderami i technologicznie zacofanymi przedsiębiorstwami, innowacyjna produkcja koncentruje się w kilkudziesięciu

przedsiębiorstwach, przeważnie z kapitałem zagranicznym. Świadczy to o bardzo dużym dystansie technicznym i technologicznym przemysłu spożywczego w porównaniu z państwami członkami WTO oraz UE.

Przemysł przetwórczy wskutek dużego popytu jako jeden z pierwszych zaczął wychodzić z stanu recesji i osiągnął dodatnią dynamikę: indeks produkcji w 2004 roku przewyższył 87% poziomu 1990 r. (w 1998 – 38%); udział jego wyrobów w strukturze przemysłowej produkcji zwiększyła się do 18,5%. Jednak rentowność produkcji zmniejszyła się i w latach 2003-2004 stabilizowała się na bardzo niskim poziomie – 3,3%, a wolumen produkcji specjalnych artykułów żywnościowych widocznie zmniejszył się – 10 krotnie w przypadku produktów żywności dla dzieci [Крисанов, 2005].

Jeszcze jedną specyfika ukraińskiego agrobiznesu jest brak standaryzacji konsumpcyjnych i żywnościowych towarów oraz usług. Produkcja ukraińskiego APK często ma wyższe parametry jakościowe (mniejsze zużycie środków ochrony roślin, nawozów sztucznych, różnych stymulatorów i biododatków, energetycznych i weterynaryjnych preparatów, które przechodzą do końcowego produktu), które przy braku zatwierdzonych standardów WTO nie mogą być wprowadzane na rynki innych krajów. Problem pogłębia się, ponieważ jak już wspomniano, 2/3 produkcji zwierzęcej produkowane jest w osobistych gospodarstwach rolników. W rezultacie, produkcja mleka i jego przechowywanie nie odpowiadają podstawowym standardom WTO i najbliższych partnerów handlowych z Unii Europejskiej. Z takiego mleka nie można produkować konkurencyjnych produktów wysokiej jakości – serów, masła, jogurtów i odżywek dla dzieci etc.

Z mięsem, w szczególności wołowym, jest analogiczny problem. Absolutna większość pogłowia nie jest identyfikowana, mało produkuje się również mięsa konsumpcyjnego najwyższej jakości.

Podsumowując, w warunkach bardziej liberalnego rynku, „mali" producenci żywności z trudem będą mogli utrzymać się w warunkach nowego konkurencyjnego środowiska. Taki stan rzeczy niepokoi samych rolników i naukowców. Negatywne socjalne skutki przystąpienia do WTO dla ludności wiejskiej można przewidzieć już dziś. Jest to tym bardziej aktualne, że ludność wiejska w Ukrainie stanowi około 1/3 ogółu ludności, znacznie więcej niż w bogatych krajach. Można powiedzieć, że ukraińskie rolnictwo i agrobiznes, pomimo pozytywnych elementów znajduje się w przewlekłym ekonomicznym kryzysie. W warunkach nowej sytuacji politycznej i dążenia Prezydenta Ukrainy do osiągania standardów socjalno-ekonomicznego rozwoju, pokonania ubóstwa, socjalnej nierówności ludności wiejskiej potrzebne są zupełnie inne koncepcje rozwoju produkcji rolno-przemysłowej oraz wyznaczenie nowych celów i priorytetów polityki rolnej.

7. Rozwój rolniczych instytucji

Okres nasilonych przygotowań do przyszłej integracji Ukrainy z UE niefortunnie zbiega się z bardzo niekorzystną kondycją ukraińskiego rolnictwa, ilustrowaną zarówno wskaźnikami ekonomicznymi (dochody, opłacalność, inwestycje itp.), jak i wskaźnikami społecznymi (powszechność rozczarowania efektami transformacji, skala ubóstwa, bezrobocia, utrudniony dostęp do usług społecznych itp.). Jak wskazują wyniki przeprowadzonej analizy, jedną z głównych przyczyn takiej słabości rolnictwa i rolników w procesie reform rynkowych i przygotowań do członkostwa w UE jest bardzo słaba rola instytucji rolniczych, w tym państwowych służb doradczych. Po upadku socjalizmu państwowego w rolnictwie ukraińskim i jego najbliższym otoczeniu wytworzyły się obszary „pustki instytucjonalnej". Wystawiony na działanie globalnego mechanizmu rynkowego, ukraiński rolnik czuje się zagubiony, pozbawiony ochrony i wsparcia organizacyjnego. Do tej sytuacji dołączają niekorzystne wyniki ekonomiczne i sytuacja dochodowa rolników, niewiarygodny dysparytet cen na produkty rolnicze, przetwórstwa i przemysłu.

Rola państwa jest bardzo mała w tym procesie i doradztwo rolnicze traktowane jest jako jeden z elementów agrarnej polityki Ukrainy, które potrafi [Kudła, 2004]:

- zwiększyć stabilność agrobiznesu i stworzyć dostęp ludności wiejskiej do potrzebnej informacji i wiedzy,
- wspierać rozwój nierolniczej przedsiębiorczości na obszarach wiejskich,
- podwyższyć efektowność gospodarowania i dochodowość rolnictwa,
- zapewnić dostęp ludności wiejskiej do usług socjalnych,
- zmniejszyć poziom bezrobocia na wsi,
- podwyższyć poziom życia ludności wiejskiej.

W warunkach niedostatecznego rozwoju instytucjonalnego zabezpieczenia gospodarki żywnościowej w Ukrainie bardzo słabo jest rozwinięty system państwowego regulowania gospodarki krajowej. Ponadto do dziś praktycznie nie ma państwowej polityki ekonomicznej. Dotychczas nie wiadomo w jakim kierunku ekonomicznym i społecznym, kraj ma być budowany. Oceniając zmiany, które nastąpiły w okresie ostatnich piętnastu lat w gospodarce Ukrainy, nie można pominąć przeobrażeń strukturalnych, które odbywały się w gospodarce żywnościowej kraju.

Przeobrażenia strukturalne, które miały miejsce w sektorze rolno-spożywczym gospodarki Ukrainy, obejmowały:

- zmiany w organizacyjno-prawnych formach gospodarowania;
- zmiany w strukturze produkcji rolno-spożywczej, produkcji w gospodarstwach o różnej formie organizacyjno-prawnej;
- zmiany w strukturze zasobów produkcyjnych w różnych organizacyjno-prawnych formach gospodarowania.

8. Podsumowanie

Z przeprowadzonych analiz funkcjonowania agrobiznesu na Ukrainie i zachodzących zmian w jego strukturze wynika m.in. że:

1. Sektor rolno-spożywczy w Ukrainie odgrywa bardzo ważną rolę w życiu ludzi, szczególnie w życiu ludzi pracujących w tym sektorze. Przeobrażenia strukturalne w tym sektorze dotyczyły: organizacyjno-prawnych form gospodarowania, struktury produkcji rolno-spożywczej wytwarzanej przez gospodarstwa należące do różnych form organizacyjno-prawnych, struktury zasobów produkcyjnych sektora rolno-spożywczego. Byłe kołchozy i sowchozy w ciągu okresu reformowania rolnictwa i całej gospodarki żywnościowej przekształcano w spółki z o.o., spółki komandytowe, spółki akcyjne, prywatne i prywatno-dzierżawne przedsiębiorstwa, małe i duże gospodarstwa farmerskie, kooperatywy. Udział tych przedsiębiorstw w strukturze wytwarzanej produkcji nie przewyższa 23%, a w niektórych regionach Zachodniej Ukrainy – 10%. Głównym producentem w rolnictwie są gospodarstwa indywidualne ludzi, mieszkających na wsi, a także części mieszkańców miast, co nie stwarza perspektywy dalszego rozwoju. Relatywnie intensywniej rozwija się prywatne warzywnictwo – szczególnie w strefach podmiejskich efektywnie funkcjonują niektóre duże firmy, produkujące warzywa przez cały rok.
2. Trudno obecnie przewidzieć, czym skończy się obecny, długo trwający stan stagnacji gospodarki żywnościowej. Mimo to, jedno jest jasne – perspektywa rozwoju struktury sektora rolno-spożywczego na Ukrainie przemawia za większymi gospodarstwami rolniczymi, ich integracją i kooperacją z przedsiębiorstwami przemysłu żywnościowego. Jak wynika z obliczeń, przeciętnie 75% produkcji rolniczej w Ukrainie wytwarzają obecnie gospodarstwa indywidualne. Taki sposób funkcjonowania rolnictwa obiektywnie nie może mieć żadnej perspektywy, ponieważ jest nie efektywny, nie sprzyja postępowi technologicznemu, nie nadaje się do zmechanizowania. W najbliższej perspektywie główne zadania to odrodzenie dużych rolniczych przedsiębiorstw, rozwój wiejskiej kooperacji usługowej i produkcyjnej, integracji rolniczo-przemysłowej, najpierw kontraktowej, a dalej i innych jej form, nie mówiąc już o konieczności zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich. Ważnym kierunkiem dalszego rozwoju rolnictwa w Ukrainie jest także rozszerzenie jego sektora ekologicznego.
3. Rozwój gospodarczy powoduje zmianę relacji między rolnictwem a przetwórstwem rolno-spożywczym. Zmianie ulegają między innymi proporcje między zatrudnieniem w rolnictwie i przemyśle spożywczym oraz udział przemysłu spożywczego w przetwarzaniu produktów rolnych, z wyraźną tendencją do wzrostu udziału półsurowych i gotowych artykułów

spożywczych. W związku z tym wielką rolę w procesach równoważenia sektora rolno-spożywczego na Ukrainie powinno odegrać przetwórstwo rolno-spożywcze.

4. Globalnym wnioskiem z praktyki reformowania gospodarki Ukrainy i w szczególności jej sektora rolno-spożywczego jest nieprawdziwe założenie, że rynek sam może wykreować nową rzeczywistość i poprawić efekty gospodarowania. Mechanizm rynkowy sam potrzebuje regulacji ze strony państwa, które może oddziaływać na niego przez swoje instytucje, w tym doradcze. Należy przy tym rozwinąć integrację między gospodarstwami rolnymi a przetwórczymi na zasadach kontraktacji, czyniąc rynek surowców rolnych i stosunki ekonomiczne między wszystkimi uczestnikami całego łańcucha produkcji żywności, bardziej przewidywalnymi i efektywnymi. Ukraińskie rolnictwo nie może pozostawać głównie dostarczycielem surowców i siły roboczej dla globalnego rynku, jeżeli chce zrealizować swój cel – stać się krajem naprawdę europejskim tak politycznie, jak i ekonomicznie.
5. Duże zainteresowanie inwestorów zagranicznych wzbudza na Ukrainie przemysł żywnościowy i przemysł przetwórczy; szczególnie produkowanie wyrobów tytoniowych, alkoholowych, tłuszczowych i słodyczy. Jest to wynikiem stworzenia w wymienionych branżach atrakcyjnego klimatu inwestycyjnego dla zagranicznych inwestorów. W rolnictwie takiego klimatu jeszcze nie ma. Duże prywatne spółki akcyjne z udziałem kapitału zagranicznego dość efektywnie funkcjonują także w przetwórstwie mięsnym i mlecznym, chociaż mają trudności z zaopatrzeniem w surowiec na skutek rozdrobnienia w rolnictwie.

LITERATURA

1. Czerewko G., G. Iwanicka (2003): Problemy ekonomicznego rozwoju obszarów wiejskich na Ukrainie. [w:] A. Czudec (red.): Regionalne uwarunkowania ekonomicznego rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich. Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów, s. 42- 49.
2. Czerewko G. (2004): Konsekwencje integracji Polski z Unią Europejską dla agrobiznesu Ukrainy. [w:] Szanse i bariery rozwoju agrobiznesu po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej. Wyd. Wyższej Szkoły Inżynieryjno-Ekonomicznej, Ropczyce, s. 45-58.
3. Czerewko G. (2005): Postępy w przygotowaniu Ukrainy do integracji z UE. [w:] Polski agrobiznes po wejściu do Unii Europejskiej – pierwsze efekty i perspektywy. Wyd. Wyższej Szkoły Inżynieryjno-Ekonomicznej, Ropczyce, s. 121-131.
4. Kudła N. (2004): Rozwój doradztwa rolniczego na Ukrainie i możliwości wykorzystania polskich doświadczeń. Zagadnienia doradztwa rolniczego nr 3, s. 148-156.
5. Демчак І.М. (2005): Ситуація в аграрному секторі економіки та заходи Уряду щодо державної підтримки розвитку АПК. /Економіка АПК. № 11.-с. 12-19.

6. Дієсперов В. (2005): Вигідність роботи в сільському господарстві: оцінка та перспективи. / Економіка України, № 8, с. 62-67.
7. Кириленко І.Г. (2005): Напрями підвищення конкурентоспроможності вітчизняного сільськогосподарського виробника./Економіка АПК. № 11, -с. 68-72.
8. Крисанов Д.Ф. (2005): Пріоритети інноваційного розвитку переробної сфери АПК України/Економіка АПК. № 7.с. 18-26.
9. Саблук П.Т. (2006): Становлення аграрної політики в Україні./Економіка АПК. № 1, с. 3-7.

GEORGIJ CZEREWKO, NAZAR KUDŁA

REFORMA SEKTORA ROLNO-SPOŻYWCZEGO NA UKRAINIE

STRESZCZENIE

W artykule zaprezentowano skutki przeprowadzonych reform w rolnictwie i przemyśle przetwórczym Ukrainy. Przemiany w rolnictwie doprowadziły do powstania nowych form organizacyjno-prawnych gospodarowania w rolnictwie, powstania gospodarstw farmerskich. Zmianom towarzyszył spadek produkcji w dużych przedsiębiorstwach rolnych, zwłaszcza produkcji zwierzęccj. W tych warunkach relatywnie szybko wzrastał udział produkcji w najmniejszych gospodarstwach socjalnych. Gospodarstwa sektora prywatnego (gospodarstwa farmerskie i małe gospodarstwa socjalne) wytwarzają obecnie 2/3 globalnej produkcji rolniczej. Prywatny sektor, jest bardzo rozdrobniony, nie zorganizowany, słabo wyposażony technicznie i nie przygotowany do gospodarowania w warunkach Unii Europejskiej czy konkurowania w ramach WTO. Przeprowadzona analiza pozwala zrozumieć problemy ukraińskiego sektora rolno-spożywczego, jego potencjału, zagrożeń, problemów i perspektyw.

GEORGIJ CZEREWKO, NAZAR KUDŁA

THE REFORM OF AGRIBUSINESS SECTOR ON UKRAINE

SUMMARY

In the article results of reforms in the agriculture and the food processing industry of Ukraine are presented. Transformations in the agriculture led to rising of new forms organizational-legal of farming in the agriculture, rising of farmers holdings. To changes accompanied the fall production in large farming firms, especially animal production. Under this circumstances relatively quickly increased participation in production a least social farms. Farms of the private sector (farmer holdings and social farms) produce at present 2/3 total agricultural production. The private sector is very comminute, unorganized, weakly technically equipped, and not prepared to the farming conditioned in the European Union or compete within the framework of WTO. This analysis allows to understand problems of the Ukrainian agro-food sector, his potential, threats, problems and perspectives.

ALINA WALENIA
Uniwersytet Rzeszowski

DOSTOSOWANIE ZAKŁADÓW PRZETWÓRSTWA ROLNO-SPOŻYWCZEGO DO NORM UNII EUROPEJSKIEJ (NA PRZYKŁADZIE WOJEWÓDZTWA PODKARPACKIEGO)

1. Wprowadzenie

Zadaniem przemysłu rolno-spożywczego jest produkcja żywności o wysokiej jakości całkowicie bezpiecznej dla zdrowia konsumenta Najbardziej rozpowszechnionym i polecanym współcześnie systemem zapewnienia bezpieczeństwa zdrowotnego żywności jest system HACCP, będący zbiorem zasad, których przestrzeganie przez producenta i dystrybutora daje gwarancję, że produkt żywnościowy ma nie tylko wysoką jakość, ale też jest bezpieczny dla zdrowia. Osiągnięcie dwóch celów, czyli jakości i bezpieczeństwa, jest warunkiem niezbędnym dla funkcjonowania przedsiębiorstw przemysłu spożywczego na rynku Unii Europejskiej [Turlejska, 2003].

Dzień akcesji 1 maja 2004 roku był podsumowaniem kilkunastu lat dostosowywania naszego państwa do spełnienia wymagań obowiązujących w Europie i stał się jednocześnie dniem, w którym poszczególne struktury i organizacje zaczęły zdawać egzamin z dostosowania się do obowiązujących wymagań Wspólnoty. Wymagań dotyczących zarówno przestrzegania określonych standardów demokratycznych, jak też obowiązujących zasad produkcji żywności [Dzwolak, Ziajka, 2001].

2. Metodyka badań, materiały źródłowe

Celem niniejszej publikacji jest przedstawienie stanu przygotowania zakładów przetwórstwa rolno-spożywczego do spełnienia standardów obowiązujących w UE na przykładzie województwa podkarpackiego. Publikacja zawiera infor-

mację o systemie HACCP będącym gwarantem bezpieczeństwa dla konsumenta w zapewnieniu jakości zdrowotnej żywności oraz charakterystykę norm dotyczących produkcji żywności w UE i dostosowanie obowiązujących przepisów prawnych w Polsce. Dane empiryczne wykorzystane w pracy pochodzą z Podkarpackiego Wojewódzkiego Inspektoratu Inspekcji Weterynaryjnej oraz z Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa Oddziału Regionalnego w Rzeszowie i dotyczą stanu na I kwartał 2006 r. Ocena funkcjonowania systemu HACCP sformułowana została na podstawie wyników badań ankietowych przeprowadzonych wśród pracowników Zakładu Przetwórstwa Owocowo-Warzywnego „Pektowin" w Jaśle, w którym wdrożony został system HACCP.

3. Normy dotyczące produkcji żywności w Unii Europejskiej

Od chwili powstania Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej (EWG) w 1957 r. (od 1993 r. Unia Europejska) jej państwa członkowskie dążą do harmonizacji i ujednolicenia prawa żywnościowego. Najbardziej podstawowe i ogólne zasady GMP/GHP (Dobra Praktyka Higieniczna) w produkcji żywności zawarte zostały w Dyrektywie 93/43/EWG o higienie żywności. Treść tej zasady to: „*Prowadzący przedsiębiorstwa sektora spożywczego wyznaczą wszelkie środki w ich działalności mające krytyczne znaczenie dla zapewnienia bezpieczeństwa żywności oraz zapewnienia, że zostaną wdrożone, utrzymane i poddane przeglądowi wystarczające procedury dotyczące bezpieczeństwa w oparciu o (...) zasady wykorzystane przy opracowaniu HACCP (Analiza Zagrożeń i Krytyczne Punkty Kontroli).* Tym samym Unia Europejska uznała system HACCP za standardowy sposób zapewnienia bezpieczeństwa żywności, co stanowiło potwierdzenie ogólnoświatowej akceptacji dla systemu HACCP jako metody właściwej w dziedzinie ochrony bezpieczeństwa środków spożywczych.

System HACCP przewidziany przez tę Dyrektywę obejmował jednak tylko pięć pierwszych zasad (bez weryfikacji i dokumentacji). Oprócz ogólnej Dyrektywy w UE obowiązywało kilkanaście odrębnych Dyrektyw określających szczegółowe wymagania higieniczne przy wytwarzaniu różnych produktów pochodzenia zwierzęcego (mięsa, ryb, mleka).

W styczniu 2000 r. Unia Europejska przedstawiła strategię zapewnienia właściwej jakości zdrowotnej żywności w dokumencie nazwanym „Biała Księga w zakresie bezpieczeństwa żywności". Efekty wdrażania strategii były już widoczne w 2002 r., kiedy to został opublikowany dokument: Rozporządzenie 178/2002 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 28 stycznia 2002 r. ustanawiające ogólne zasady i wymagania prawa żywnościowego, powołujące Europejski Urząd ds. Bezpieczeństwa Żywności oraz określające zasady postępowania w sprawach bezpieczeństwa żywności.

Przyjęte Rozporządzenie (Parlamentu Europejskiego, Rady i Komisji Europejskiej z dnia 28 stycznia 2002 r., nr 178/2002) dotyczące zasad prawa żywnościowego w Unii Europejskiej i powołanie Europejskiego Urzędu Bezpieczeństwa Żywności (European Food Safety Authority – EFSA) – stanowiło znaczący krok w kierunku łączenia, harmonizacji i uproszczenia prawa w zakresie produkcji, przetwórstwa, obrotu żywnością oraz ustanowienia podstaw do zarządzania bezpieczeństwem żywności poprzez wprowadzenie w życie zasad nadzoru i kontroli nad łańcuchem żywnościowym „od pola do stołu konsumenta". Nowe regulacje łączą wymagania higieny dotychczas rozproszone w 17 Dyrektywach, a nowością tych regulacji jest ich uproszczenie i przejrzystość zasad higieny dotyczącej żywności i uczestników łańcucha żywnościowego wraz z instrumentarium zarządzania bezpieczeństwem żywności i mogącymi wystąpić sytuacjami kryzysowymi [Turlejska, Pelzner, 2003].

Rozporządzenie nakłada na przedsiębiorstwa spożywcze zajmujące się produkcją, przetwórstwem i dystrybucją obowiązek zagwarantowania, że wszystkie etapy produkcji i dystrybucji, za które są odpowiedzialne, przebiegają w taki sposób, by produkty spożywcze spełniały wymagania odnośnego prawa żywnościowego, a zwłaszcza bezpieczeństwa żywności i ochrony interesów konsumentów. Rozporządzenie ustanawia efektywne i spójne ramy gwarantowania ochrony zdrowia i bezpieczeństwa konsumentów. Wspólne kryteria oceny i standardy bezpieczeństwa żywności umożliwiają podmiotom gospodarczym konkurowanie na równych prawach poprzez zapewnienie im równych szans.

Zgodnie z Rozporządzeniem 178/2002 został powołany Europejski Urząd Bezpieczeństwa Żywności, którego podstawowym zadaniem jest gromadzenie i udostępnianie wyników badań naukowych prowadzonych w skali światowej nad procesem produkcji żywności. Rozporządzenie 178/2002 dużą uwagę przywiązuje do problematyki ochrony interesów konsumentów stwierdzając: „*Prawo żywnościowe ma na celu ochronę interesów konsumentów oraz zapewnienie konsumentom możliwie najpełniejszej i odpowiedniej do okoliczności postawy do dokonywania świadomych wyborów w zakresie żywności, którą spożywają. Dążyć będzie do zapobiegania: oszukańczym praktykom w odniesieniu do żywności, fałszowaniu żywności oraz wszelkim innym praktykom, które mogą w znaczącym stopniu wprowadzić konsumenta w błąd*".

Również na podstawie tego Rozporządzenia został powołany System Wczesnego Ostrzegania o Niebezpiecznych Produktach Żywnościowych i Paszach (RASFF - Rapid Alert System for Food and Feed).

Efektywne wdrażanie strategii UE w zakresie bezpieczeństwa żywności wyrażało się w wydanych przez Komisję Europejską w dniu 14 lipca 2000 r. pięciu regulacjach, których przyjęcie w państwach Unii Europejskiej miało na celu:

- ujednolicenie wymagań w zakresie higieny środków spożywczych, w tym w znacznym stopniu uszczegółowić wymagania dla żywności pochodzenia zwierzęcego;

- sprecyzowanie jednoznacznie zasady i wymagań w zakresie organizacji urzędowej kontroli produktów pochodzenia zwierzęcego przeznaczonych do konsumpcji.

W pakiecie znalazły się następujące akty prawne:

- Rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie higieny środków spożywczych (2000/0178COD);
- Rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady ustanawiające szczegółowe wymagania w zakresie higieny dla żywności pochodzenia zwierzęcego (2000/179COD);
- Rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady ustanawiające szczegółowe wymagania dotyczące organizacji urzędowej kontroli produktów pochodzenia zwierzęcego przeznaczonych do spożycia przez ludzi (2000/180COD);
- Rozporządzenia Rady ustanawiające zasady wymagane przy produkcji, wprowadzaniu na rynek i importowaniu produktów pochodzenia zwierzęcego przeznaczonych do spożycia przez ludzi (2000/181COD);
- Dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady odwołujące określone Dyrektywy w zakresie higieny żywności i wymagań zdrowotnych dotyczących produkcji i wprowadzania na rynek określonych produktów pochodzenia zwierzęcego przeznaczonych do spożycia przez ludzi i uzupełniająca Dyrektywy 89/662/EWG i 91/67/EWG (2000/182COD).

Bazowym dokumentem w zakresie higieny środków spożywczych będzie Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie higieny środków spożywczych, które zastąpi Dyrektywę Rady 93/43/EWG o takiej samej nazwie, która była podstawą propozycji tego Rozporządzenia. Rozporządzenie ma wejść w życie w 2006 r. i przewiduje obowiązek wdrożenia pełnego, 7-stopniowego systemu HACCP w przedsiębiorstwach działających we wszystkich sektorach, wzdłuż całego łańcucha żywnościowego.

W dokumencie tym proponuje się, aby ogólne wymagania w zakresie higieny żywności zostały również przeniesione do produkcji wstępnej – tzn. na poziom gospodarstwa, w ten sposób obejmą one cały łańcuch żywnościowy – od gospodarstwa rolnego do stołu konsumenta.

Projektowane rozporządzenie ustanawia następujące reguły odnoszące się do higieny środków spożywczych:

- standardy higieny we wszystkich etapach przygotowania, przetwarzania, przerabiania, pakowania, magazynowania, transportu, dystrybucji, handlu i oferowania do sprzedaży lub dostawy do klienta;
- potrzebę umocowania standardów w zakresie higieny z zastosowaniem analizy zagrożeń, oceny ryzyka i innych technik zarządzania w identyfikowaniu, kontroli (w znaczeniu panowania nad) oraz monitorowania punktów krytycznych;
- możliwość stosowania kryteriów mikrobiologicznych i wymagań w zakresie kontroli temperatury dla szczególnych rodzajów żywności w zgodzie z naukowo zaakceptowanymi zasadami;

- opracowanie wytycznych w zakresie dobrych praktyk higienicznych do których mogliby odnosić się działający w sektorze żywnościowym;
- potrzebę prowadzenia obserwacji zasad higieny przez kompetentne władze państw członkowskich, w celu zapewnienia ochrony konsumentów przed zagrożeniami ze strony żywności nieodpowiedniej do konsumpcji;
- dla działających w sektorze obowiązek zapewnienia, że tylko żywność nie stanowiąca zagrożenia dla zdrowia konsumentów znajduje się na rynku.

Stosowanie wymagań Dyrektywy 93/43 wykazało, że zasady pozostają nadal wartościowe i ich wdrażanie powinno zostać rozszerzone dla wszystkich środków spożywczych. W zakresie systemu HACCP w proponowanym Rozporządzeniu następuje zastosowanie zasad przyjętych przez Kodeks Żywnościowy, dotyczących stosowania i wdrażania systemu HACCP.

Publikowane propozycje regulacji prawnych ustanawiające fundamentalne zasady i wymagania prawa żywnościowego są elementami aktywnej strategii i polityki obejmującej cały łańcuch żywnościowy, których podstawą jest dbałość o zapewnienie ochrony życia i zdrowia ludzkiego. Proponowane regulacje nie tylko przyczynią się do wysokiego poziomu dbałości o bezpieczeństwo żywności, ale również sprzyjać mają odbudowie i utrzymaniu zaufania konsumenta do żywności wytwarzanej na obszarze Unii Europejskiej. Sprostanie wzrastającym wymaganiom prawnym w zakresie bezpieczeństwa żywności w UE jest jednym z największym wyzwań stojących przed branżą spożywczą w naszym kraju.

4. Dostosowanie prawa żywnościowego w Polsce do norm Unii Europejskiej

Zgodnie z art. 74 podpisanej 16 grudnia 1991 r. umowy stowarzyszeniowej z EWG (obecnie Unia Europejska), zatytułowanym „Przepisy i normy w dziedzinie przemysłu i rolnictwa oraz ocena ich zgodności", Polska zobowiązana została do stosowania przepisów technicznych i norm oraz europejskich norm dotyczących artykułów przemysłowych, rolnych i spożywczych. W 1995 r. Komisja Europejska przygotowała dokument „Biała Księga w sprawie przygotowania Państw Stowarzyszeniowych Europy Środkowej i Wschodniej do integracji z Jednolitym Rynkiem Wspólnoty Europejskiej". Dokument stanowił wykaz wymaganych działań dostosowawczych i pełnił rolę przewodnika po aktach prawnych Unii Europejskiej. Podstawowymi obszarami z zakresu bezpieczeństwa żywności, w tym okresie, były dwie dyrektywy dotyczące produkcji żywności: Dyrektywa Rady 89/397/EWG z dnia 14 czerwca 1989 r. w sprawie urzędowej kontroli środków spożywczych oraz dyrektywa Rady 93/43/EWG z dnia 14 czerwca 1993 r. w sprawie higieny środków spożywczych. Głównym celem dyrektyw było przystosowanie sek-

tora przetwórstwa żywności i rolnictwa do standardów obowiązujących w państwach członkowskich UE, w tym upowszechnienie zasad GMP (Dobra Praktyka Produkcyjna) i wdrażanie systemu HACCP w przetwórstwie spożywczym, zgodnie z Dyrektywą 93/43/EWG w sprawie higieny środków spożywczych.

Kwestia bezpieczeństwa żywności w Polsce była jednym z najważniejszych przedmiotów dyskusji podczas negocjacji Polski z Unią Europejską. W 2001 r. Komisja Europejska zobowiązała Polskę do opracowania dokumentu rządowego pn.: „Strategia Bezpieczeństwa Żywności w Polsce". Dokument ten w sposób kompleksowy przedstawia wszelkie działania, jakie powinny być podejmowane w kraju na rzecz zapewnienia bezpieczeństwa żywności i stanowi jednocześnie jeden z najważniejszych elementów ochrony zdrowia ludności w Polsce, szczególnie aspekcie działań prewencyjnych związanych z żywnością.

Strategia Bezpieczeństwa Żywności jest zbiorem wielosektorowych działań obejmujących głównie:

- tworzenie i przestrzeganie prawa żywnościowego w zakresie bezpieczeństwa żywności ściśle zharmonizowanego z wymaganiami Unii Europejskiej;
- wdrażanie do praktyki i stosowania w zakładach przetwórstwa żywności i żywienia zbiorowego systemu zapewnienia jakości, a szczególnie systemu Analizy Zagrożeń i Krytycznych Kontroli Punktów (HACCP);
- opracowanie zbioru poradników i kodeksów dobrej praktyki higienicznej i wdrażanie systemu HACCP dla poszczególnych sektorów przemysłu spożywczego oraz żywienia zbiorowego i obrotu żywnością;
- prowadzenie badań monitoringowych stanu bezpieczeństwa żywności w Polsce;
- utworzenie w skali kraju struktury organizacyjnej systemu nadzoru nad bezpieczeństwem żywności w Polsce, w tym merytorycznie zintegrowanie działalności sześciu istniejących w kraju organów urzędowej kontroli żywności;
- rozwój systemu wczesnego ostrzegania o niebezpiecznych produktach żywnościowych pojawiających się w obrocie rynkowym;
- utworzenie na szczeblu rządowym jednostki, która realizowałaby zadania przewidziane rozporządzeniem Parlamentu Europejskiego i Rady dla Europejskiego Urzędu Bezpieczeństwa Żywności.

Celem Strategii Bezpieczeństwa Żywności jest zapewnienie bezpieczeństwa całego łańcucha żywnościowego rozpoczynając od produkcji pierwotnej, a kończąc na jej dystrybucji, zmniejszenia ryzyka zatruć i zakażeń pokarmowych oraz chorób powstających wskutek spożycia żywności zanieczyszczonej mikrobiologicznie, chemicznie bądź fizycznie, zapewnienie sprawnego i skutecznego systemu urzędowej kontroli żywności.

W Polsce harmonizacja prawa w odniesieniu do Dyrektywy 93/43/EWG przebiegała w kilku etapach. Pierwszym polskim aktem prawnym, który wprowadził

obowiązek stosowania zasad systemu HACCP przez zakłady produkujące żywność dietetyczną było Rozporządzenie MZiOS z 22 sierpnia 1996 r. - § 5: *Kontrola wewnętrzna produkcji powinna być ustalona na podstawie systemu krytycznych punktów kontroli (HACCP), po uzgodnieniu z właściwym państwowym wojewódzkim inspektorem sanitarnym.*

Od 1999 r. zaczęły obowiązywać akty nowego prawa żywnościowego, z których najbardziej interesujące z punktu widzenia HACCP były: ustawa o bezpieczeństwie produktu z 22 stycznia 1999 r. oraz ustawa z 21 grudnia 2000 r. o jakości handlowej artykułów rolno-spożywczych.

Aktem prawnym o największym znaczeniu dla bezpieczeństwa żywności była ustawa z 11 maja 2001 r. o warunkach zdrowotnych żywności i żywienia, która wprowadziła obligatoryjny obowiązek wdrażania systemu HACCP dla dużych przedsiębiorstw. Nowelizacja ustawy została dokonana 24 lipca 2002 r. nałożyła na średnie przedsiębiorstwa (zatrudniające mniej niż 250 pracowników) obowiązek wprowadzenia systemu HACCP, a małe przedsiębiorstwa (zatrudniające mniej niż 50 pracowników) zwolniła z niego i zobowiązała je do wdrożenia i udokumentowania zasad GMP (Dobra Praktyka Produkcyjna) i GHP (Dobra Praktyka Higieniczna). Przepisy ustawy miały obowiązywać od 1 stycznia 2004 r. Ustawa zawierała także upoważnienie do wydania przez właściwych ministrów 26 rozporządzeń wykonawczych.

Ustawa wzbudziła liczne kontrowersje, gdyż poza zasięgiem jej obowiązywania znalazło się blisko 98% przedsiębiorstw zajmujących się produkcją i dystrybucją żywności, w tym większość w branżach (przemysł mięsny, rybny i mleczarski) stwarzających ze względu na swą specyfikę najpoważniejsze zagrożenia dla bezpieczeństwa żywności. Krytykowano także zapis mówiący o nakładaniu kar finansowych na przedsiębiorstwa za opóźnienia we wdrażaniu systemu HACCP, podkreślając, iż np. w Anglii system HACCP jest obowiązkowy od 1996 r., a do tej pory w około 20% firm, zwłaszcza małych, nie został on jeszcze wdrożony.

W dniu 30 października 2003 r. dokonana została nowelizacja ustawy wprowadzając następujące zmiany:

- zlikwidowano zwolnienie małych firm żywnościowych z obowiązku wprowadzenia systemu HACCP;
- przesunięto z 1 stycznia 2004 r. na dzień uzyskania przez Polskę członkostwa w Unii Europejskiej (1 maja 2004 roku) termin, od którego wszystkie firmy żywnościowe, bez względu na ich wielkość i profil działalności, musza wdrożyć i stosować zasady systemu HACCP;
- zniesiono obowiązek posiadania dokumentacji systemu HACCP, co oznacza stosowanie jedynie sześciu z siedmiu zasad HACCP;
- zniesiono karę grzywny za niewdrożenie systemu HACCP.

Przyjęta ustawa poprzez wyeliminowanie błędów powszedniej wersji jest aktem prawnym, który dostosowuje polskie prawo żywnościowe do prawa Unii Eu-

ropejskiej. Ustawa określa również organy administracji państwowej kompetentne do sprawdzania stosowania zasad systemu HACCP przed podmioty podlegające temu obowiązkowi. Są nimi Państwowa Inspekcja Sanitarna oraz Inspekcja Weterynaryjna. Należy jednak zauważyć, iż ustawa nie wskazała terminu, od którego system HACCP powinien zacząć funkcjonować w przedsiębiorstwach spożywczych, a rezygnując z karania za niewdrożenie systemu wprowadziła stan fikcji w obowiązku stosowania systemu HACCP. Jak wynika z nieoficjalnych statystyk, w Polsce niecałe 4% przedsiębiorstw z branży spożywczej posiada system HACCP [Pietryga 2005].

Przygotowywana kolejna nowelizacja ustawy nakłada obowiązek wdrażania systemu HACCP pod groźbą sankcji karnych oraz obligatoryjność dokumentowania wdrożonego systemu.

Problem zapewnienia jakości zdrowotnej i bezpieczeństwa produkowanej żywności został również ujęty w rozporządzeniach wykonawczych, tj. w rozporządzeniu Ministra Zdrowia z 30 kwietnia 2004 r. w sprawie wewnętrznej kontroli jakości zdrowotnej żywności i przestrzegania zasad higieny w procesie produkcji; rozporządzeniu Ministra Zdrowia z 26 kwietnia 2004 r. w sprawie wymagań higieniczno-sanitarnych w zakładach produkujących lub wprowadzających do obrotu środki spożywcze; rozporządzeniu Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z 19 września 2003 r. w sprawie szczegółowych wymagań w zakresie składowania i transportu głęboko mrożonych artykułów rolno-spożywczych.

5. Dostosowanie do unijnych norm sanitarnych przemysłu rolno-spożywczego w kraju i w województwie podkarpackim

Jakość żywności oraz dostosowanie polskiego przemysłu rolno-spożywczego były jedną z najbardziej drażliwych kwestii podczas negocjacji akcesyjnych Polski do Unii Europejskiej.

W toku negocjacji akcesyjnych ustalono, że wszystkie zakłady produkujące żywność pochodzenia zwierzęcego, w tym zakłady branży mięsnej, zostaną podzielone na 4 grupy, uwzględniając stopień ich dostosowania do wymogów przepisów obowiązujących we Wspólnocie oraz deklarowane terminy usunięcia braków i nieprawidłowości. Poszczególne grupy zostały zaliczone do następujących kategorii: A – zakłady dostosowane; B 1 – zakłady, które zadeklarowały dostosowanie do dnia akcesji; B 2 – zakłady, które wystąpiły o okres przejściowy na dostosowanie się; C – zakłady, które zrezygnowały z dostosowania się do wymogów Unii Europejskiej.

Według stanu na dzień 31 października 2003 r., po dokonanym przeglądzie w kraju przez Powiatowe Inspektoraty Weterynarii, z ogólnej liczby 3 740 zakła-

dów przetwórstwa produktów pochodzenia zwierzęcego i drobiu do poszczególnych kategorii zakwalifikowanych zostało: kategoria A – 111 zakładów; kategoria B1 – 1 622 zakłady; kategoria B2 – 284 zakłady; kategoria C – 1 723 zakłady.

W sektorze mleczarskim spośród 413 zakładów: do kategorii A zostało zakwalifikowanych 44, do kategorii B1 - 174, do kategorii B2 – 112, a do kategorii C – 78 zakładów.

Na ogólną liczbę 324 zakładów branży rybnej dostosowanych (kategoria A) było 58 zakładów, kategorię B1 otrzymało 89 zakładów; okres przejściowy (kategoria B2) przyznano 39 zakładom, a 138 zakładów zakwalifikowano do kategorii C.

Zamykając negocjacje z Unią Europejską uzgodniono, że do 15 maja 2004 r. do unijnych norm sanitarnych dostosuje się 1640 zakładów mięsnych i 224 mleczarnie. Dla 289 zakładów mięsnych i 99 mleczarni uzyskano okres przejściowy przedłużający ten termin. Do końca stycznia 2004 r. wymagania związane z normami sanitarnymi spełniło 127 zakładów mięsnych (5% ogółu tych zakładów) i 52 mleczarnie.

Według stanu na dzień 30 czerwca 2005 r. uprawnienia do handlu na terytorium państw Unii Europejskiej posiadało: 628 zakładów mięsa czerwonego w zakresie uboju, rozbioru i składowania; 172 zakłady mięsa białego w zakresie uboju i rozbioru; 382 zakłady zakwalifikowane do przetwórstwa mięsa białego i czerwonego; 25 zakładów produkujących środki spożywcze z udziałem 10% mięsa; 216 zakładów mleczarskich oraz 166 zakładów przetwórstwa ryb, skorupiaków i mięczaków. Szacunkowe dane wskazywały, że zaawansowanie procesu dostosowawczego do standardów europejskich w przypadku mięsa czerwonego wynosiło około 60%, mięsa białego ok. 70%, mleka ok. 60%, przetwórstwa ryb, skorupiaków i mięczaków ok. 70%. Około 700 zakładów przetwórstwa mięsa, mleka i ryb otrzymało z Komisji Europejskiej dodatkowe okresy przejściowe (od pół roku do trzech lat) na dostosowanie się do wymogów UE. Z liczby tej 47 zakładów, którym przyznano dodatkowy okres na dostosowanie się do wymagań strukturalnych zgodnie z załącznikiem XII Traktatu Akcesyjnego lub Decyzją Komisji 2004/458/WE, ukończyło prace dostosowawcze przed planowanym terminem.".

W województwie podkarpackim, wg stanu na koniec I kwartału 2006 r., z liczby 166 zakładów przetwórstwa rolno-spożywczego uprawnienia do handlu na terytorium państw Unii Europejskiej posiadało 52 zakładów, tj. 31%. W zakresie przetwórstwa mleka na terenie województwa podkarpackiego działalność prowadziło 11 zakładów, w tym 6 zakładów zatwierdzonych zostało do handlu (UE), tj. 3 zakłady należące do Rzeszowskiej Spółdzielni Mleczarskiej w Trzebownisku, OSM Sanok, Jasienica Rosielna i OSM Mielec. Dla 4 zakładów (OSM Mielec, Stalowa Wola, Sędziszów Młp., Rymanów) ustalony został okres przejściowy z terminem realizacji zadań do końca 2006 r. Do sprzedaży bezpośredniej zatwierdzony został 1 zakład, tj. Gospodarstwo Rolne Przetwórnia Mleka Koziego w Łaskach.

Ze 155 zakładów mięsnych w województwie podkarpackim zatwierdzonych zostało do handlu (UE) 46, a dla 3 zakładów ustalony został okres przejściowy z terminem dostosowania do końca 2006 r. i 1 do 30 czerwca 2007 r.

Dane dotyczące liczby zakładów przetwórstwa rolno – spożywczego w województwie podkarpackim z uwzględnieniem standardów UE wg stanu na koniec I kwartału 2006 r. przedstawia tabela 1.

Tabela 1

Stan przygotowania zakładów przetwórstwa rolno-spożywczego do spełnienia standardów UE w województwie podkarpackim

Wyszczególnienie	Liczba ogółem	Zatwierdzone do handlu UE	Zatwierdzone na rynek krajowy	Posiadające okres przejściowy	Zatwierdzone do sprzedaży bezpośredniej
Zakłady mleczarskie	11	6	–	4	1
Zakłady przetwórstwa mięsnego, w tym:	155	46	87	4	18
mięso czerwone	133	37	85	4	7
mięso białe	8	5	2	-	1
Ryby	14	4	-	-	10
Razem	166	52	87	8	19

Źródło: Podkarpacki Wojewódzki Inspektor Weterynarii z siedzibą w Krośnie.

Nakłady na przedsięwzięcia modernizacyjno-restrukturyzacyjne w zakładach przetwórstwa rolno-spożywczego sfinansowane były z programu SAPARD i kredytów preferencyjnych. W województwie podkarpackim wg stanu na 1 marca 2006 r. z programu SAPARD wypłacona została kwota 32 190 318,09 zł (tabela 2).

Tabela 2

Środki programu SAPARD z przeznaczeniem na działanie 1 – „Poprawa przetwórstwa i marketingu artykułów rolnych i rybnych w województwie podkarpackim"

Wyszczególnienie	Kwota w zł
1. Poprawa przetwórstwa i marketingu artykułów rolnych i rybnych	32 190 318,09
1.1. Wsparcie restrukturyzacji przetwórstwa i poprawa marketingu artykułów pochodzenia zwierzęcego	22 602 021,28
1.1.a. sektor mleczarski	3 495 537,60
1.1.b. sektor mięsny	18 757 083,68
1.1.c. sektor rybny	349 400
1.2. Wsparcie restrukturyzacji przetwórstwa i poprawa marketingu owoców i warzyw	9 588 296,81

Źródło: Dane ARiMR Oddziału Regionalnego w Rzeszowie.

Z powszechnego obowiązku wdrożenia HACCP mogą być wyłączone te przedsiębiorstwa produkujące lub obracające produktami żywnościowymi, które dzia-

łają jedynie na rynkach regionalnych (krajowych). Jednak i to wyłączenie ma charakter tylko czasowy, a dotyczyć może jedynie firm, których działalność jest monitorowana przez służby weterynaryjne, czyli w praktyce producentów wyrobów mięsnych i mlecznych. Faktem jest, ze firmy te będą mogły co prawda sprzedawać swoje produkty na terenie Polski, ale dopiero po zamieszczeniu na nich oznakowania, że nie spełniają one wymogów sanitarnych UE. Z obowiązku wdrożenia systemu HACCP zwolnione są również te przedsiębiorstwa, które działają w regionach szczególnie trudnych, takich jak regiony górskie, trudno dostępne. HACCP nie musi być także wprowadzany również w zakładach wdrażających tzw. produkty regionalne, jak na przykład osławione polskie oscypki.

Według stanu na koniec I kwartału 2006 r. przygotowania 8 zakładów przetwórstwa rolno-spożywczego, posiadających okres przejściowy do spełnienia standardów UE, zostały ocenione pozytywnie przez organ nadzorujący - Podkarpackiego Inspektora Inspekcji Weterynaryjnej.

W województwie podkarpackim prowadzi działalność 8 zakładów posiadających przyznany okres przejściowy do dostosowania, w tym 4 zakłady mleczarskie i 4 zakłady zajmujące się przetwórstwem mięsa czerwonego.

Ocena stan przygotowania 8 zakładów przetwórstwa rolno-spożywczego posiadających okresy przejściowe, dokonana przez właściwych miejscowo powiatowych lekarzy weterynarii, potwierdzała wystarczające zaangażowanie prac i perspektywę dostosowania się w ustalonym terminie do standardów UE. Z oceny wynika, że tylko 1 zakład prowadzący działalność na terenie województwa podkarpackiego w zakresie produkcji mięsa czerwonego najprawdopodobniej nie dostosuje warunków sanitarnych do wymagań określonych przepisami Unii Europejskiej. W pozostałych 7 zakładach stan przygotowania oceniony został pozytywnie. W poszczególnych 8 zakładach z okresem przejściowym, prowadzących działalność w 5 powiatach, stan przygotowań był następujący:

- ***w powiecie dębickim*** do spełnienia standardów UE dostosowanych zostały 2 zakłady branży mięsa czerwonego, które posiadały przyznane okresy przejściowe do 31 marca 2006 r., są to:
  - Zakłady Mięsne w Dębicy S.A. Zakład Nr 2,
  - Firma Produkcyjno-Handlowa Maxpol Sp. Jawna.

W zakładach tych stwierdzono usunięcie wszystkich braków i realizację zadań określonych w harmonogramach dostosowawczych.

- ***w powiecie ropczycko-sędziszowskim*** prowadzi działalność 1 zakład mleczarski, który posiada okres przejściowy do dnia 30 listopada 2006 r. Po dokonaniu oceny stanu wykonania zadań dostosowawczych w zakładzie Powiatowy Lekarz Weterynarii nie stwierdził zagrożenia w zakresie dostosowania zakładu w wyznaczonym terminie, a stopień zaawansowania prac oceniony został na 90%.

- *w powiecie stalowowolskim* funkcjonuje 1 zakład mleczarski posiadający okres przejściowy do 30 września 2006 r. Z monitoringu postępu prac dostosowawczych wynika, że wszystkie dotychczasowe terminy były zachowane, a obecnie zakład dostosowany jest w 90%. Data 30.09.2006 r. jest realnym terminem ostatecznego dostosowania zakładu do wymogów UE.
- *w powiecie krośnieńskim* działają 2 zakłady, które posiadały przyznane okresy przejściowe w zakresie dostosowania zakładów do 31 marca 2006 r., są to:
  - Okręgowa Spółdzielnia Mleczarska w Sanoku Zakład Bryndzarski w Rymanowie,
  - Zakład Masarski Kon-Bit.

Obydwa zakłady usunęły braki określone terminami w harmonogramach dostosowawczych i dostosowały warunki do wymagań zawartych w przepisach UE.

- *w powiecie mieleckim* prowadzą działalność 2 zakłady z okresem przejciowym: 1 zakład mleczarski i 1 zakład przetwórstwa mięsa czerwonego. Zakład mleczarski posiada przyznany okres przejściowy do dnia 31.12.2006 r. Z przeprowadzonych kontroli wynika, że zakres dostosowania całości zakładu oceniony został na ok. 85%. W związku z tym zakład ma pełne szanse dostosowania wszystkich warunków do wymagań UE.

Zakład produkcji mięsa czerwonego posiada przyznany okres przejściowy do dnia 30.06.2007 r. Powiatowy Lekarz Weterynarii w Mielcu w wyniku przeprowadzanych kontroli stwierdził, że zakład uchyla się od obowiązku dostosowania warunków do wymagań UE, pomimo wdrożonych działań administracyjnych nakazujących realizację zadań w postaci wydanych decyzji i upomnienia. Istnieje realne zagrożenie, że zakład nie dostosuje warunków do wymagań UE w zakresie:

- łatwo zmywalnych drzwi, wykonanych z nie korodujących materiałów – termin realizacji – kwiecień 2007 r. – wykonanie 30%,
- odpowiedniej wentylacja i urządzeń wodociągowych: termin realizacji – kwiecień 2006 r. – wykonanie 50%,
- odpowiedniej liczby urządzeń z bieżącą ciepłą i zimną wodą: termin realizacji – kwiecień 2005 r. – wykonano w terminie,
- pomieszczeń do higienicznego przetrzymywania i załadunku mięsa: termin realizacji – kwiecień 2007 r. – wykonanie 50%,
- odpowiednich urządzeń do odkażania narzędzi: termin realizacji – listopad 2006 r. – wykonanie 60%,
- odpowiedniej liczby szatni: termin realizacji kwiecień 2005 r. – wykonanie 50%,
- pomieszczeń dla służby weterynaryjnej: termin realizacji kwiecień 2005 r. – wykonano w terminie,
- myjni środków transportu: termin realizacji – kwiecień 2007 r. – wykonanie 0%,
- komór chłodniczych i zamrażalniczych dla mięsa: termin realizacji grudzień 2006 r. – wykonanie 80%,

- pomieszczeń rozbioru mięsa: termin realizacji listopad 2006 r. – wykonano 60%,
- komór chłodniczych i zamrażalniczych dla mięsa i podrobów: termin realizacji grudzień 2006 r. – wykonanie 0%,
- termometrów rejestrujący temperaturę dla każdej komory lub strefy: termin realizacji – listopad 2006 r. – wykonanie 0%.

6. Podsumowanie

Przed akcesją Polski do Unii Europejskiej zwracano uwagę na to, iż polski przemysł spożywczy ma wprawdzie duży potencjał wzrostu, jednak jego potencjał ekonomiczny jest wyraźnie słabszy niż konkurencji z państw Unii Europejskiej. Stwierdzano też, że wśród pozaekonomicznych barier wejścia na rynek UE, szczególnie w pierwszych latach po akcesji, podstawowe znaczenie będzie mieć tempo i stan dostosowania sektorów wrażliwych (zwłaszcza mleczarskiego i mięsnego) do standardów weterynaryjnych UE oraz stopień upowszechniania systemów i procedur zapewnienia bezpieczeństwa zdrowotnego żywności (HACCP), a także zdolność firm krajowych do szybkiego reagowania na często zmieniające się wymogi Unii Europejskiej. Pomimo wad systemu HACCP, do których należy zaliczyć przede wszystkim jego biurokratyczny charakter oraz konieczność poniesienia sporych nieraz kosztów finansowych (w opracowaniu Urzędu Komitetu Integracji Europejskiej i Głównego Inspektoratu Sanitarnego „oszacowany koszt uzyskania certyfikatu HACCP wyniósł 1,2 mln zł, natomiast pozostałe koszty dostosowawcze ok. 4 mln zł"), nie można nie zauważyć, że bilans wychodzi na korzyść tych zakładów i firm, które już teraz wdrożyły system. Warto jednak zwrócić uwagę, że największych nakładów finansowych wymagają działania dostosowawcze dla wdrożenia zasad Dobrej Praktyki Higienicznej i Dobrej Praktyki Produkcyjnej. Dla firm, które były tworzone z uwzględnieniem tych zasad koszty wdrożenia systemu HACCP są niższe.

Przemysłowy charakter województwa podkarpackiego w znacznym stopniu reprezentowany jest przez sektor rolno-spożywczy mający decydujący wpływ na rozwój Podkarpacia. W związku z tym, istotne znaczenie ma dostosowanie zakładów tej branży do unijnych norm sanitarnych. Proces ten w województwie podkarpackim należy ocenić pozytywnie. Według stanu na koniec I kwartału 2006 r. z liczby 166 zakładów przetwórstwa rolno-spożywczego uprawnienia do handlu na terytorium państw Unii Europejskiej posiadało 52 zakładów (31%), a dla 8 zakładów ustalony został okres przejściowy do spełnienia standardów UE. Ocena stan przygotowania zakładów przetwórstwa rolno-spożywczego na Podkarpaciu posiadających okresy przejściowe, dokonana przez właściwych miejscowo powiatowych lekarzy weterynarii, potwierdzała wystarczające zaangażowanie prac

i perspektywę dostosowania się w ustalonym terminie do standardów UE. W zakładach tych poniesione zostały znaczne nakłady finansowe pochodzące głównie ze środków UE, a przeznaczone na przedsięwzięcia modernizacyjno-restrukturyzacyjne. Celem tych inwestycji była konieczność uzyskania standardów sanitarno-weterynaryjnych. Z przeprowadzonej oceny wynikało, że tylko jeden zakład prowadzący działalność w zakresie produkcji mięsa czerwonego najprawdopodobniej nie dostosuje warunków sanitarnych do wymagań określonych przepisami Unii Europejskiej.

W zakładach tych poniesione zostały znaczne nakłady finansowe pochodzące głównie ze środków UE, a przeznaczone na przedsięwzięcia modernizacyjno-restrukturyzacyjne. Celem tych inwestycji była konieczność uzyskania standardów sanitarno-weterynaryjnych.

Wyniki badań ankietowych dotyczących oceny wdrażania i funkcjonowania systemu HACCP, przeprowadzonych wśród pracowników ZPOW „Pektowin" w Jaśle, potwierdzały istotne jego znaczenie dla podniesienia rangi i znaczenia zakładu w kraju i w UE. Krytyczna ocena dotyczyła sporządzania dużej ilości dokumentacji systemu HACCP, tj. znacznego zwiększenie biurokracji. Ankietowani pracownicy podkreślali, że wdrażanie, jak i prawidłowe funkcjonowanie systemu HACCP wymaga zaangażowania nie tylko ze strony kierownictwa firmy, nadzoru, ale przede wszystkim ze strony pracowników, którzy powinni być świadomi, że od nich zależy prawidłowość funkcjonowania systemu. Najczęstszymi przeszkodami w prawidłowym funkcjonowaniu systemu są brak zrozumienia ze strony kierownictwa i załogi sensu wprowadzania systemu HACCP lub niechęć do zmian wynikająca z przekonania, że stosowany do tej pory system jest dobry i nie wymaga poprawiania. Istotną kwestią jest prowadzenie szkoleń celem podniesienia świadomości personelu w zagadnieniach roli systemów jakości w produkcji. Umiejętnie prowadzone szkolenia pomogą zintegrować załogę z celami działań przyświecających zarządowi przedsiębiorstwa, ujętymi w polityce jakościowej firmy. W przypadku „Pektowinu" przeprowadzono szkolenia z zasad Dobrej Praktyki Higienicznej i Dobrej Praktyki Produkcyjnej dla pracowników produkcyjnych.

Pełne jednak zrozumienie przez pracowników znaczenia systemu HACCP dla zachowania jakości zdrowotnej produktów wymagać będzie upływu czasu – ocenia się, że dopiero po 5-7 latach od chwili wdrożenia systemu HACCP będzie on funkcjonował prawidłowo.

Konieczność dostosowania się do norm UE dotyczących jakości żywności przez polskich producentów wynika nie tylko z obowiązku dostosowania się do norm europejskich, ale także z prognoz na przyszłość. Szacunkowe dane wskazują, że do 2020 roku będzie następował ok. 3% przyrost popytu krajowego na produkty przemysłu spożywczego, a rynek UE w najbliższej dekadzie będzie najważniejszym rynkiem zbytu polskich artykułów rolno-spożywczych. Wartość

eksportu w tym okresie, według prognoz, wzrośnie do ok. 15% produkcji sektora spożywczego (obecnie ok. 8-10%). Lata 2004-2006 będą więc decydujące dla zakładów przetwórstwa rolno-spożywczego, które będą musiały sprostać wzmożonej konkurencji ze strony producentów z państw Unii Europejskiej.

Problemy polskiego przetwórstwa rolno-spożywczego oraz potencjalne możliwości rozwoju tej gałęzi przemysłu stawiają główny cel jakim jest poprawa konkurencyjności przetwórstwa rolno-spożywczego. Sprawne i konkurencyjne przetwórstwo rolno-spożywcze jest warunkiem rozwoju rolnictwa.

LITERATURA

1. Owczarek L. (red.)(2002): HACCP i higiena żywności. Wydawnictwo Informacji Zawodowej; Warszawa.
2. Turlejska H. (2003): Zasady GHP/GMP oraz system HACCP jako narzędzie zapewnienia bezpieczeństwa zdrowotnego żywności. Poradnik dla przedsiębiorców. Fundacja Programów Pomocy dla Rolnictwa; Warszawa.
3. Turlejska H., U. Pelzner (2003): Wdrażanie systemu HACCP w małych i średnich przedsiębiorstwach sektora żywnościowego. Poradnik dla kierujących zakładem. Fundacja Programów Pomocy dla Rolnictwa; Warszawa.
4. Dobre praktyki HACCP – klucz do bezpieczeństwa i jakości żywności. Pr. zbiorowa, Kongregacja Przemysłowo-Handlowa, Warszawa 2003.
5. Przewodnik do wprowadzania systemu HACCP w przemyśle owocowo-warzywnym. Pr. zbiorowa, Fundacja Programów Pomocy dla Rolnictwa. Warszawa 1999.
6. Dzwolak W., S. Ziajka (2001): Podstawy zapewnienia bezpieczeństwa żywności w systemie HACCP. Studio 108; Olsztyn.

STRONY INTERNETOWE

www.globaleconomy.pl; www.minrol.pl; www.label.pl; www.arr.gov.pl; www.stat.gov.pl; www.ppr.pl; www.gazetaprawna.pl; www.ukie.gov.pl

ALINA WALENIA

DOSTOSOWANIE ZAKŁADÓW PRZETWÓRSTWA ROLNO-SPOŻYWCZEGO DO NORM UNII EUROPEJSKIEJ (NA PRZYKŁADZIE WOJEWÓDZTWA PODKARPACKIEGO)

STRESZCZENIE

Potencjał organizacyjny, jakościowy i ekonomiczny polskiego przemysłu spożywczego jest wyraźnie słabszy niż konkurencji z państw Unii Europejskiej. Stwierdzano, że wśród pozaekonomicznych barier wejścia na rynek UE, szczególnie w pierwszych latach po akcesji, podstawowe znaczenie będzie mieć tempo i stan dostosowania sektorów wrażliwych

(zwłaszcza mleczarskiego i mięsnego) do standardów weterynaryjnych UE oraz stopień upowszechniania systemów i procedur zapewnienia bezpieczeństwa zdrowotnego żywności (HACCP). Istotna będzie także zdolność firm krajowych do szybkiego reagowania na często zmieniające się wymogi Unii Europejskiej. Konieczność dostosowania się polskich producentów do norm UE, dotyczących jakości żywności, wynika z prognoz na przyszłość określających wzrost popytu krajowego na artykuły rolno-spożywcze oraz możliwości zbytu ich na rynku UE. W województwie podkarpackim zaawansowanie procesu dostosowawczego do standardów europejskich w przypadku mięsa czerwonego (4 zakłady) oceniono na ok. 60%, a mleka (4 zakłady) w ok. 70%. 8 zakładów przetwórstwa mięsa i mleka otrzymało z Komisji Europejskiej okresy przejściowe na dostosowanie się do wymogów UE (6 zakładów do końca 2006 r. i 1 do końca czerwca 2007 r.). Sprawne i konkurencyjne przetwórstwo rolno-spożywcze jest warunkiem szybkiego rozwoju rolnictwa w regionie.

ALINA WALENIA

ADJUSTMENT OF AGRICULTURAL FOOD PROCESSING PLANTS TO EUROPEAN UNION NORMS (PODKARPACKIE VOIVODESHIP AS AN EXAMPLE)

SUMMARY

Organizational, qualitative and economic potential of the Polish food industry is significantly weaker than the potential of the competitors from other European Union States. It is claimed that out of non-economic barriers of entering into the EU market, especially in the first few years after the accession, what will have the basic significance is the pace and degree of adjustment of sensitive sectors (especially milk and meat sectors) to the EU veterinarian norms, the degree of dissemination of food health safety systems and procedures (HACCP) as well as the abilities of home companies to react quickly to changing European Union requirements. The necessity to adjust to EU norms in food quality by Polish producers results from forecasts showing an increase of home demand on agricultural food products and the possibility to sell them in the EU market. Data indicate that in the Podkarpackie Voivodeship, advancing the process of adjustment to the EU standards in case of red meat (4 plants) is ca. 60% and milk (4 plants) – ca. 70%, i.e. 8 meat and milk processing plants received transitional periods from the European Commission (6 plants until the end of 2006 and 1 until 2007) to adjust themselves to the EU requirements. Efficient and competitive agricultural food processing is a condition for development of agriculture in the region.

MICHAŁ TRZĘSOWSKI
Akademia Rolnicza w Poznaniu

UWARUNKOWANIA I TENDENCJE ZMIAN W DZIAŁANIU RYNKÓW HURTOWYCH W SEKTORZE PRODUKTÓW ROLNO-OGRODNICZYCH

1. Wprowadzenie

W opracowaniach dotyczących roli nowoczesnych rynków hurtowych w kanałach dystrybucji produktów rolno-ogrodniczych i spożywczych podkreśla się kluczowe ich znaczenie dla ukształtowania właściwych relacji między rolnictwem a jego otoczeniem, zwracając szczególną uwagę na aspekt ekonomiczny i społeczny ich funkcjonowania. W sensie ekonomicznym rynki hurtowe dzięki dużej koncentracji podaży i popytu przyczyniają się do obiektywizacji podstawowych parametrów rynkowych, pełniąc bardzo ważne funkcje informacyjno-edukacyjne. Obok aspektu ekonomicznego w funkcjonowaniu nowoczesnych rynków hurtowych dostrzega się również szerszy aspekt społeczny [Trzęsowski, 2004a]. W tym ujęciu rynki hurtowe postrzegane są jako swoistego rodzaju dobro publiczne, czyli przynoszące korzyści szerszej społeczności, w tym społeczności lokalnej. Takimi korzyściami są: równy dostęp do źródeł zaopatrzenia oraz tworzenie niezbędnych warunków zapewniających bezpieczeństwo zdrowotne oferowanych produktów, likwidacja szarej strefy, uporządkowanie handlu w mieście i związana z tym poprawa jego estetyki, ograniczenie negatywnego wpływu na środowisko przez zmniejszenie ilości śmieci, a przede wszystkim zapewnienie równego dostępu do informacji wszystkim uczestnikom rynku.

W tym kontekście nowoczesne rynki hurtowe traktowane są jako jeden z najważniejszych elementów infrastruktury rynkowej, zapewniający niezbędne warunki utrzymania konkurencyjności produktów na rynku. Z drugiej strony stanowiący oparcie dla drobnego i średniego handlu, a tym samym dla klasy średniej, będącej ostoją demokratycznego ładu w warunkach gospodarki rynkowej.

Powstała w pierwszych latach transformacji z oddolnej inicjatywy wielkopolskich rolników Wielkopolska Gildia Rolno-Ogrodnicza S.A. (WGRO S.A.) w Poznaniu, a potem inne rynki hurtowe w większych miastach w Polsce dobrze wypełniały istniejącą lukę w organizacji handlu hurtowego oraz w istotny sposób wpłynęły na poprawę sprawność handlu. Nowe szanse i wyzwania dla nowoczesnych rynków hurtowych niosą szybko postępujące procesy globalizacji, które w istotny sposób wpływają na ograniczenie roli rynków hurtowych w kanałach dystrybucji. Rynki hurtowe na całym świecie podejmują różne mniej lub bardziej udane inicjatywy obrony dotychczasowych swoich pozycji na rynku. Przebieg procesów dostosowawczych w każdym kraju, ze względu na odmienność warunków w jakich działają rynki hurtowe, ma swoją specyfikę, nie różni się jednak zasadniczo, w zakresie głównych kierunków, co potwierdzają doświadczenia WGRO S.A. w Poznaniu. Podstawę wnioskowania stanowi codzienna obserwacja uczestnicząca na WGRO S.A oraz analiza materiałów ze zjazdów i kongresów Światowego Związku Rynków Hurtowych jak i publikacje w krajowej i zagranicznej literaturze fachowej.

2. Historyczne uwarunkowania rozwoju rynków hurtowych

Patrząc z perspektywy dłuższego czasu należy stwierdzić, że znaczenie nowoczesnych rynków hurtowych w kanałach dystrybucji poszczególnych krajów było różne. W bardzo dużym stopniu determinowane było przez konkretne uwarunkowania w zakresie organizacji i funkcjonowania rolnictwa i handlu oraz powiązania rynku krajowego z rynkami zewnętrznymi. Na przykład ze względu na silną pozycję dużych dystrybutorów znaczenie rynków hurtowych w Wielkiej Brytanii było znacznie mniejsze niż w Holandii i Niemczech. Z kolei bliskość dużego chłonnego i atrakcyjnego rynku niemieckiego przyczyniła się do rozwoju systemu aukcyjnego w Holandii. Najbardziej dynamiczny okres rozwoju tej formy instytucjonalnej handlu jakim są rynki hurtowe przypada, z wyjątkiem ostatniej dekady, na drugą połowę dwudziestego wieku. Ostatnie dziesięciolecia wieku dwudziestego i pierwsze lata nowego charakteryzują się głębokimi zmianami w marketingu żywności, których główną siłą sprawczą są zmiany w zachowaniach klientów oraz szybko przebiegające procesy koncentracji siły nabywczej w ogniwie handlu detalicznego [Bijman i in., 2000].

Według danych OECD wielkość udziału dużych sieci w ogniwie handlu detalicznego, w krajach najbardziej rozwiniętych, stale rośnie i sięga od kilkadziesiąt do ponad 80% [OECD 1997, ZMP 2001, 2005]. Zjawiska te mają decydujący wpływ na rolę i miejsce rynków hurtowych w kanałach dystrybucji, w istotny sposób przyczyniając się do zmniejszenia udziału rynków hurtowych w obrotach

ogniwa hurtu w krajach o ugruntowanej gospodarce rynkowej. Odmienna sytuacja występuje na tzw. rynkach wschodzących, na których rynki hurtowe znajdują się w fazie tworzenia, a sieci nie wykazują się zbyt dużą dynamiką rozwoju lub tempo rozwoju rynku w ogóle wyprzedza rozwój sieci i rynków hurtowych; w rezultacie miejsca starcza dla wszystkich. Sytuacja ta była charakterystyczna dla końca lat dziewięćdziesiątych i początku nowego wieku w Polsce. Generalnie należy w dłuższej perspektywie liczyć się z ekspansją dużych sieci handlowych jako zjawiskiem obiektywnym.

3. Zagrożenie rynków hurtowych ekspansją dużych sieci handlowych

Szybko postępujące procesy globalizacji i związane z tym procesy koncentracji w ogniwie detalicznym handlu wymuszają określone procesy dostosowawcze w ogniwie hurtu w celu zrównoważenia rosnącej siły nabywczej dużych sieci handlowych [Trzęsowski, 2004b]. W Wielkiej Brytanii, duże sieci handlowe kontrolują obecnie ponad 2/3 sprzedaży świeżych produktów. Daje to supermarketom ogromną przewagę pod względem siły nabywczej, co ma wpływ na ich łańcuchy dostaw i pozwala na dyktowanie własnych warunków zaopatrzenia. Tradycyjni hurtownicy i detaliści, dotychczasowi klienci rynków hurtowych, nie są w stanie z nimi konkurować pod względem ceny i warunków wygody dokonywania zakupów i muszą rezygnować z działalności [Smith, 2005].

W ostatnich dwudziestu latach duże sieci handlowe stały się dominującą siłą w Europie Zachodniej i USA, a silne trendy wzrostowe utrzymują się w innych częściach świata w tym również w Rosji i krajach Europy Środkowowschodniej [Shepherd, 2004].

Jakkolwiek przebieg, charakter, dynamika i skala zaawansowania ekspansji dużych sieci jest - ze względu na specyfikę poszczególnych krajów - bardzo zróżnicowana, to sytuacja ta stanowi istotne zagrożenie dla dotychczasowych pozycji nowoczesnych rynków hurtowych w kanałach dystrybucji żywności oraz wymaga od nich odpowiednich i szybkich działań dostosowawczych pod groźbą ograniczenia ich udziału w rynku.

Po krótkim okresie braku reakcji ze strony rynków hurtowych na rosnące dla nich zagrożenia wywołane ekspansją dużych sieci handlowych, w zasadzie od połowy lat dziewięćdziesiątych rynki hurtowe na całym świecie podejmują intensywne i różnorodne działania mające na celu neutralizację, a przynajmniej znaczne ograniczenie negatywnych dla nich skutków rosnącej koncentracji siły nabywczej w ogniwie detalicznym handlu.

4. Przykłady działań dostosowawczych rynków hurtowych

Cechą charakterystyczną podejmowanych przez rynki hurtowe działań jest ich dostosowane do specyficznych wymagań rynków żywnościowych poszczególnych krajów. Największe i najgłębsze zmiany dotyczą najwyżej rozwiniętego i najlepiej dotychczas funkcjonującego systemu aukcyjnego w Holandii. Zorganizowany w perfekcyjny sposób aukcyjny system sprzedaży i codziennego ustalania cen okazał się poważnym utrudnieniem w prowadzeniu przez duże jednostki handlowe akcji promocyjnych w dłuższym okresie. Spowodowało to konieczność poszukiwania, w obawie przed utratą bardzo dużego segmentu rynku, nowych rozwiązań organizacyjnych i przejścia na system umów kontraktowych. Pod presją dużych organizacji handlowych w 1996 r. aukcje i kooperatywy powołały wspólną organizację „The Greenery," która zajmuje się marketingiem i sprzedażą, w tym między innymi: promocją wspólnej marki, negocjowaniem cen i ilości sprzedawanych towarów itp. Powołanie do życia nowej, dużej organizacji pozwoliło na lepsze szacowanie podaży i ocenę sytuacji rynkowej, obniżenie kosztów produkcji i logistyki, poprawę warunków pakowania towarów, marketingu i bezpieczeństwa zdrowotnego oferowanej żywności [WG 2006]. W ostatnim okresie rozpoczęto stosowanie nowego mechanizmu polegającego na ustalaniu ceny i zapraszaniu kupujących do licytacji określonej wielkości towaru.

Największy w Europie rynek hurtowy w Rungis pod Paryżem, coraz bardziej koncentruje się na usługach dostarczania towaru i eksporcie. Główny nacisk stawia na jakość, szeroki asortyment i specjalizację. Gorszej jakości owoce i warzywa są stopniowo eliminowane z rynku. Odbywa się to tak, że wszystkie towary na rynku posiadają etykiety ze znakiem pochodzenia i są podzielone na 3 kategorie. Etykiety czerwone oznaczają wybór ekstra – nie jest to kryterium smaku, ale wyglądu i oznacza najlepiej zapakowany i wyglądający produkt. Kolor zielony to pierwszy wybór, a żółty to drugi. W ostatnich latach w warunkach rosnącej konkurencji na rynku ilość towaru w klasie ekstra systematycznie rośnie, a spada udział w rynku produktów w drugim wyborze. Obecnie zarządzający rynkiem pracują nad zainstalowaniem lepszych systemów kontroli temperatury oraz modernizacją zaplecza magazynowego. W 2003 r. otwarto działające przy rynku zaplecze logistyczne. Z tego miejsca prowadzi się koordynację sprzedaży telefonicznej, przygotowania zamówień, pakowania oraz kontrolę stanu magazynowego i dostaw [Gould, 2005].

W Hiszpanii rynki hurtowe należą do organizacji Mercasa. Są one w znacznym stopniu nastawione na eksport głównie do krajów Europy Środkowowschodniej. W 2004 r. rynek w Madrycie (Mercamadrid) powołał dział zajmujący się promocją eksportu do krajów Europy Środkowowschodniej. Z kolei rynek w Saragossie – Mercazaragoza wspólnie z portem w Barcelonie otworzył Morski Ter-

minal Saragossa, by wspomóc eksport i import produktów żywnościowych przez port w Barcelonie. Mercasa w połączeniu z innymi oficjalnymi instytucjami przez wiele lat aktywnie działa w zakresie kampanii promocyjnych w Hiszpanii. Równocześnie większość z 23 hiszpańskich rynków hurtowych bierze udział w kampanii - „Owoce i warzywna - 5 razy dziennie". Niektóre rynki prowadzą też własne kampanie promocyjne, zapraszając do zwiedzania rynku szkoły, by zachęcić do zdrowego odżywiania dzieci szkolne. Wiele rynków w Hiszpanii otwiera i rozwija działy zajmujące się handlem rybami [Crespo, 2005]. W przyszłości Mercasa ma nadzieję przyciągnąć więcej dużych sieci detalicznych do sektora spożywczego funkcjonującego na rynkach. Obecnie już niektóre z hipermarketów posiadają zlokalizowane tam magazyny i linie pakujące. Sieci detaliczne kupują świeże owoce i warzywa na rynku hurtowym jako uzupełnienie ich standardowych zamówień [Luck, 2005].

Londyński rynek New Covent Garden rozwija się intensywnie, korzystając ze wzrostu znaczenia cateringu, który w Wielkiej Brytanii stopniowo staje się głównym motorem rozwoju produkcji świeżych owoców i warzyw. Rynek jest położony w idealnej lokalizacji do świadczenia usług dla szerokiej gamy hoteli i restauracji Londynu. Stał się miejscem, gdzie przedstawiciele cateringu mogą się zaopatrzyć we wszystkie niezbędne produkty, bez potrzeby odwiedzania innych placówek handlowych. Lista klientów obejmuje pałac Buckingham, parlament brytyjski, oraz najsławniejszy dom handlowy w Londynie – Harrods, oznacza to, że rynek przyciąga wyższą klasę klienteli. Odzwierciedla to szeroki asortyment i najwyższą jakość świeżych owoców i warzyw sprzedawanych każdego dnia. W przeszłości w Wielkiej Brytanii rynki hurtowe były uważane za miejsce sprzedaży świeżych owoców i warzyw, które nie spełniały wymogów supermarketów – obecnie jakość owoców i warzyw dostępnych na rynku hurtowym przewyższa wszystkie, jakie można nabyć w supermarketach [Pike, 2005].

Rośnie również zainteresowanie ciekawostkami w zakresie smaku, kuchniami regionalnymi i narodowymi. W przeciwieństwie do rdzennych populacji mieszkańców, którzy konsumują więcej żywności przetworzonej z supermarketów – co niektórzy nazywają „obiadami telewizyjnymi", lub „żywnością wygodną", rodziny imigrantów konsumują znacząco więcej świeżych i nieprzetworzonych owoców i warzyw, mięsa i ryb. Na Spitalfields Market w Londynie połowę dzierżawców stanowią mniejszości etniczne, odzwierciedlając społeczny collage dużych kosmopolitycznych miast [Smith, 2005].

Podobne jak Wielkiej Brytanii tendencje obserwuje się na rynkach hurtowych w Niemczech, szczególnie w miastach o dużym odsetku ludności mniejszości etnicznych, głównie tureckiej (np. w Berlinie). Duże szanse dla niemieckich rynków hurtowych dostrzega się w rosnącym potencjale weekendowych rynków detalicznych, które cieszą się coraz większą popularnością i zaufaniem klientów. Na szcze-

gólną uwagę zasługuje nasilający się w Niemczech trend w kierunku łączenia się rynków w stowarzyszenia rynków hurtowych, np. GFI Deutsche Großmärkte. Jednym z celów jest wypracowanie własnej wspólnej marki dla oferowanych przez rynki produktów wyróżniających się wyższymi od istniejących na rynku walorami jakościowymi.

We Włoszech powstały dwa stowarzyszenia rynków hurtowych – Mercati Associati i Fedagro Mercati. Mercati Associati wraz z włoskim ministerstwem rolnictwa pracuje nad rozwojem współpracy pomiędzy producentami i rynkami hurtowymi dla ochrony sektora detalicznego i ustalenia jasnych kryteriów dotyczących cen ustalanych dla włoskich konsumentów. Niektóre z rynków organizują „dni otwarte" skierowane do uczelni wyższych, podczas których studenci mogą dowiedzieć się więcej o sezonowości i szerokim asortymencie sprzedawanych produktów [Konowles, 2005:102]. Na rynku hurtowym Fondi w pobliżu Rzymu działa – posiadające autoryzację – laboratorium do sezonowej analizy gleby i gotowych produktów, co pozwala na certyfikację oferowanych na rynku produktów.

Na zapewnieniu wyższego poziomu usług, w lepszym środowisku funkcjonowania dla wszystkich operatorów zajmujących się dystrybucją owoców i warzyw oraz bezpieczeństwem zdrowotnym konsumentów koncentrują się rynki hurtowe w Portugalii. Podejmowane działania zmierzają do redukcji „produkcji śmieci", poprawy warunków higienicznych stosowanych opakowań, wymiany materiałów opakowaniowych, rozwoju usług mycia i dezynfekcji, usprawnienia organizacji obrotu opakowań zwrotnych. Organizacja obrotu opakowaniami zwrotnymi wymagała współdziałania hurtowników, jak i ich klientów. Efektem tych działań są mniejsze koszty funkcjonowania rynków hurtowych, większe bezpieczeństwo zdrowotne oferowanych produktów, a także to, że nie tylko rynki hurtowe, ale również hurtownicy przyczynią się do zmniejszenia negatywnego wpływu na środowisko, przez zmniejszenie ilości śmieci i zwiększenie materiałów podlegających recyklingowi. Dodatkowo zarówno hurtownicy, jak i ich rodziny są bardziej wyczulone na zagadnienia ochrony środowiska [Serodio, 2005].

Przykładem udanego, uwieńczonego sukcesem przedsięwzięcia w zakresie rozwoju partnerskich stosunków opartych na zrozumieniu wspólnoty interesów przez dostawców i klientów, w walce o utrzymanie pozycji na rynku, jest sponsorowanie przez rynki hurtowe w Sydney i Melbourne współzawodnictwa w konkursach „Detalista Miesiąca", lub „Detalista Roku". Zwycięstwo zapewnia dobrą reklamę i materiał marketingowy zarówno dla hurtownika i detalisty, dając poczucie siły i stabilności [Smith, 2005].

Podobne do wyżej prezentowanych procesy dostosowawcze podejmowane są w Polsce, a w szczególności na WGRO S.A. w Poznaniu. Rynek hurtowy w Poznaniu będący najstarszy nowoczesnym rynkiem w Polsce, pierwszy doświadczył

skutków zmian stosunków rynkowych i podjął określone działania. W pierwszym okresie zmierzały one do rozbudowy zaplecza logistyczno-dystrybucyjnego. Rozbudowa zaplecza logistyczno-dystrybucyjnego miała na celu wykorzystanie potencjału rynku dla zaopatrzenia sieci handlowych, a jednocześnie wsparcie operatorów rynku w lepszym przygotowaniu produktów do sprzedaży. Stopniowo, ze względu na istniejące niekorzystne rozwiązania systemowe, obsługę sieci zaczęli przejmować operatorzy rynku, a rynek hurtowy skoncentrował się na kompleksowej organizacji produkcji i dostaw warzyw do przetwórstwa i na eksport. Niektórzy z operatorów rynku zajmują się dowozem zamówionych drogą elektroniczną produktów bezpośrednio do odbiorców. Ważne miejsce w działalności WGRO S.A zajmuje inspirowanie i wspieranie koncentracji organizacyjnej sfery produkcji oraz tworzenia niezbędnej infrastruktury technicznej i rynkowej. W tym obszarze działań udzielano wsparcia tworzącym się grupom producenckim, niektóre z nich pomimo w przeszłości niekorzystnych dla nich rozwiązań legislacyjnych, przetrwały pierwszy trudny okres działalności (np. grupa Polanie z Kiecka). W drugim okresie koncentrowano się na rozszerzeniu zakresu przedmiotowego rynku o nowe branże (ryby, mięso, surówki) przy jednoczesnym zwiększeniu bezpieczeństwa dla zdrowia oferowanych produktów, co znalazło potwierdzenie w uzyskanych certyfikatach ISO 9001:2000 oraz HACCP. Zwiększeniu bezpieczeństwa zdrowotnego produktów ogrodniczych służyło wsparcie Wielkopolskiego Związku Ogrodniczego przy tworzeniu Laboratorium Analiz Ogrodniczych. Od kilku lat rynek w Poznaniu uczestniczy w kampaniach reklamowych i realizuje programy edukacyjne skierowane do starszych i najmłodszych, mające na celu zwiększenie konsumpcji owoców i warzyw, między innymi „Jedz owoce i warzywa 5 razy dziennie", „Owoce i warzywa źródłem zdrowia". Promocji firm i produktów oferowanych na rynku służą podejmowane wspólnie z operatorami akcje promocyjne oraz program wdrażania znaku towarowego „Produkt z WGRO S.A." do realizacji którego pozyskano 200 sklepów detalicznych. WGRO S.A. działa, podobnie jak dzieje się to w Niemczech, na rzecz integracji działalności rynków hurtowych w Polsce w ramach powołanej do życia wspólnej organizacji Polskie Stowarzyszenie Rynków Hurtowych.

5. Wnioski

Sytuacja na rynkach hurtowych w poszczególnych krajach jest bardzo zróżnicowana i w znacznym stopniu uzależniona od specyfiki danego kraju i stanu rozwoju stosunków rynkowych. Na przykład w krajach tzw. „rynkach wschodzących", w których ze względu na mniejszy stopień zaawansowania rozwoju stosunków rynkowych presja ze strony globalizacji jest mniejsza, podejmowane działania dostosowawcze są mniej intensywne. Niezależnie od tego, podejmowane przez zarządy rynków hurtowych w poszczególnych krajach, różnorodne działania dostosowawcze mają wiele cech wspólnych i koncentrują się na następujących zagadnieniach:

1. Rozszerzeniu zakresu branżowego oferowanych towarów i zwiększeniu jakości oferowanych produktów. Postępująca uniwersalizacja oferty działalności drobnych i średnich jednostek handlowych (jako sposób na utrzymanie ich pozycji i przetrwanie na rynku) zmusza rynki hurtowe do rozszerzenia oferty o nowe branże, np. mięsną, rybną, artykułów mleczarskich, półproduktów do gastronomii, co pozwala na szybkie zaopatrzenie się w pełen asortyment potrzebnych produktów w tym samym miejscu. Większość rynków hurtowych kładzie coraz większy nacisk na problemy jakości w tym celu modernizuje swoją infrastrukturę, dostosowując ją do obowiązujących standardów w zakresie bezpieczeństwa zdrowotnego. Wprowadzane są również własne, bardziej rygorystyczne od ogólnie obowiązujących standardy jakościowe, mające na celu wypracowanie własnej marki, pozwalającej na uzyskanie przewagi konkurencyjnej.
2. Rozwoju sfer towarzyszących rynkom i świadczonych na rzecz operatorów usług związanych z logistyką, bezpieczeństwem zdrowotnym oraz dowozem zamówionych drogą elektroniczną produktów do odbiorcy. Coraz większym atutem rynków hurtowych stają się funkcjonujące na ich terenie systemy obrotu opakowaniami zwrotnymi oraz gospodarka odpadami.
3. Stymulowaniu rozwoju sektora zaopatrującego firmy cateringowe, co związane jest z dynamicznym rozwojem w ostatnich latach nowej grupy klientów preferujących wygodną żywność i korzystających w szerokim zakresie z usług gastronomicznych. Różnorodność firm cateringowych, połączona z niskim stopniem koncentracji działalności, czyni je naturalnymi klientami rynków hurtowych.
4. Rozwoju sektorów dostarczających produkty niszowe, np. wykorzystywane w kuchniach regionalnych i narodowych. Przemawia za tym moda na kuchnie narodowe i regionalne, rosnąca migracja ludności jak i zwiększająca się liczebność oraz siła ekonomiczna populacji mniejszości etnicznych, w szczególności w dużych miastach.
5. Dla zrównoważenia siły ekonomicznej dużych sieci handlowych, nowa sytuacja wymaga zmiany dotychczasowych relacji między zarządami rynków i operatorami (dzierżawcami powierzchni) polegającej na przerwaniu izolacji i wzajemnym zbliżeniu oraz podjęciu współdziałania i odpowiedzialności w zakresie marketingu i reklamy oferowanych produktów. Wprowadzane zmiany nie zawsze jednak znajdują akceptację i natrafiają na opór znacznej części dotychczasowych operatorów rynków hurtowych.
6. Osiągniecie sukcesu na rynku coraz częściej zależy od współdziałania i nawiązania partnerskich stosunków między podmiotami operującymi w całym kanale dystrybucji, a więc rynkami hurtowymi i ich operatorami oraz klientami.

LITERATURA

1. Bijman J., Hendriske G., C. Verman (2000): A marketingcooperative as system of attributes. www. eur.nl.
2. Baker J. (2005): Retail gains force wholesale markets to review role, Eurofruit Magazine, No 372, 90-92.
3. Crespo Albelda J, A. (2005): Los mercados mayoristas y su relación con supermercados e hipermercados, Niza, Abril 2005.
4. Gould L. (2005): Quality and specialization remain focus at Rungis, Eurofruit Magazine, No 372, 94-95.
5. GW. (2006): Handlowa Limanowa, Hasło Ogrodnicze nr 6, 60.
6. Konowles M. (2005): Italian wholesale sector addresses loss of faith, Eurofruit Magazine, No 372, 102.
7. Luck E. (2005): Mercasa looks to build up fresh produce supply role, Eurofruit Magazine, No 372, 103.
8. Pike C. (2005): New Covent Garden carries out catering distribution niche Eurofruit Magazine, No 372, 98-99.
9. OECD (1997): (Vertical coordination In the fruit and vegetable sector: implications for existing market institutions and policy instruments. Paris: OECD, Director for Ford.
10. Serodio R. (2005): Innovation and market development – SIMAB – Portugal, 24th Congress WUWM - Baltimore, USA – 18. September 1-8.
11. Shepherd A, W. (2004): Wholesale markets in the era of supermarkets and hypermarkets – Developments in Central and Eastern Europe. (Presented the Word Union of Wholesale Markets Membership Meeting, 27th May) Agricultural Marketing Group, FAO, Rome, 3-8.
12. Smith D. (2005): Developing new customer bases, (presentation by director of Markets, Corporation of London), To the World Union of Markets Conference, Nice, 28 April 2005, 1-10.
13. Trzęsowski M. (2004a): Ewolucja działalności nowoczesnych rynków hurtowych w branży rolno-ogrodniczej w okresie zmian systemowych w Polsce. Prace Naukowe Akademii Rolniczej we Wrocławiu, Nr 941, [w:] Agrobiznes, tom II, 423-428.
14. Trzęsowski M. (2004b): Główne kierunki zmian rynkowych w sektorze owoców i warzyw w Polsce. Zagadnienia Doradztwa Rolniczego nr 4, 149-157.

MICHAŁ TRZĘSOWSKI

UWARUNKOWANIA I TENDENCJE ZMIAN W DZIAŁANIU RYNKÓW HURTOWYCH W SEKTORZE PRODUKTÓW ROLNO-OGRODNICZYCH

STRESZCZENIE

Szybko przebiegające procesy koncentracji w ogniwie detalicznym handlu, przejawiające się ekspansją dużych sieci handlowych oraz zmiany w zachowaniach klientów wymuszają na rynkach hurtowych określone procesy dostosowawcze. Zmiany te polegają na rozwijaniu strefy towarzyszącej rynku, zwiększeniu zakresu przedmiotowego oferowanych towarów i usług oraz wdrożenia rygorystycznych systemów zapewnienia jakości, pozwalających na stworzenie własnych wysokich standardów jakości oferowanych produktów zapewniających utrzymanie przewagi konkurencyjnej na rynku.

MICHAŁ TRZĘSOWSKI

CONDITIONS AND TENDENCIES OF CHANGES IN THE WHOLESALE MARKETS ACTIVITIES IN THE SECTOR OF AGRI-HORTICULTURAL PRODUCTS

SUMMARY

Fast undergoing processes of concentration in retail link of trade, manifesting in expansion of large market chains as well as in changes in customers' behaviour extort on wholesale markets certain adaptation processes. The changes mentioned rest on development of market accompanying sphere, increasing assortment range of offered goods and services as well as initiation of rigorous quality assuring systems, allowing creation of self high quality standards of goods offered ensuring maintenance of competitive advantage at the market.

IRENEUSZ GRADKA
Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie
Oddział w Radomiu

TECHNOLOGICZNO-EKONOMICZNE ASPEKTY WDRAŻANIA PRODUKCJI EKOLOGICZNEJ W WYBRANYCH GOSPODARSTWACH ROLNYCH*

1. Wstęp

Niniejszy raport został opracowany przez Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie Oddział w Radomiu w ramach koordynacji działań państwowych jednostek doradztwa rolniczego na rzecz rozwoju rolnictwa ekologicznego. Wykorzystano w nim dane z wybranych gospodarstwach ekologicznych, zebrane w *„Zeszytach gospodarstw ekologicznych"*. *„Zeszyty"* były prowadzono w gospodarstwach, w 12 województwach w kraju, przy współpracy doradców z poszczególnych Ośrodków Doradztwa Rolniczego (tabela 1).

Wyboru gospodarstw ekologicznych dokonano z uwzględnieniem specyficznych uwarunkowań dla danego regionu oraz zachowując zasadę reprezentatywności gospodarstw ekologicznych, w każdym z 12 województw. Dodatkowym kryterium była także gotowość rolników do współpracy, gdyż podawanie przez nich danych o gospodarstwie było dobrowolne. Wybrana próba to 104 gospodarstwa (ok. 6%), z 1 683 gospodarstw posiadających certyfikaty.

Głównym założeniem badań było zebranie możliwie jak największej ilości danych dotyczących m.in.: infrastruktury, wyposażenia, stosowanych technologii w produkcji rolnej oraz ekonomiki. Natomiast celem podstawowym opracowania było przedstawienie wybranych aspektów produkcji ekologicznej w kraju w 2005 r.

*Artykuł stanowi streszczenie publikacji pracy zbiorowej opracowanej pod kierunkiem dr inż. Henryka Skórnickiego i wydanej przez CDR w Brwinowie, Oddział w Radomiu.

Wyniki analizy zostaną wykorzystane w działalności doradczej przy rozwiązywaniu problemów z jakimi się borykają gospodarstwa ekologiczne, a także w ukierunkowaniu doradztwa dla potrzeb ekologicznych technologi produkcji, analizy kosztów produkcji, marketingu, promocji gospodarstw, jak i aspektów prawnych związanych z produkcją ekologiczną itp. Wyniki przedstawione w raporcie będą mogły być wykorzystywane także w działalności dydaktycznej.

Analiza ekonomiczna obejmowała prowadzenie kart technologicznych, na podstawie których wyliczano nadwyżki bezpośredniej dla wybranych, głównych kierunków ekologicznej produkcji w gospodarstwie, zarówno produkcji roślinnej jak i zwierzęcej.

Technologiczna analiza obejmowała m.in.: ogólne informacje o gospodarstwie, wyposażeniu w środki trwałe, kierunkach produkcji, powierzchni, strukturze upraw, zmianowaniu, gospodarce ekologicznymi nawozami naturalnymi i organicznymi oraz o innych zagadnieniach związanych z produkcją roślinną i zwierzęcą.

W przypadku produkcji zwierzęcej analizie podlegał okres roku gospodarczego, tj. 01.07.2004 do 30.06.2005 r. (np. produkcja mleka), lub okres jednego cyklu produkcyjnego (np. w produkcji brojlerów).W produkcji roślinnej analizowany okres, to rok gospodarczy, lub czas od siewu (przygotowanie stanowiska) do zbioru danej uprawy, albo jak w przypadku działalności specjalnych (szklarnie, tunele, pieczarki) analiza obejmowała jeden cykl produkcyjny.

Zakres analizy zależał od dostępności danych i możliwości ilościowego przedstawienia szeregu cech i zjawisk. Rolnicy, właściciele lub użytkownicy analizowanych gospodarstw ekologicznych, posiadali duży zasób wiedzy ogólnej i ekologicznej, co niewątpliwie ułatwiało zbieranie danych źródłowych.

Tabela 1
Liczba prowadzonych „Zeszytów" wg województw

Lp.	Województwo	Liczba ankietowanych gospodarstw
1.	Dolnośląskie	3
2.	Kujawsko-Pomorskie	11
3.	Lubelskie	19
4.	Lubuskie	2
5.	Łódzkie	8
6.	Małopolskie	5
7.	Mazowieckie	16
8.	Podkarpackie	3
9.	Podlaskie	9
10.	Pomorskie	5
11.	Świętokrzyskie	17
12.	Zachodniopomorskie	6
Razem		104

Źródło: Obliczenia własne.

Zebrany materiał źródłowy nie upoważnia do formułowania ogólnych opinii na temat rolnictwa ekologicznego zwłaszcza, że zebrane dane obejmują tylko jeden rok. Zdaniem autorów ma on wartość informacyjną i poznawczą. Może jednak stanowić podstawę do wieloetapowej analizy, umożliwiającej porównania.

2. Ogólne informacje o gospodarstwie

Informacje te obejmowały między innymi wiek i wykształcenie kierownika gospodarstwa, liczbę osób zatrudnionych w gospodarstwie, powierzchnię gospodarstwa.

2.1. Wiek rolników kierujących gospodarstwami

Rysunek 1

Przedziały wiekowe kierowników gospodarstw

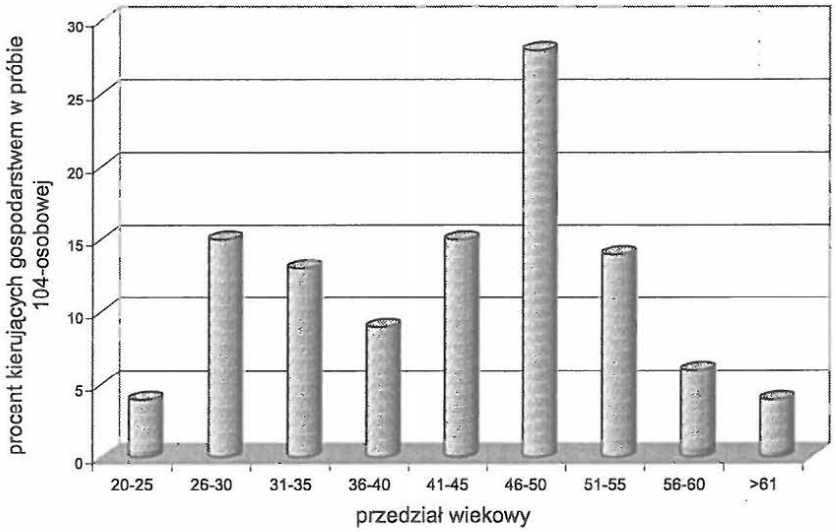

Źródło: Wyniki badań własnych.

Stwierdzono, że średni wiek osób kierujących gospodarstwami ekologicznymi wynosił 43 lata. Największa liczba osób kierujących tymi gospodarstwami to ludzie w wieku średnim (rysunek 1). Młodych rolników (do 25 lat) jak i starszych (pow. 60) lat było w badanej próbie po 4%. Blisko 55% stanowiła grupa w przedziale wiekowym 41-55 lat. Pokolenie dorastające w drugiej połowie lat 80-tych (od 36 do 40 lat) było wyraźnie słabiej reprezentowane. Do najbardziej aktywnej grupy wiekowej (do 50 lat) zaliczało się ponad 3/4 władających gospodarstwami.

2.2. Wykształcenie kierujących gospodarstwami

Rolnicy byli pytani o poziom i rodzaj wykształcenia. Celem pytania było ustalenie ich przygotowania do prowadzenia gospodarstwa ekologicznego. Należy uznać, iż wykształcenie jest atutem tej grupy. Jeśli uznać, że minimum potrzebne do prowadzenia gospodarstwa rolnego to wykształcenie zawodowe rolnicze, to w grupie tej znalazło się 72% kierowników gospodarstw. Wykształcenie kierunko-

we rolnicze posiadało 44% kierowników; wykształcenie na poziomie co najmniej średnim 60%, w tym 1/3 rolnicze. W porównaniu do wykształcenia rolników ogółem w Polsce (GUS 2002), zwraca uwagę wysoki wskaźnik wykształcenia na poziomie wyższym kierowników prowadzących analizowane gospodarstwa ekologiczne, tj. 12%, w kraju 1%. Powyżej średniej krajowej kształtuje się też wskaźnik wykształcenia na poziomie średnim i zasadniczym rolniczym.

2.3. Zasoby siły roboczej w gospodarstwach

Zawarte w *„zeszytach"* informacje posłużyły do oceny, ile czasu członkowie rodzin przeznaczali na prace w gospodarstwie. Obliczono liczbę pełnozatrudnionych w gospodarstwie uznając, że pełnozatrudniony pracował w gospodarstwie 2080 godzin w roku, czyli 5 dni w tygodniu. Zatrudnienie w gospodarstwach ekologicznych przedstawiono w tabeli 2.

Tabela 2

Siła robocza w analizowanych gospodarstwach ekologicznych

Województwo	Łączna powierzchnia gospodarstw w ha	Łączna powierzchnia UR w ha	Siła robocza własna w przeliczeniu na pełne etaty (2080 godz./rok) na gospodarstwo	Zatrudnionych na gospodarstwo	Zatrudnionych na 100 ha pow. og.	Zatrudnionych na 100 ha U.R.
Dolnośląskie	87,0	86,3	6,9	2,3	7,9	8,0
Pomorskie	422,8	404,1	7,6	1,5	1,8	1,9
Małopolskie	68,7	60,9	7,3	1,5	10,6	11,9
Kujawsko-Pomorskie	251,2	235,8	20,8	1,9	8,3	8,8
Lubelskie	467,3	390,8	42,1	2,2	9,0	10,8
Lubuskie	39,0	34,5	2,5	1,3	6,4	7,3
Łódzkie	257,5	204,4	14,6	1,8	5,6	7,1
Świętokrzyskie	296,4	252,8	33,2	2,0	11,2	13,1
Podkarpackie	82,7	63,9	6,1	2,0	7,3	9,5
Podlaskie	244,2	216,3	13,2	1,5	5,4	6,1
Mazowieckie	255,0	218,6	37,3	2,3	14,6	17,1
Zachodniopomorskie	271,8	256,1	11,4	1,9	4,2	4,4
Razem/średnio	2743,5	2424,4	202,7	1,8	7,4	8,4
			104 gospodarstwa			

Źródło: Wyniki badań własnych.

Liczba zatrudnionych na 100 ha użytków rolnych jest pochodną zasobów siły roboczej i powierzchni gospodarstw (tabela 3).

W 104 analizowanych gospodarstwach pracowało ogółem 203 pełnozatrud-

nionych, średnio 1,84 osób na gospodarstwo. W przeliczeniu na 100 ha UZ dało to 7,4 pełnozatrudnionego. Zasoby własnej siły roboczej były więc stosunkowo duże (1 pracownik na 13,5 hektara). Najmniejsze zasoby siły roboczej miały duże gospodarstwa z województw: pomorskiego, łódzkiego, i zachodniopomorskiego. Największe zasoby siły roboczej wystąpiły w gospodarstwach województw mazowieckiego, świętokrzyskiego, małopolskiego i dolnośląskiego. W porównaniu z danymi krajowymi (tabela 3), widać dużą różnicę w zatrudnieniu na 100 ha UR. W każdym z województw zatrudnienie w gospodarstwach ekologicznych było dużo niższe, co jak się wydaje jest związane z większą powierzchnią gospodarstw ekologicznych w porównaniu do ogółu gospodarstw (tabela 4 i 5).

Tabela 3
Liczba zatrudnionych w rolnictwie na 100 ha użytków rolnych w województwach

Województwo	Gospodarstwa rolne w kraju (GUS 2001)	Gospodarstwa ekologiczne
Dolnośląskie	13,8	8,0
Pomorskie	11,9	1,9
Małopolskie	53,9	11,9
Kujawsko-Pomorskie	16,9	8,8
Lubelskie	29,5	10,8
Lubuskie	9,9	7,3
Łódzkie	27,5	7,1
Świętokrzyskie	39,5	13,1
Podkarpackie	47	9,5
Podlaskie	18,9	6,1
Mazowieckie	24,4	17,1
Zachodniopomorskie	7,1	4,4

Źródło: Wyniki badań własnych oraz dane GUS 2001 r.

2.4. Użytkowanie gruntów

Średnia wielkość gospodarstwa w analizowanej próbie wyniosła 26,2 ha. Największą powierzchnię miały gospodarstwa w województwach pomorskim i zachodniopomorskim, a najmniejszą w województwach: małopolskim, mazowieckim i świętokrzyskim.

Najmniejsze z analizowanych gospodarstw liczyło 2,15 ha, największe 319,00 ha. W poszczególnych grupach wielkości obszarowej znajdowało się od 10 do 19 gospodarstw ekologicznych (tabela 4). Największe gospodarstwa miały w związku z tym największy udział w uprawianej powierzchni metodami ekologicznymi. Gospodarstwa o powierzchni powyżej 30 ha posiadały blisko połowę gruntów. W analizowanej grupie nie było bardzo małych (do 2 ha) gospodarstw, natomiast przeważały gospodarstwa duże, a szczególnie w grupie gospodarstw pow. 15 ha. Świadczyć to może o tym, że duże gospodarstwa są bardziej zainteresowane produkcją metodami ekologicznymi i wiążą z tym swój rozwój i przyszłość.

W porównaniu do średniej powierzchni UR w gospodarstwach ogółem (tabela 5), analizowane gospodarstwa w każdym przypadku przewyższały średnią z gospodarstw ogółem w każdym z 12 województw. Świadczy to o tym, że wybrane gospodarstwa ekologiczne były obszarowo dużo większe.

3. Główne działalności w gospodarstwie

Zebrane informacje, oddzielnie dla produkcji rolniczej i pozarolniczej, pozwoliły ustalić wielkość przychodu jaki przynosiły poszczególne działalności. Dla działalności pozarolniczych podane zostały udziały dochodów w stosunku do całości dochodów z gospodarstwa.

Połowę uzyskanych przychodów uzyskano z produkcji roślinnej, 40% z produkcji zwierzęcej, a z działalności pozarolnicze około 10%.

Rolnicy wskazywali następujące dodatkowe źródła przychodów spoza rolnictwa: w ośmiu przypadkach pracę etatową, w ośmiu własną firmę bądź usługi, a także w ośmiu gospodarstwach agroturystykę. W trzech przypadkach uznali za istotne źródło dochody z rent i emerytur.

3.1. Produkcja roślinna

Głównym źródłem przychodów w produkcji roślinnej była produkcja ogrodnicza. Stanowiła ona ponad 60% przychodów z produkcji roślinnej (około 1/3 całości przychodów dla wszystkich gospodarstw). Sprzedaż zbóż i ziemniaków stanowiła 9% przychodów, a pozostała produkcja roślinna (strączkowe, oleiste, siano, pastewne) 23%.

Tabela 4

Liczba gospodarstw

Wyszczególnienie	Gospodarstwa rolne w kraju (GUS 2002)		Gospodarstwa ekologiczne	
	Liczba gospodarstw	Udział %	Liczba gospodarstw	Udział %
ogółem pow. 1 ha	1 952 000	100,0%	104	100,0%
1,01 ha do 2,0 ha	517 000	26,5%	brak	
od 2,1 do 5,0 ha	630 000	32,3%	10	9,6%
od 5,1 do 10,0 ha	427 000	21,9%	16	15,4%
od 10,1 do 15 ha	182 000	9,3%	17	16,3%
od 15,1 do 20 ha	84 000	4,3%	19	18,3%
od 20,1 do 30 ha	64 000	3,3%	18	17,3%
od 30,1 do 50 ha	31 000	1,6%	13	12,5%
pow. 50 ha	17 000	0,9%	11	10,6%

Źródło:
Wyniki badań własnych oraz danych GUS 2002 r.

Tabela 5

Średnia powierzchnia gospodarstw rolnych w województwach

Lp.	Wyszczególnienie	Gospodarstwa rolne ogółem (wg. GUS - 2002 r.)	Analizowane gospodarstwa ekologiczne - 104/2005 r.
		Śr. pow. w ha UR	
1	Dolnośląskie	9,4	28,8
2	Pomorskie	14,8	80,8
3	Małopolskie	2,6	12,2
4	Kujawsko-Pomorskie	10,7	21,4
5	Lubelskie	5,6	20,6
6	Lubuskie	11,6	17,2
7	Łódzkie	6,4	25,6
8	Świętokrzyskie	4,4	14,9
9	Podkarpackie	2,8	21,3
10	Podlaskie	11,3	24,0
11	Mazowieckie	7,4	13,7
12	Zachodniopomorskie	17,6	42,7

Źródło:
Wyniki badań własnych oraz danych GUS 2002 r.

Warzywnictwo

Dla określenia stopnia wyspecjalizowania gospodarstw przyjęto regułę 1/3 – 2/3, tzn. jeśli określona produkcja przynosi ponad 2/3 przychodu z całej działalności to gospodarstwo uznaje się za specjalistyczne, jeśli między 1/3 a 2/3 to gospodarstwo uznaje się za dwukierunkowe. Odniesiono się w ten sposób do metodyki stosowanej w FADN, z tym że, w przypadku FADN do obliczeń brana jest nadwyżka bezpośrednia.

38 spośród 104 gospodarstw wykazało przychody z warzywnictwa. W trzech z nich deklarowano przychód powyżej 66% (gospodarstwa specjalistyczne). W 11 przychody z warzywnictwa przekroczyły 33% - były to gospodarstwa dwukierunkowe.

Produkcja owoców

Spośród 33 gospodarstw deklarujących przychody z produkcji owoców, aż 17 osiągało ponad 66% przychodu z tej produkcji, a w 8 osiągnięty przychód stanowił ponad 1/3 wszystkich przychodów.

Produkcja roślinna polowa

Za specjalizujące się w polowej produkcji roślinnej można uznać 7 z 59 gospodarstw, które deklarowały przychody z tej działalności, zaś 11 należało do gospodarstw dwukierunkowych. Wielkość przychodów uzyskiwanych z polowej produkcji roślinnej była silnie zróżnicowana.

3.2. Produkcja zwierzęca

Spośród gospodarstw posiadających produkcję zwierzęcą największe przychody deklarowano z produkcji mleka (43%) i żywca wołowego (16% - zarówno w specjalistycznych gospodarstwach produkujących żywiec wołowy, jak i gospodarstwach mleczarskich sprzedających cielęta i młode bydło opasowe).

Produkcja mleka

Spośród 29 gospodarstw deklarujących produkcję mleka jako kierunek działalności, 14 specjalizowało się w tej produkcji, a 9 należało do gospodarstw dwukierunkowych.

Produkcja żywca wołowego

Sprzedaż żywca wołowego i cieląt została zadeklarowana w 20 gospodarstwach. Spośród nich 3 można było uznać za specjalistyczne, a 5 za dwukierunkowe.

Produkcja trzody chlewnej

Przychody z produkcji trzody deklarowało 18 gospodarstw. Spośród nich tylko jedno specjalizowało się wyłącznie w trzodzie chlewnej, zaś 7 należało do dwukierunkowych.

Pozostała produkcja zwierzęca

Z pozostałych działalności w produkcji zwierzęcej:

- 6 gospodarstw prowadziło chów koni, w tym 1 specjalistyczne, a 2 dwukierunkowe,

- 6 gospodarstw było owczarskich, w tym 2 specjalistyczne i 3 dwukierunkowe,
- 2 gospodarstwa prowadziły chów kóz, w tym 1 było specjalistyczne,
- 1 gospodarstwo było rybackie (60% przychodu).

3.3. Poziom specjalizacji analizowanych gospodarstw

Według deklaracji kierujących analizowanymi gospodarstwami 52,0% z nich uzyskiwało co najmniej 2/3 przychodów z jednej działalności (29,8% gospodarstwa o specjalizacji roślinnej i 22,1% gospodarstwa o specjalizacji zwierzęcej). Najczęściej występujące kierunki specjalizacji gospodarstw to: sadownicze, mleczarskie i owczarskie.

3.4. Nawożenie organiczne

Kluczowym zagadnieniem w produkcji ekologicznej jest racjonalny płodozmian i nawożenie organiczne.

Doradca wspólnie z rolnikiem ustalał:

- ile obornika i kompostów gospodarstwo posiadało w zapasie,
- jaka była produkcja nawozów naturalnych i organicznych w ciągu analizowanego okresu - roku,
- czy były dokonywane zakupy bądź sprzedaże nawozów naturalnych.

Następnie ustalano jakie ilości nawozów były stosowane w gospodarstwie w zależności od uprawy, również z czego sporządzano komposty.

Nawożenie przyporządkowano do powierzchni upraw podanych wcześniej przez rolnika. Obliczenia były prowadzone wyłącznie dla powierzchni upraw ekologicznych. Do analizy przyjęto dane z 92 gospodarstw - w odrzuconych 12 dane były niespójne, bądź też dokonano ingerencji w system. Po analizie danych otrzymano średnie nawożenie organiczne i naturalne (bez nawozów zielonych i resztek pożniwnych, które były w trakcie analizy).

Najwyższy poziom nawożenia zanotowano w uprawach warzywniczych – na 58 hektarów upraw zastosowano łącznie 783 tony nawozów naturalnych i organicznych, w większości obornika. Najmniej nawozów stosowano w uprawach sadowniczych – na 103 hektary tych upraw użyto 463 tony. Łącznie na analizowane 2 117 ha użytków rolnych zastosowano 3 452 tony nawozów naturalnych i organicznych co daje średnio 7,43 tony na hektar.

3.5. Problemy do rozwiązania zgłaszane przez rolników

„Zeszyt" pozwalał też rolnikom określić problemy technologiczne z jakimi najczęściej się spotykają i w jakich działalnościach produkcji roślinnej. Rolnicy mieli również odpowiedzieć: *„Jakie tematy badawcze byłyby przydatne w praktyce na przyszłość?"* Nie sugerowano żadnej tematyki pytań. Uzyskano 209 odpowiedzi:

Tabela 6

Problemy w produkcji roślinnej zgłaszane przez rolników

	Uprawy / Zgłaszane problemy	Chwasty				Choroby		Szkodniki			Odmiany i mat. siewny	Nawożenie	Stosunki wodne	Gryzonie, zwierzyna łowna, ptaki	Razem uprawa
		ogółem	w tym			ogółem	w tym	ogółem	w tym						
			wieloletnie	w jarych	kukurydza		zaraza; szara pleśń		stonka	inne wymienione z nazwy					
1.	Zboża	59	8	9	4	3		2			5			1	70
2.	Pozostałe rolnicze	11	3			7	5	32	29	3	2				52
3.	Warzywa	16				5		17		5	3	2			43
4.	Sadownicze	2				7	3	13		6	2				24
5.	TUZ	2										2	4	3	11
6.	Inne problemy											2	5	2	9
	Suma	90				22		64			12	6	9	6	209

Na podstawie 104 „zeszytów" - 2005 rok.

Źródło: Wyniki badań własnych.

Najwięcej problemów dotyczyło zwalczania chwastów – głównie w zbożach i roślinach rolniczych (tabela 6). Drugą grupą problemów była likwidacja szkodników, przy czym blisko połowę odpowiedzi dotyczyło stonki ziemniaczanej. Szkodniki były także głównym problemem w produkcji sadowniczej, a obok chwastów również w uprawie warzyw. Na trwałych użytkach zielonych główny problem stanowiły zmienne stosunki wodne. Stosunkowo dużym problemem był właściwy dobór odmian i ekologiczny materiał siewny.

4. Produkcja polowa roślinna

4.1. Rośliny zbożowe i pozostałe

Zboża uprawiane były w 93 gospodarstwach na powierzchni 730,30 ha. Najwięcej uprawiano: żyta – 192,88 ha, mieszanek zbożowo-strączkowych – 107,02 ha, mieszanek zbożowych – 89,18 ha, pszenżyta ozimego – 73,20 ha oraz jęczmienia jarego – 55,92 ha. Orkisz uprawiano na powierzchni – 12,94 ha. Jeśli chodzi o odmiany poszczególnych zbóż to w przeważającej większości były nieznane rolnikowi.

Pozostałe uprawy: ziemniaki uprawiane były w 60 gospodarstwach, na pow. 38,70 ha, 626,50 ha przeznaczono na uprawy na pasze: łubiny, bobik, lucerna, se-

radela, koniczyny, trawy, inne mieszanki, kukurydza na zielonkę, buraki pastewne, brukiew itp.

Plony wybranych upraw polowych, osiągane przez ankietowane gospodarstwa, przedstawiały się następująco:

- pszenżyto ozime – plon od 20 dt do 38,6 dt z 1 ha,
- pszenica ozima – plon 27,3 dt do 42 dt z 1 ha,
- pszenica jara – plon 20 dt do 40 dt z 1 ha,
- jęczmień jary – plon 17 dt do 35,3 dt z 1 ha,
- mieszanki zbożowe – plon 13 dt do 45 dt z 1 ha,
- żyto – plon 9,1 dt do 30,1 dt z 1 ha,
- owies – plon 14 dt do 30 dt z 1 ha,
- orkisz – plon 21,7 dt do 33,3 dt z 1 ha,
- ziemniaki – plon 100 dt do 357,1 dt z 1 ha.

Średnie plony przedstawiono w dalszej części artykułu w punkcie 6.3 (tabela 9).

Powierzchnia trwałych użytków zielonych (TUZ) wynosiła 745,90 ha.

4.2. Rośliny sadownicze

Rośliny sadownicze były uprawiane w 56 gospodarstwach, średnia powierzchnia upraw wynosiła 2,58 ha. Do najczęściej występujących upraw należały jabłonie, maliny, truskawki i porzeczki.

4.2.1. Jabłonie

Uprawiane były w 27 gospodarstwach, na powierzchni od 0,10 do 18,00 ha. Średnia powierzchnia uprawy wynosiła 1,15 ha.

W analizowanych gospodarstwach, najbardziej produkcyjnych plony niewiele odbiegały od uzyskiwanych w gospodarstwach konwencjonalnych, ale w większości gospodarstw były niskie i bardzo niskie.

Uprawiane odmiany były najczęściej dostosowane do upraw ekologicznych. Przeważały odmiany stare – Reneta, Kosztel, Oliwka, Antonówka, w niewielu sadach występowały odmiany nowsze, odporne lub częściowo odporne na choroby, jak Topaz, Szampion, Gloster. W pojedynczych przypadkach występowały w uprawie odmiany niedostosowane do produkcji ekologicznej jak Mc Intosh.

Wiek plantacji był zróżnicowany. Choć występowały sady mające 25, 30 czy 60 lat to średni wiek nasadzeń wynosił ok. 12 lat. Część sadów miała nowe nasadzenia, w części jeszcze nie plonujące.

Ochrona opierała się głównie na gnojówkach roślinnych.

Jeżeli chodzi o kierunki zbytu owoców to 7 gospodarstw (25,9%) deklarowało produkcję na własne potrzeby. W tej grupie były sady o pow. 2,5 i 3,5 ha. Cztery gospodarstwa (14,8%) deklarowały własny przerób owoców - od 20% do 60% produkcji. Około połowa gospodarstw produkowała głównie jabłka przemysłowe (do 80% produkcji).

4.2.2. Maliny

Uprawiane były w 24 analizowanych gospodarstwach. Średnia wielkość plantacji to 0,7 ha, średni wiek 2,5 roku.

W uprawie ekologicznej występowały prawie wyłącznie odmiany Polana i Polka. Blisko połowa gospodarstw deklarowała pochodzenie sadzonek malin z Brzeznej lub szkółek licencjonowanych.

Trzy niewielkie plantacje (12,5%) przeznaczone były wyłącznie na samozaopatrzenie, w 3 przetwarzano od 20 do 100% surowca, 4 gospodarstwa (16,6%) produkowały głownie dla przetwórstwa, w pozostałych dominowała sprzedaż bezpośrednia.

4.2.3. Truskawki

Truskawki były uprawiane w 32 analizowanych gospodarstwach. Areały uprawy wahały się od 0,1 do ok. 5 ha, średnia powierzchnia wynosiła 0,87 ha.

Najczęściej uprawiana odmiana to Senga Sengana, około 60% gospodarstw, ponadto Elsanta, Honeyone, Elkat. Wiek plantacji najczęściej wahał się od 1 do 3 lat.

Uzyskano plony od 3 do 10 ton/ha. Generalnie wyższe plony osiągały plantacje powyżej 1ha, korzystające z sadzonek kwalifikowanych. Większość gospodarstw sprzedawała truskawki w sprzedaży bezpośredniej. 5 gospodarstw (15,6%) sprzedawało głównie dla przetwórstwa.

Odpady związane z produkcją szacowano na ogół na 5%. Ochrona oparta była głównie na gnojówkach roślinnych.

4.2.4. Porzeczki

W analizowanych gospodarstwach ekologicznych uprawiano niemal wyłącznie porzeczki czarne. Plantacje porzeczek znajdowały się w 18 gospodarstwach i obejmowały areały od 0,01 do 5 ha. Średnia powierzchnia uprawy wynosiła – 2 ha. W uprawie dominowała odmiana Titania, następnie Ojebyn. Inne odmiany występowały w pojedynczych przypadkach. Wiek plantacji wynosił od 1 do 15 lat, najwięcej były nasadzeń w wieku 2-3 lata. Plony osiągano w granicach od 3 do 10 t/ha, przy czym zdecydowanie wyższe uzyskano na plantacjach większych, produkcyjnych, z licencjonowanym materiałem nasadzeniowym. 3/4 gospodarstw produkcyjnych prowadziło sprzedaż bezpośrednią porzeczek, pozostałe sprzedawały dla przetwórstwa. Małe plantacje produkowały głównie na własne potrzeby.

4.3. Rośliny warzywnicze

W 104 analizowanych gospodarstw ekologicznych uprawy warzywne znajdowały się w 44, a średnia powierzchnia upraw wynosiła 1,5 ha. Spośród uprawianych gatunków największe znaczenie miały: marchew, buraki, kapusta, cebula i por, pomidor i ogórek, pietruszka.

Poszczególne uprawy warzywnicze w analizowanych gospodarstwach można scharakteryzować w sposób następujący:

5.1. Bydło

5.1.1. Średnia wydajność mleka w gospodarstwach ekologicznych

Zdecydowana większość stad koncentrowała się na produkcji mleka. W pogłowiu dominowała rasa czarno-biała z dużym dolewem HF sięgającym 80%. Uwagę zwraca również fakt występowania ras objętych wsparciem w ramach programów rolnośrodowiskowych, jak chociażby polska czerwona utrzymywana w 5 stadach czy bydło białogrzbiete - 1 stado. Średnia wydajność krów wyniosła 4000 l, a wahała się ona od 2500 do 6000 litrów mleka rocznie. Efekty produkcyjne obrazuje kilka wskaźników zootechnicznych z których przede wszystkim należy wymienić procent wycieleń oraz długość okresu międzywycieleniowego.

Obydwa te wskaźniki miały doskonałe parametry, ponad 50% rolników stwierdziło, iż miało 100% wycielenia swoich krów, a okres międzywycieleniowy praktycznie nie przekraczał 400 dni. Tak wysokie wartości świadczą o doskonałej zdrowotności utrzymywanych zwierząt, a biorąc pod uwagę relatywnie niską wydajność mleka były możliwe do osiągnięcia.

5.2. Trzoda chlewna

Skala produkcji trzody chlewnej w analizowanych gospodarstwach była niewielka. Stado podstawowe nie przekraczało 10 sztuk. W pogłowiu dominowała rasa **polska biała zwisłoucha**, tylko jedno gospodarstwo w stadzie podstawowym utrzymywało rasę **złotnicką**. Parametry produkcyjne, a głównie liczba urodzonych prosiąt od maciory w ciągu roku, oraz średnie dobowe przyrosty tuczników prezentowały się na „przyzwoitym" poziomie. Oczywiście nie należy porównywać tych wyników do osiąganych w gospodarstwach konwencjonalnych, pamiętając, że ekologiczne technologie produkcji pozbawione są szeregu środków produkcji wpływających na jej intensyfikację.

5.3. Drób

W produkcji drobiu dominowały kury nioski. Przeważająca część gospodarstw, ponad 50% utrzymywała je jako tzw. „chów przydomowy", głównie na samozaopatrzenie. Były to stada liczące od kilkunastu do kilkudziesięciu sztuk. Dane zamieszczone w *„zeszytach"* wskazują, że w gospodarstwach ekologicznych na dobre zadomowiła się zielononóżka kuropatwiana - 13 stad liczących po kilkadziesiąt, a nawet kilkaset sztuk. Oprócz kur niosek nieliczne gospodarstwa utrzymywały po kilka kaczek, indyków czy też brojlerów kurzych ale skala tej produkcji była marginalna. Jedno gospodarstwo wykazało dużą produkcję gęsi, tj. 700 sztuk stada zarodowego, oraz 600 przeznaczonych do tuczu. Produkcja jaj opierała się na chowie kur w typie ogólnoużytkowym. Typ ten nie gwarantował jednak dobrych wyników. Większość stad miała wydajność w granicach 150-200 sztuk jaj od kury. Wybór tego typu kur wydaje się być uzasadniony, gdyż pomimo gorszej

wydajności, doskonale wykorzystują one pasze co pozwala uniknąć problemów zdrowotnych.

5.4. Owce i kozy

Przeprowadzona analiza danych pozwoliła na wyodrębnienie gospodarstw zajmujących się chowem owiec i kóz. Należy stwierdzić iż pogłowie kóz było niewielkie i stanowiło dodatek do głównego kierunku produkcji w gospodarstwach. Mimo małej skali produkcji jej parametry kształtowały się na dobrym poziomie i wskazują, iż ta działalność pozwalała generować dodatkowe dochody.

Odmiennie kształtowała się produkcja owczarska. Wielkość stada podstawowego, jak również osiągane wyniki produkcyjne pozwalają przypuszczać, iż kierunek ten odgrywał istotną rolę w tych gospodarstwach. Poziom przyrostów jagniąt oraz procent plenności matek należy ocenić jako bardzo dobry i praktycznie nie odbiegał od tych, które dotyczą gospodarstw konwencjonalnych.

Profilaktyka i leczenie zwierząt

Większość rolników, za najważniejszy element decydujący o powodzeniu produkcji, uważała szeroko rozumiany dobrostan zwierząt. Najczęściej wymieniane były: właściwe parametry powierzchni dla zwierząt (budynki i wybiegi), odpowiednie warunki środowiskowe, żywienie zwierząt.

Mimo iż powyższe czynniki w większości gospodarstw wydawały się być spełniane nie wykluczało to występowania jednostek chorobowych.

Najczęściej występujące jednostki chorobowe i sposoby ich leczenia przedstawiały się następująco:

- Zapalenie wymienia krów: leczono poprzez częste zdajanie (5-7 razy dziennie), stosowano okłady w składzie: glina, ocet, olej jadalny.
- Biegunki cieląt - stosowano wywar z kory dębowej, podawano węgiel drzewny.
- Biegunki drobiu – stosowano wywaru z kory dębowej.
- Kulawka owiec – zastosowano kąpiele w roztworze siarczanu miedzi.
- Nicienie jelitowe kóz – zwalczano poprzez podawanie pestek z dyni.
- Pasożyty drobiu – zwalczano poprzez podawanie wyciągu z czosnku.
- Biegunka prosiąt - podawano preparaty ziołowe, węgiel drzewny.
- Schorzenia przewodu pokarmowego zwierząt – podawano siemie lniane.

6. Ekonomika gospodarstwa ekologicznego

6.1. Przychody, dotacje, inwestycje i koszty pośrednie

W tym punkcie autorzy raportu chcieli uzyskać informację o:

- przychodach spoza gospodarstwa (w zł) w roku - za okres 01.07.2004-30.06.2005 (działalność gospodarcza, wynagrodzenia, praca zarobkowa itp.),

- dotacjach w gospodarstwie (oprócz dotacji do inwestycji),
- inwestycjach w gospodarstwie, w tym o ewentualnej dotacji do inwestycji,
- kosztach pośrednich w gospodarstwie.

Tabela 7

Przychody, dotacje, inwestycje i koszty pośrednie

Przychody spoza gospodarstwa w roku, w zł	Ogółem/39 gospodarstw	Na 1 gosp. średnio zł
	594 822 zł	15 252 zł
Dotacje w gospodarstwie:		
Wyszczególnienie	Wartość zł/101 gospodarstw	Wartość zł 1 gosp.
Dopłaty: płatność podstawowa, uzupełniająca, ONW, rolnośrodowiskowa, do kontroli	2 679 021	25 760
Inwestycje w gospodarstwie:		
Inwestycje	Inwestycje ogółem/58 gospodarstw	Na 1 gosp. średnio zł
Razem koszty inwestycji	2 246 939	38 740
Koszty pośrednie w gospodarstwie:		
Wyszczególnienie:	Wartość zł ogółem/104 gospodarstwa	Na 1 gosp. średnio zł
Czynsze dzierżawne	44 947	432
Podatki	117 748	1 132
Części zamienne, naprawy, remonty, przeglądy, konserwacje	353 835	3 402
Woda, telefon, itp.	222 486	2 139
Inne opłaty	55 803	537
Opał	160 238	1 541
Paliwo, smary	738 375	7 100
Energia elektr.	227 551	2 188
Ubezpieczenia	247 124	2 376
Odsetki	80 939	778
Usługi: kombajn, prasa, kosiarka rot., uprawy polowe, pielęgnacja, itp.	244 865	2 354
Pozostałe koszty pośrednie	126 028	1 212
Razem koszty	**2 619 939**	**25 192**

Źródło: Wyniki badań własnych.

Przychody spoza gospodarstwa osiągnięto w 39 gospodarstw (38%), średnio 15 252 zł na 1 analizowane gospodarstwo (tabela 7).

Dotacje uzyskało 101 gospodarstw (97%) – średnio 25 760 zł na gospodarstwo. Na 1 ha UR dotacje wyniosły średnio 1 105 zł.

58 gospodarstw (56%) inwestowało w majątek trwały, średnio 38 740 zł na gospodarstwo.

Koszty pośrednie w gospodarstwie, ze względu na specyfikę obliczania nadwyżek bezpośrednich były dość wysokie, gdyż zostały tu uwzględnione typowe usługi, które nie były kosztami bezpośrednimi w poszczególnych działalnościach, np. usługi kombajnowania, prasowania, opryskiwania, najem dorywczy do prac niespecjalistycznych itp.

Największym składnikiem kosztów pośrednich były wydatki na paliwo i energię, które to stanowiły ok. 28% całości kosztów poniesionych tj. 738 375 zł, co średnio na gospodarstwo wyniosło 7 100 zł.

6.2. Wyposażenie gospodarstwa rolnego w środki trwałe

Budynki i budowle gospodarskie:

- ewidencji podlegały wszystkie budynki i budowle znajdujące się w gospodarstwie z podaniem pełnej nazwy, roku budowy, powierzchni. Wartościowo (wartość rynkowa, wycena, wycena firmy ubezpieczeniowej) – na dzień 30.06.2005 r. - tylko budynki i budowle będące własnością rolnika.

Ciągniki, kombajny, maszyny i urządzenia w gospodarstwie rolnym:

- ewidencji podlegał sprzęt rolniczy znajdujący się na wyposażeniu gospodarstwa z podaniem jego pełnej nazwy, roku produkcji. Wartościowo (wartość rynkowa, wycena, wycena „ubezpieczalni") – na dzień 30.06.2005 r. - tylko sprzęt będący własnością rolnika.

Pozostała infrastruktura techniczna:

- ewidencjonowano występującą w gospodarstwie infrastrukturę, np.: wodociąg, kanalizację, internet, telefon, itp.

Wartość budynków i budowli stanowiących własność rolników w 101 gospodarstwach (3 gospodarstwa nie posiadały budynków) wyniosła 19 025 317 zł, co na 1 gospodarstwo je posiadające wyniosło 188 369 zł (tabela 8).

Wartość posiadanego sprzętu rolniczego w 99 gospodarstwach (5 gospodarstw nie posiadało żadnego sprzętu), wyniosła 6 357 121 zł, co w przeliczeniu na ilość gospodarstw posiadających sprzęt stanowiło średnio wartość 64 123 zł. Spośród ważniejszych maszyn i urządzeń w gospodarstwach najwięcej było ciągników, średnio na 1 gospodarstwo ok. 1,5 ciągnika. Był to dużo wyższy wskaźnik w porównaniu do średniej krajowej (0,7 ciągnika na gospodarstwo powyżej 1 ha). Na 100 ha UR w analizowanych gospodarstwach było średnio 6 ciągników, natomiast w kraju wskaźnik ten wynosił ok. 8 ciągników, czyli 1 ciągnik przypadał odpowiednio na 16,3 ha UR w analizowanych gospodarstwach ekologicznych i na 12,4 ha UR ogółem w kraju (GUS 2002). Poziom wyposażenia w pozostałe maszyny i urządzenia w tych gospodarstwach był na dość dobrym poziomie.

Pozostała infrastruktur była zróżnicowana pod względem posiadanych mediów. Należy stwierdzić, że podłączenie do sieci wodociągowej i zaopatrzenie w telefony było w analizowanych gospodarstwach na zadowalającym poziomie.

Tabela 8

Wyposażenie analizowanych gospodarstw ekologicznych w środki trwałe

I. Budynki i budowle gospodarskie			
Wyszczególnienie		Wartość zł - ogółem/101 gospodarstw	Średnio na 1 gospod.
Budynki i budowle razem		19 025 317	188 369
II. Ciągniki, kombajny, maszyny i urządzenia w gospodarstwie rolnym			
Wyszczególnienie		Wartość zł ogółem/99 gospodarstw	Średnio na 1 gospod.
Sprzęt rolniczy		6 357 121	64 213
Razem majątek trwały		25 382 438	252 583
III. Pozostała infrastruktura techniczna			
Lp.	Wyszczególnienie:	Liczba gospodarstw	%
1.	Podłączenie do sieci gazowej	18	17,3%
2.	Podłączenie do sieci wodociągowej	77	74,0%
3.	Podłączenie do sieci kanalizacyjnej	13	12,5%
4.	Oczyszczalnia przydomowa	10	9,6%
5.	Telefon stacjonarny	87	83,7%
6.	Telefon komórkowy	80	76,9%
7.	Internet	30	28,8%
8.	Inne	7	6,7%

Źródło: Wyniki badań własnych.

6.3. Karta technologiczna – produkcja roślinna

Nadwyżki bezpośrednie były liczone zgodnie z metodyką Unii Europejskiej.

Plony zbóż kształtowały się minimalnie poniżej średniej krajowej (tabela 9). Uzyskano dość wysokie plony w uprawach warzyw (cebula, ogórek) i plantacji wieloletnich (porzeczka i truskawka).

„Dochodowość" uprawy czyli wartość nadwyżki bezpośredniej z 1 ha (z dotacjami), była najwyższa w gospodarstwach produkujących warzywa i z plantacji wieloletnich, czyli upraw, które wymagają dużych nakładów robocizny. Chociaż uzyskane plony w większości nie były wysokie, to i tak efekty ekonomiczne z ich uprawy były dość dobre. Działo się tak dlatego, że przy niższych nakładach, uzyskiwano wyższe ceny ze sprzedaży produktów ekologicznych. Bardzo duży procentowo udział w całości nadwyżki bezpośredniej z 1 ha stanowiły dotacje. Wartość ta oscylowała od kilku do ok. 68% i była oparta na sporządzonych „kartach technologicznych" w analizowanych gospodarstwach. Sporządzone „karty" zawierały informacje o dotacjach: płatnościach podstawowych do gruntów rolnych oraz uzupełniających, płatnościach z tytułu wsparcia na ONW, płatnościach rolnośrodowiskowych, dotacjach do kontroli.

Tabela 9

Uzyskane średnie plony w produkcji roślinnej ekologicznej na podstawie sporządzonych „kart technologicznych" w porównaniu do średnich plonów krajowych

Lp.	Wyszczególnienie	Ogółem kraj Plon w dt z 1 ha - dane GUS/2005 r.	Gospodarstwa ekologiczne Plon w dt z 1 ha	Różnica w dt	Różnica w %, kraj jako 100%
1.	Pszenżyto ozime	33,3	29,2	-4,1	87,6%
2.	Pszenica ozima	41,2	34,7	-6,5	84,1%
3.	Pszenica jara	31,0	27,5	-3,5	88,8%
4.	Jęczmień jary	31,3	29,9	-1,4	95,5%
5.	Mieszanka zb.	27,1	27,1	0,0	100,1%
6.	Żyto	24,1	21,7	-2,4	89,8%
7.	Owies	24,6	24,0	-0,6	97,5%
8.	Ziemniaki	176,0	192,2	16,2	109,2%
9.	Marchew	280,0	286,9	6,9	102,5%
10.	Cebula	206,0	293,7	87,7	142,6%
11.	Ogórek	125,0	226,5	101,5	181,2%
12.	Malina	37,0	30,7	-6,3	83,1%
13.	Jabłonie	122,0	115,1	-6,9	94,4%
14.	Porzeczka czarna	40,0	58,5	18,5	146,1%
15.	Truskawka	33,0	65,6	32,6	198,7%

Źródło: Wyniki badań własnych oraz danych GUS 2005 r.

Tabela 10

Wartość nadwyżki bezpośredniej w wybranych gospodarstwach ekologicznych z dotacją i bez dotacji, na podstawie sporządzonych „kart technologicznych" w 2005 r.

Lp.	Uprawa	Nadwyżka bezpośrednia zł/ha z dotacją	Nadwyżka bezpośrednia zł/ha bez dotacji	Różnica zł = 1-2	Udział procentowy dotacji w całości nadwyżki
1.	Ogórek	25 957	24 410	1 547	5,96
2.	Marchew	25 289	23 698	1 591	6,29
3.	Cebula	19 252	18 102	1 150	5,97
4.	Truskawka	10 222	8 574	1 648	16,12
5.	Sad jabłoniowy	9 885	9 180	704	7,12
6.	Malina	9 402	8 055	1 347	14,33
7.	Ziemniaki	9 197	8 215	982	10,67
8.	Porzeczka cz.	6 047	4 045	2 002	33,10
9.	Zioła/kozłek	5 206	3 895	1 312	25,19
10.	Orkisz	3 737	2 429	1 307	34,98
11.	Pszenica oz.	2 813	1 542	1 272	45,19
12.	Pszenica jara	2 685	1 749	936	34,86
13.	Jęczmień jary	2 222	1 341	881	39,65
14.	Pszenżyto oz.	1 996	929	1 068	53,47
15.	Mieszanka zb.	1 873	793	1 081	57,69
16.	Żyto	1 836	576	1 260	68,63
17.	Owies	1 831	633	1 198	65,42

Źródło: Wyniki badań własnych.

6.4. Karta technologiczna – produkcja zwierzęca

Tabela 11

Wartość średnia nadwyżki bezpośredniej na 1 szt. uzyskana w wybranych gospodarstwach ekologicznych w 2005 r.

Lp.	Wyszczególnienie	Wartość zł /1szt.	Liczba kart technologicznych
1.	Bydło mleczne	3 547	37
2.	Bydło mięsne/krowy mamki	1 807	4
3.	Maciory	1 442	7
4.	Opasy/żywiec/MBO	1 112	3
5.	Kozy	1 163	3
6.	Tuczniki	183	15
7.	Owce (żywiec, wełna)	53	4

Źródło: Wyniki badań własnych.

Tabela 12

Koszty bezpośrednie w produkcji zwierzęcej w analizowanej zbiorowości gospodarstw

Lp.	Wyszczególnienie	Koszt bezpośredni w zł	Koszt w %
1.	Materiał hodowlany	512 628	40,54%
2.	Pasze treściwe	366 831	29,01%
3.	Pasze z zakupu inne niż treściwe	39 166	3,10%
4.	Pasze objętościowe	176 448	13,96%
5.	Pozostałe	169 330	13,39%
6.	Razem koszty	1 264 403	100,00%

Źródło: Wyniki badań własnych.

Nadwyżki bezpośrednie były liczone zgodnie z metodyką Unii Europejskiej.

Najwyższą wartość wykazała nadwyżka w działalności bydło mleczne, najniższą w działalności owce. Po stronie przychodów nie było tu dotacji, oprócz jednej dla owiec, pozyskanej ze związku branżowego. Mała liczba analizowanych „kart" w szczególności dotyczących działalnościach: w pkt. 2,4,5 i 7, ogranicza możliwość szerszego uogólnienia (tabela 11).

Spośród kosztów bezpośrednich największym był koszt materiału hodowlanego na tzw. remont stada – wymiana stada podstawowego, oraz zakup zwierząt, np. prosiąt w produkcji tuczników. Drugim pod względem wielkości był koszt zakupu pasz treściwych (tabela 12).

Pasze własne produkowane w gospodarstwie, tzw. towarowe, rozliczano po kosztach ich sprzedaży *„loco gospodarstwo"*, natomiast pasze własne, tzw. nietowarowe (pasze objętościowe), rozliczano według kosztów bezpośrednich poniesionych na ich wytworzenie według następującego klucza: zielonka – 1, kiszonka – 1,8, siano – 5, sianokiszonka – 2,5, okopowe – 1. Przyjmując obliczoną wartość zielonki, na podstawie poniesionych kosztów bezpośrednich, program komputerowy w *„Karcie technologicznej"* przeliczał wartość pozostałych stosowanych w żywieniu pasz, mnożąc ilości przez odpowiedni współczynnik.

7. Marketing produktów ekologicznych

Rolnikom zadano pytania dotyczące sprzedaży produktów produkowanych metodami ekologicznymi. Zapytani zostali o kanały dystrybucji, uzyskiwane ceny, zamierzenia na przyszłość. Każdy fakt sprzedaży produktu danemu odbiorcy był

Tabela 13
Kanały sprzedaży w gospodarstwach ekologicznych

Kanały sprzedaży	Sprzedaż	
	liczba zdarzeń	%
Sprzedaż własna	**206**	**51,2**
Odbiorcy indywidualni	132	32,8
Sprzedaż na targowisku	43	10,7
Sprzedaż w gospodarstwie	7	1,7
Żywienie gości w gospodarstwach agroturystycznych	7	1,7
Sprzedaż na giełdzie rolnej	17	4,2
Handel	**80**	**19,9**
Markety	3	0,7
Sklepy	10	2,5
Sklepy z żywnością ekologiczną	22	5,5
Eksport ekologiczny	9	2,2
Hurtownia ekologiczna	2	0,5
Hurtownia konwencjonalna	3	0,7
Skup ekologiczny	4	1,0
Skup konwencjonalny	27	6,7
Przetwórstwo i usługi	**116**	**28,9**
Chłodnie	3	0,7
Młyny	5	1,2
Mleczarnia	20	5,0
Ubojnie i zakłady mięsne konwencjonalne	9	2,2
Ubojnie i zakłady mięsne ekologiczne	7	1,7
Przetwórnie ekologiczne	51	12,7
Przetwórnie konwencjonalne	10	2,5
Restauracje	7	1,7
Stołówki i ośrodki wczasowe	4	1,0
Razem	**402**	**100,0**

Źródło: Wyniki badań własnych.

notowany, ustalano czy produkt był sprzedawany jako ekologiczny czy konwencjonalny. Rolnicy oceniali także o ile procent różni się cena produktu ekologicznego od cen porównywalnych produktów ekologicznych. Nie były zadawane natomiast pytania o wolumen sprzedaży.

Kierunki sprzedaży podzielono na: sprzedaż bezpośrednią, sprzedaż do sieci handlowych oraz sprzedaż do zakładów przetwórczych i usługowych.

Zanotowano 402 fakty sprzedaży. Ponad połowa z nich była realizowana w sprzedaży bezpośredniej – większość respondentów wpisała odbiorcę jako „klienta indywidualnego". Spośród odbiorców w kategorii „handel" dominowały sklepy specjalistyczne. Najwięcej towarów w kategorii „przetwórstwo i usługi" odstawiano do przetwórni ekologicznych (cztery główne) i mleczarni (tabela 13).

Spośród 176 opisanych faktów sprzedaży ekologicznej w 40% cena nie różniła się od cen produktów konwencjonalnych (tabela 14). Świadczy to o słabo rozwiniętym rynku produktów ekologicznych w Polsce. Ze względu na relatywnie niskie dochody części społeczeństwa, popyt na produkty z gospodarstw ekologicznych, w przypadku ich odpowiednio wyższej ceny, był wyraźnie ograniczony. Znaczna część produktów ekologicznych była więc sprzedawana po cenach uzyskiwanych za produkty konwencjonalne. Średnia zwyżka ceny dla wszystkich sprzedawanych produktów ekologicznych wyniosła 25,8%. Najwyższe ceny uzyskiwano z produkcji roślinnej: rabarbar, zioła, owoce; z produktów zwierzęcych: mleko kozie, owcze, krowie i jaja.

Tabela 14

Sprzedaż produktów z analizowanych gospodarstw ekologicznych oraz relacje uzyskiwanych cen produktów

Grupa produktów	Liczba sprzedaży jako produkty ekologiczne		Liczba sprzedaży jako produkty konwencjonalne	Procent sprzedaży jako produkty ekologiczne	Cena produktów ekologicznych wyższa od konwencjonalnej średnio %
	liczba sprzedaży jako ekologiczne	w tym bez różnicy cen			
produkty roślinne	7	4	5	58,3	8
zboża	27	15	13	67,5	20
ziemniaki	15	8	6	71,4	11
zioła	5		3	62,5	44
warzywa	30	6	7	81,1	28
owoce	4		8	33,3	36
owoce miękkie	18	17	8	69,2	32
truskawki	12		7	63,2	33
rabarbar	3			100	57
Produkcja roślinna	121	50	57	68,0	25,4
produkty zwierzęce	1		4	20	
trzoda	3	1	12	20	12
mleko	14	4	22	38,9	39
mbo	10	6	17	37	8
konie			4		
owce	2	10	3	40	10
mleko owcze i kozie	4	1		100	78
kozy	2			100	40
ryby	1	1	2	33,3	
serki	1			100	10
drób	3	2	1	75	10
jaja	13		2	86,7	26
miód	1			100	20
wełna			4		
Produkcja zwierzęca	55	25	71	43,7	26,7
Razem	176	75	128	57,9	25,8

*mbo – młode bydło opasowe z ras mięsnych i mlecznych.

Źródło: Wyniki badań własnych.

8. Podsumowanie

Wyniki przedstawione w opracowaniu mają charakter poznawczy. Zebrane dane o gospodarstwach ekologicznych pozwalają na szersze spojrzenie na specyfikę gospodarowania metodami ekologicznymi, poprzez porównanie gospodarstw między sobą, a także z gospodarstwami konwencjonalnymi. Umożliwiają również analizę produkcyjno-ekonomiczną głównych działalności.

Należy liczyć się z tym, że gospodarstw ekologicznych będzie co roku przybywać. W związku z tym zwiększać się będzie zainteresowanie i zapotrzebowanie na doradztwo w zakresie gospodarowania „ekologicznego". Konieczny będzie szerszy dostęp do wyników praktycznych, co pozwoli rolnikom na osiąganie lepszych efektów technologicznych jak i ekonomicznych, zarówno podejmującym nowy system gospodarowania jak też i prowadzącym już takie gospodarstwa.

„Zeszyty gospodarstw ekologicznych", w podanym w raporcie zakresie, są prowadzone w roku bieżącym (2006), a będą także w latach następnych.

Zachowanie ciągłości analizy pozwoli na wypracowanie bardziej szczegółowych wniosków, z elementami prognozy gospodarowania metodami ekologicznymi. Umożliwi też ona szerszą, kompleksową ocenę ekologicznego systemu gospodarowania i jego wpływ na efekty produkcyjne i ekonomiczne poszczególnych gałęzi czy kierunków produkcji.

Wyniki raportu z przeprowadzonej analizy, na podstawie danych zebranych w gospodarstwach ekologicznych, mogą być również wyznacznikiem kierunków nowych badań i wdrożeń. Mimo szeregu uproszczeń oraz ograniczeń raport ukazuje wieloaspektowy obraz gospodarstw ekologicznych i ich umiejscowienie w strukturze rynku rolnego.

Autorzy składają podziękowania Panu prof. dr hab. Stanisławowi Krasowiczowi z Instytutu Uprawy Nawożenia i Gleboznawstwa w Puławach za wnikliwe uwagi i spostrzeżenia dotyczące opracowania formularza – „zeszytu" oraz za niezbędne wskazówki przy opracowywaniu raportu. Dziękujemy też doradcom z Ośrodków Doradztwa Rolniczego uczestniczących w zbieraniu danych, a także rolnikom, bez których współpracy raport nie mógłby powstać.

LITERATURA

1. Metodyka liczenia nadwyżki bezpośredniej i zasady typologii gospodarstw rolniczych. Praca zbiorowa: Irena Augustyńska-Grzymek, Lech Goraj, Sławomir Jarka, Teresa Pokrzywa, Aldona Skarżyńska (2000): FAPA, Warszawa, 23-36.
2. Technologiczno-ekonomiczne aspekty produkcji ekologicznej w wybranych gospodarstwach rolnych. Raport za rok 2005. Praca zbiorowa pod kierunkiem Henryka Skórnickiego. Opracowali: Ireneusz Andrzej Gradka, Janusz Tomasz Lesisz, Anna Litwinow, Marek Krysztoforski, Dariusz Pomykała, Jan Schönthaler (2006). CDR O/Radom, 1-41.
3. Główny Urząd Statystyczny - www.stat.gov.pl.

IRENEUSZ GRADKA

TECHNOLOGICZNO-EKONOMICZNE ASPEKTY WDRAŻANIA PRODUKCJI EKOLOGICZNEJ W WYBRANYCH GOSPODARSTWACH ROLNYCH

STRESZCZENIE

Celem opracowania było przedstawienie wybranych aspektów produkcji ekologicznej w kraju w roku 2005. Analizę przeprowadzono na podstawie danych zebranych w 104 gospodarstwach ekologicznych, w 12 województwach. Rezultaty tej analizy zaprezentowano w artykule.

Zebrane dane charakteryzują stan gospodarstw ekologicznych między innymi: specyfikę gospodarstw, zasoby majątkowe, główne działalności w gospodarstwie, stosowane technologie, osiągane wyniki produkcyjne i ekonomiczne, marketing produktów ekologicznych.

Badania w gospodarstwach ekologicznych są kontynuowane w 2006 roku, co pozwoli na wypracowanie bardziej szczegółowych wniosków.

IRENEUSZ GRADKA

TECHNOLOGICAL AND ECONOMICAL ASPECTS OF IMPLEMENTATION OF ORGANIC PRODUCTION IN SELECTED FARMS

SUMMARY

In this paper the main aim was to show selected aspects of organic farm production in 2005.

Analysis covers 104 organic farms in 12 voievodships. Analysis, presented in the paper, shows the characteristic conditions of these farms inter alia: specificity, property, farm's main activities and technical description, production and economic results, and marketing of organic products.

Analysis has been continued for 2006 year, that would allow to elaborate more detailed conclusions.

MARCIN CHOLEWA
Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy

REGIONALNE ZRÓŻNOCOWANIE WYNIKÓW PRODUKCYJNO-EKONOMICZNYCH GOPSODARSTW WYSPECJALIZOWANYCH W CHOWIE TRZODY CHLEWNEJ W 2004 ROKU

1. Wstęp

Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej - Państwowy Instytut Badawczy od wielu lat prowadzi badania na temat dochodowości polskich gospodarstw rolnych. W ramach Polskiego FADN (System Zbierania i Wykorzystywania Danych Rachunkowych z Gospodarstw Rolnych) po raz pierwszy przeprowadzono badania w roku 2004. Na podstawie zestawu wyników standardowych systemu Polski FADN podjęta została próba oceny wyników produkcyjno-ekonomicznych gospodarstw wyspecjalizowanych w produkcji żywca wieprzowego w 2004 roku.

Gospodarstwa należące do próby reprezentatywnej systemu Polski FADN, objęte badaniem, pogrupowane zostały według kryterium ich położenia w regionach FADN, tj. Pomorze i Mazury, Wielkopolska i Śląsk, Mazowsze i Podlasie oraz Małopolska i Pogórze. Grupowanie takie umożliwiło wykazanie regionalnego zróżnicowania koncentracji chowu trzody chlewnej oraz wyników ekonomicznych i finansowych.

2. Materiał i metody

Dobór gospodarstw do analizy był celowy. Łączna liczba gospodarstw wyłonionych do badań wyniosła 217. Kryterium doboru gospodarstw do badań był podtyp typu szczegółowego 5012 (trzoda chlewna, tucz) z uwzględnieniem ich regio-

nalnego położenia. Oznacza to, że w gospodarstwach tych więcej niż 2/3 ogólnej wartości wytworzonej standardowej nadwyżki bezpośredniej (SGM) pochodziło z tuczu trzody chlewnej [Augustyńska-Grzymek i inni 2000].

Należy zauważyć, że rozmieszczenie gospodarstw poddanych analizie nie jest równomierne. Koncentracja gospodarstw jest w pewnym stopniu odzwierciedleniem regionalnego zróżnicowania koncentracji chowu trzody chlewnej w Polsce (mapa 1). Według Głównego Urzędu Statystycznegow województwach regionu Wielkopolska i Śląsk w 2004 roku, pogłowie trzody chlewnej stanowiło 43% pogłowia krajowego [GUS 2005].

Mapa 1

Podział terytorium Polski na regiony FADN oraz liczba i lokalizacja gospodarstw objętych badaniem

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Polskiego FADN – IERiGŻ-PIB Warszawa.

Wartości prezentowanych zmiennych „Wyników Standardowych FADN", dla badanej zbiorowości gospodarstw, są średnimi ważonymi z wartości tych zmiennych w poszczególnych regionach, mierzonych liczebnością próby danego regionu.

Na podstawie wyników standardowych 217 gospodarstw wyspecjalizowanych w produkcji żywca wieprzowego możliwe było określenie poziomu i efektywności produkcji roślinnej i trzody chlewnej w regionach FADN. Na podstawie składników bilansu finansowego dokonano również wstępnej analizy bilansu dla grup gospodarstw w poszczególnych regionach FADN.

Należy podkreślić, że przedstawione wyniki nie obrazują stanu wszystkich gospodarstw tego typu w Polsce, lecz jedynie tych, które dostarczyły dane rachunkowe.

3. Omówienie wyników

3.1. Struktury gospodarstw i ich wydajności

Liczebność próby gospodarstw regionu Wielkopolska i Śląsk (114) była największa i stanowiła aż 52,5% populacji badanych gospodarstw. Najmniej liczebna była próba gospodarstw regionu Pomorze i Mazury – 14 (6,5% zbiorowości). Charakteryzowały się one największą, spośród badanych regionów, wielkością ekonomiczną (48,5 ESU1). Nieznacznie mniejsza wielkość ekonomiczna cechowała gospodarstwa regionu Wielkopolska i Śląsk (42,2 ESU). Według Wspólnotowej Typologii Gospodarstw Rolnych (ES6) gospodarstwa te można zaliczyć do „dużych" [Skarżyńska, Goraj, Ziętek, 2005]. Natomiast wielkość ekonomiczna gospodarstw regionu Mazowsze i Podlasie oraz Małopolska i Pogórze (odpowiednio 26,3 oraz 22,0 ESU) pozwala zaliczyć je do „średnio dużych". Średnia powierzchnia użytków rolnych gospodarstw regionu Pomorze i Mazury była największa spośród badanych regionów i wynosiła 40,7 ha. Region ten wyróżnił się jednocześnie największym udziałem dodzierżawionych użytków rolnych – 31,2%. Powierzchnia użytków rolnych gospodarstw z pozostałych regionów zawierała się w przedziale od 16,7 ha (Małopolska i Pogórze) do 21,7 ha (Wielkopolska i Śląsk).

Zdecydowanie największy udział w strukturze UR badanej zbiorowości miały zboża. Najniższy udział zbóż w powierzchni UR zanotowały gospodarstwa z regionu Pomorze i Mazury – 72,6%. W gospodarstwach tych najniższe było również plonowanie pszenicy – 43,4 dt/ha. Natomiast w gospodarstwach regionu Mazowsze i Podlasie zboża stanowiły aż 90,4% w powierzchni UR. Plonowanie pszenicy w gospodarstwach tego regionu było najwyższe i wyniosło 62,6 dt/ha. W regionie Pomorze i Mazury duży udział, w porównaniu do pozostałych regionów, miały pozostałe uprawy polowe – 25,2%. W grupie tych upraw dominowały ziemniaki oraz rośliny oleiste. Powierzchnia upraw pastewnych badanych gospodarstw we wszystkich regionach była marginalna.

Gospodarstwa regionu Pomorze i Mazury posiadały największe pogłowie trzody chlewnej – 116,40 LU[2], natomiast w regionie Małopolska i Pogórze licz-

[1] European Size Unit; pol. Europejska Jednostka Wielkości.

[2] Livestock Unit; pol. Jednostka Przeliczeniowa Zwierząt.

ba jednostek przeliczeniowych trzody chlewnej w przeliczeniu na gospodarstwo była najmniejsza i wyniosła 48,74. Mierząc intensywność chowu trzody chlewnej liczbą tuczników przypadających na 1 ha powierzchni użytków rolnych można stwierdzić, że w regionie Wielkopolska i Śląsk chów świń był najbardziej intensywny; w badanych gospodarstwach na 1 ha UR przypadało 12,6 tucznika. Natomiast najniższą intensywnością chowu trzody chlewnej cechowały się gospodarstwa Pomorza i Mazur – 9,5 tucznika/ha (1 tucznik = 0,3 LU). Udział pogłowia pozostałych gatunków zwierząt w badanej zbiorowości gospodarstw był znikomy (tabela 1).

Tabela 1

Wielkość ekonomiczna, nakłady pracy i organizacja produkcji w badanych grupach gospodarstw

Wyszczególnienie	Pomorze i Mazury	Wielkopolska i Śląsk	Mazowsze i Podlasie	Małopolska i Pogórze
Wielkość ekonomiczna (w ESU)	48,5	42,2	26,3	22,0
Powierzchnia użytków rolnych w ha w tym:	40,7	21,7	17,9	16,7
dodzierżawionych	4,2	3,8	3,5	3,5
Powierzchnia uprawy zbóż (w ha)	29,55	19,18	16,18	13,85
Powierzchnia pozostałych upraw polowych (w ha)	10,25	1,00	0,65	1,45
Powierzchnia upraw pastewnych (w ha)	0,7	1,4	1,0	1,4
Plon pszenicy (dt/ha)	43,4	59,0	62,6	46,8
Pogłowie zwierząt ogółem (w LU)	116,60	83,30	55,00	50,60
Pogłowie trzody chlewnej (w LU)	116,40	82,02	54,11	48,74
Liczba tuczników przypadających na 1 ha UR (LU/ha)	9,5	12,6	10,1	9,7
Nakłady pracy ogółem w AWU*,	1,779	1,663	1,796	1,799
w tym: nakłady pracy własnej w FWU**	1,486	1,484	1,528	1,548

* Annual Work Unit; pol. Jednostka Przeliczeniowa Pracy. 1 AWU = 2200 godzin pracy osoby pełnozatrudnionej w ciągu roku.

**Family Work Unit; pol. Jednostka Przeliczeniowa Pracy Rodziny.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Polskiego FADN – IERiGŻ-PIB Warszawa.

Rozpatrując nakłady pracy ogółem, jakie poniesione zostały w ramach operacyjnej działalności badanych grup gospodarstw, należy zauważyć, że w gospodarstwach regionu Wielkopolska i Śląsk były one najniższe – 1,663 AWU. Natomiast w pozostałych trzech regionach poniesione nakłady pracy ogółem były porównywalne. Warto nadmienić, że badana grupa gospodarstw realizowała swoją działalność głównie w oparciu o własne zasoby pracy; nakłady pracy najemnej były niewielkie i zawierały się przedziale od 0,180 AWU (Wielkopolska i Śląsk) do 0,294 AWU (Pomorze i Mazury).

3.2. Produkcja, koszty i dochód z indywidualnego gospodarstwa rolnego

Poddając analizie wartość produkcji oraz jej strukturę należy zauważyć, że największą wartość produkcji ogółem uzyskały gospodarstwa położone w regionie Pomorze i Mazury (338 646 zł), natomiast najniższą – gospodarstwa regionu Małopolska i Pogórze (190 350 zł). Ze względu na typ gospodarstw, które zostały wyłonione do próby, zdecydowaną większość wartości produkcji ogółem tworzyła wartość produkcji wieprzowiny (tabela 2). Jednak jej udział w strukturze wartości produkcji ogółem był zróżnicowany w zależności od regionu. Gospodarstwa Mazowsza i Podlasia wyróżniły się najwyższym, spośród omawianych regionów, udziałem wartości produkcji wieprzowiny w wartości produkcji ogółem – 81,4%. Wartość wieprzowiny miała najmniejszy udział w wartości produkcji ogółem w gospodarstwach regionu Pomorze i Mazury – 63,8%. Należy zwrócić uwagę, że w regionie tym relatywnie duży udział w wartości produkcji ogółem stanowiła pozostała produkcja zwierzęca, w której dominujący udział miała wartość produkcji mięsa drobiowego. Gospodarstwa regionu Małopolska i Pogórze charakteryzował najwyższy udział wartości wyprodukowanej wieprzowiny w wartości produkcji zwierzęcej (98,1%). W regionie tym wysoki był również udział wartości wyprodukowanej wieprzowiny w stosunku do wartości produkcji ogółem (79,2%).

Przeliczając wartość produkcji wieprzowiny na 1 ha UR okazuje się, że w gospodarstwach Pomorza i Mazur wartość tego miernika była najniższa – 5 305 zł, podczas gdy w regionie Mazowsze i Podlasie na 1 ha przypadło 10 759 zł wartości produkcji żywca wieprzowego, czyli 2-krotnie więcej. Wynika to między innymi z relatywnie małej powierzchni użytków rolnych w gospodarstwach regionu Mazowsze i Podlasie.

Tabela 2

Wartość produkcji (zł) w badanych grupach gospodarstwach

Wyszczególnienie	Pomorze i Mazury	Wielkopolska i Śląsk	Mazowsze i Podlasie	Małopolska i Pogórze
Wartość produkcji ogółem z tego:	338 646	287 092	236 681	190 350
1. Wartość produkcji roślin i produktów roślinnych, w tym:	90 221	49 741	38 631	35 135
– zboża	53 629	39 831	32 965	25 222
– pozostała produkcja roślinna	36 592	9 910	5 666	9 913
2. Wartość produkcji zwierzęcej w tym:	248 156	237 197	197 387	153 684
– wieprzowina	215 931	226 936	192 589	150 815
– pozostała produkcja zwierzęca	32 226	10 261	4 798	2 869
3. Pozostała produkcja	269	155	644	1 531

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Polskiego FADN – IERiGŻ-PIB Warszawa.

W wartości produkcji roślinnej i produktów roślinnych dominujący udział stanowiła wartość produkcji zbóż. Ich udział był najwyższy w gospodarstwach położonych w regionie Mazowsze i Podlasie – 85,3%, natomiast najniższy w gospodarstwach Pomorza i Mazur – 59,4%. Najwyższą wartość produkcji zbóż w przeliczeniu na 1 ha ich uprawy zanotowały gospodarstwa położone w regionie Wielkopolska i Śląsk – 2 077 zł, natomiast najniższą gospodarstwa Pomorza i Mazur – 1 815 zł. Relatywnie wysoka wartość pozostałej produkcji roślinnej w gospodarstwach tego regionu wynikała z większej, w porównaniu do pozostałych regionów, wartości produkcji ziemniaków i roślin oleistych.

Analizując poziom kosztów poniesionych przez badane gospodarstwa należy stwierdzić, że był on bezpośrednio zależny od rozmiarów prowadzonej produkcji roślinnej i skali chowu trzody chlewnej w poszczególnych regionach. Dominujący udział w strukturze kosztów ogółem stanowiły koszty bezpośrednie. Natomiast wydatki poniesione na zakup pasz dla trzody chlewnej i drobiu miały najwyższy udział w strukturze kosztów bezpośrednich (tabela 3).

Udział kosztu pasz dla trzody chlewnej i drobiu w strukturze kosztów bezpośrednich był największy w gospodarstwach regionu Mazowsze i Podlasie – wyniósł aż 87,7%. Również w gospodarstwach regionu Małopolska i Pogórze oraz Wielkopolska i Śląsk był on wysoki – odpowiednio 82,2 oraz 81,4%. Natomiast w gospodarstwach Pomorza i Mazur udział ten stanowił 57,0%. Warto również zwrócić uwagę na relatywnie wysoki udział pozostałych kosztów bezpośrednich produkcji zwierzęcej w strukturze kosztów bezpośrednich gospodarstw Pomorza i Mazur – 20,0%. W pozostałych regionach udział ten zawierał się w przedziale od 3,2% (Mazowsze i Podlasie) do 5,0% (Wielkopolska i Śląsk). Do kosztów tych zalicza się między innymi opłatę za usługi weterynaryjne i koszty inseminacji oraz koszty przechowywania i sprzedaży produktów zwierzęcych. Istotnym składnikiem struktury kosztów ogółem badanej zbiorowości gospodarstw był koszt amortyzacji. Najmniejszy udział miał on w gospodarstwach położonych w regionie Pomorze i Mazury – 7,8%, natomiast największy w gospodarstwach Małopolski i Pogórza – 11,5%. W gospodarstwach tego regionu udział kosztu zewnętrznych czynników wytwórczych także był największy – w kosztach ogółem stanowił 3,9%. Ta grupa kosztów miała najmniejszy udział w gospodarstwach Wielkopolski i Śląska – 2,3%. Do kosztu czynników zewnętrznych, zalicza się opłatę pracy, czynsze dzierżawne oraz odsetki.

Tabela 3

Wielkość (zł) i struktura (%) kosztów gospodarstw trzodowych próby Polskiego FADN w 2004 roku

Wyszczególnienie	Pomorze i Mazury	Wielkopolska i Śląsk	Mazowsze i Podlasie	Małopolska i Pogórze	Pomorze i Mazury	Wielkopolska i Śląsk	Mazowsze i Podlasie	Małopolska i Pogórze
KOSZTY OGÓŁEM:	246 482	203 933	183 669	139 221	100,0	100,0	100,0	100,0
1. Zużycie pośrednie:	219 586	179 912	161 558	117 813	89,1	88,2	88,0	84,6
1.1. Koszty bezpośrednie w tym:	190 529	156 442	140 924	100 714	77,3	76,7	76,7	72,3
– nasiona i sadzonki	5 238	3 699	2 989	2 912	2,1	1,8	1,6	2,1
– nawozy	28 674	11 886	6 305	6 599	11,6	5,8	3,4	4,7
– środki ochrony roślin	8 473	3 153	2 460	1 598	3,4	1,6	1,3	1,2
– pasze dla trzody chlewnej i drobiu w tym:	108 587	127 412	123 595	82 740	44,1	62,5	67,3	59,4
pasze dla trzody chlewnej i drobiu z produkcji własnej	43 075	32 670	28 022	23 894	17,5	16,0	15,3	17,1
– pozostałe koszty bezpośrednie produkcji zwierzęcej	38 088	7 855	4 519	3 959	15,5	3,9	2,5	2,8
1.2. Koszty ogólnogospodarcze	29 057	23 470	20 635	17 099	11,8	11,5	11,2	12,3
2. Amortyzacja	19 198	19 402	16 249	16 021	7,8	9,5	8,9	11,5
3. Koszty czynników zewnętrznych	7 699	4 619	5 862	5 387	3,1	2,3	3,2	3,9

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Polskiego FADN – IERiGŻ-PIB Warszawa.

Dochód z rodzinnego gospodarstwa indywidualnego, według metodyki FADN, jest wynikiem pomniejszenia wartości produkcji ogółem o zużycie pośrednie, amortyzację, koszty zewnętrznych czynników produkcji oraz skorygowania jej o saldo bieżących dopłat i podatków związanych z działalnością operacyjną gospodarstwa. Wartość zużycia pośredniego tworzy suma kosztów bezpośrednich i kosztów ogólnogospodarczych.

Dochód z rodzinnego gospodarstwa indywidualnego jest więc kategorią dochodową, która wyraża opłatę za własne czynniki wytwórcze.

Najwyższą nominalną wartość dochodu z rodzinnego gospodarstwa indywidualnego, wyspecjalizowanego w produkcji trzody chlewnej, zanotowały gospodarstwa położone w regionie Pomorze i Mazury – 107 654 zł (tabela 4). Dochód ten był 1,9-krotnie wyższy w porównaniu do gospodarstw Małopolski i Pogórza, w których przyjął wartość najniższą – 56 742 zł. W przeliczeniu na jednostkę pracy rolnika i jego rodziny (FWU) dochód gospodarstw Pomorza i Mazur w stosunku do tych położonych w regionie Małopolska i Pogórze był 2-krotnie wyż-

szy. Jednak w przeliczeniu na 1 ha użytków rolnych własnych, najlepszy wynik osiągnęły gospodarstwa położone w regionie Wielkopolska i Śląsk – 4 925 zł, natomiast najsłabszy gospodarstwa Pomorza i Mazur – 3 845 zł.

Tabela 4

Wartość dochodu z indywidualnego gospodarstwa rolnego

Wyszczególnienie	Pomorze i Mazury	Wielkopolska i Śląsk	Mazowsze i Podlasie	Małopolska i Pogórze
Dochód z rodzinnego gospodarstwa indywidualnego (w zł)	107 654	88 157	59 734	56 742
Dochód z rodzinnego gospodarstwa indywidualnego w przeliczeniu na 1 FWU (w zł)	72 446	59 405	39 093	36 655
Dochód z rodzinnego gospodarstwa indywidualnego w przeliczeniu na 1 ha UR własnych (w zł)	3 845	4 925	4 148	4 298

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Polskiego FADN – IERiGŻ-PIB Warszawa.

3.3. Wstępna analiza bilansu badanych grup gospodarstw

Analiza finansowa jest bardzo istotna z punktu widzenia oceny sytuacji gospodarstwa. Głównym celem tego rodzaju analizy jest prawidłowe i rzetelne rozpoznanie kondycji ekonomicznej oraz zdolności generowania dodatnich wyników finansowych, utrzymywania płynności finansowej i zdolności kredytowej [Sierpińska i Jachna, 1998]. Wstępna analiza bilansu obejmuje badanie struktury majątkowej na podstawie wskaźników struktury aktywów oraz struktury kapitałowej, poprzez ustalenie wskaźników struktury pasywów. Analiza ma charakter statyczny, ponieważ dotyczy struktury majątku gospodarstw i źródeł jego finansowania, według stanu na koniec 2004 roku (obrachunkowego). Przedmiotem badań w ramach wstępnej analizy bilansu mogą być również powiązania poziome między poszczególnymi pozycjami aktywów i pasywów, pozwalające na ocenę struktury kapitałowo-majątkowej.

W badanych grupach gospodarstw nie wystąpiły duże różnice w strukturze majątku trwałego i obrotowego (tabela 5). Największy udział trwałych składników majątku w aktywach ogółem miały gospodarstwa regionu Małopolska i Pogórze (77,37%), najniższy – gospodarstwa położone w regionie Wielkopolska i Śląsk (75,41%). Uważa się, że im większy jest udział trwałych składników majątku w jego strukturze, tym mniejsza jest zdolność gospodarstw do wypracowania przychodu. Niewielki poziom zapasów produktów rolnych, we wszystkich grupach gospodarstw, może świadczyć, że gospodarstwa te nie miały problemów ze zbytem swoich produktów.

Tabela 5

Wielkości wskaźników wstępnej analizy bilansu w badanych grupach gospodarstw

Wyszczególnienie	Pomorze i Mazury	Wielkopolska i Śląsk	Mazowsze i Podlasie	Małopolska i Pogórze
Udział trwałych składników majątku w aktywach ogółem (%)	77,07	75,41	76,27	77,37
Udział majątku obrotowego w aktywach ogółem (%)	22,93	24,59	23,73	22,63
Udział zapasów produktów rolnych w aktywach ogółem (%)	6,59	4,89	4,81	4,11
Udział kapitału własnego (%)	80,31	87,31	77,39	77,19
Obciążenie aktywów ogółem kredytami długo- i średnioterminowymi (%)	14,22	9,97	16,87	18,87
Obciążenie kredytami długo- i średnioterminowymi (zł/ha UR)	2259,19	2363,69	4346,54	4830,06
Obciążenie aktywów ogółem kredytem krótkoterminowym (%)	5,48	2,72	5,74	3,94
Obciążenie kredytem krótkoterminowym (zł/ha UR)	870,42	645,02	1478,72	1008,38
Udział kapitału stałego (%)	94,52	97,28	94,26	96,06
Wskaźnik pokrycia majątku trwałego kapitałem własnym (%)	104,20	115,77	101,47	99,76
Wskaźnik pokrycia majątku trwałego kapitałem stałym (%)	122,65	129,00	123,59	124,16
Udział kapitału obrotowego w finansowaniu majątku ogółem (%)	17,45	21,87	17,99	18,69
Kapitał obrotowy (zł)	112 888	112 452	82 966	79 881

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Polskiego FADN – IERiGŻ-PIB Warszawa.

Dominującym źródłem finansowania majątku gospodarstw był przede wszystkim kapitał własny. Najwięcej kapitału własnego w strukturze majątku posiadały gospodarstwa regionu Wielkopolska i Śląsk – 87,31%. Może to świadczyć z jednej strony o uproszczonej strukturze finansowania i zachowaniu finansowego bezpieczeństwa, ale z drugiej strony o niewykorzystywaniu zewnętrznych źródeł finansowania do wspierania między innymi działalności inwestycyjnej [Jarka, 2004]. Aktywa ogółem gospodarstw regionu Wielkopolska i Śląsk były również najmniej obciążone kredytami długo- i średnioterminowymi oraz krótkoterminowymi (odpowiednio 9,97% i 2,72%). Natomiast najmniejszy udział kapitału własnego zanotowano w gospodarstwach regionu Małopolska i Pogórze (77,19%). W gospodarstwach tego regionu największe było obciążenie kredytami długo- i średnioterminowymi (18,87%). Największe obciążenie kredytami krótkoterminowymi (5,74%), a więc bardziej wymagalnymi, zanotowano w gospodarstwach regionu Mazowsze i Podlasie – w przeliczeniu na 1 ha UR wyniosło ono 1 478,72 zł i było 2,3 większe w porównaniu do gospodarstw Wielkopolski i Śląska, w których przyjęło wartość najniższą (645,02 zł).

Wskaźnik udziału kapitału stałego przyjął największą wartość w gospodarstwach regionu Wielkopolska i Śląsk – 97,28%, natomiast najmniejszą w regionie Mazowsze i Podlasie – 94,26% (kapitał stały stanowił sumę kapitału własnego i kredytów długo- i średnioterminowych).

Analiza struktury kapitałowo-majątkowej wykazała, że poza gospodarstwami regionu Małopolska i Pogórze, we wszystkich omawianych regionach majątek trwały gospodarstw był w pełni pokryty kapitałem własnym. Świadczy to o realizowaniu tzw. „złotej reguły" bilansowania, odnoszącej się do relacji pomiędzy własnymi i obcymi źródłami finansowania majątku trwałego. Zgodnie z tą regułą, trwałe składniki majątku gospodarstw powinny być finansowane kapitałem własnym, ponieważ ta właśnie część majątku, oddawana jest do dyspozycji gospodarstwa na długi okres czasu [Sierpińska i Jachna, 1998]. Omawiany wskaźnik najlepiej ukształtował się w gospodarstwach regionu Wielkopolska i Śląsk – 115,77%. Wielkość tego wskaźnika poniżej 100% w gospodarstwach regionu Małopolska i Pogórze może mieć wpływ na niekorzystne kształtowanie się poziomu bezpieczeństwa finansowego tej grupy gospodarstw.

Istotnym elementem jest również wielkość kapitału obrotowego (różnica między kapitałem stałym a majątkiem trwałym). Dodatnia różnica między kapitałem stałym a trwałymi składnikami majątku w gospodarstwach każdego z regionów oznacza, że część środków obrotowych w gospodarstwie jest finansowana kapitałami długoterminowymi i z tego powodu pozostaje w jego ciągłej dyspozycji.

4. Wnioski

1. Przeprowadzone badania wykazały zróżnicowanie wyników ekonomicznych, jakie osiągnęły gospodarstwa w zależności od ich regionalnego położenia. Wyłoniona z reprezentatywnej próby Polskiego FADN grupa gospodarstw potwierdza, że najwięcej wyspecjalizowanych w produkcji żywca wieprzowego gospodarstw funkcjonowało w regionie Wielkopolska i Śląsk (52,5% próby), najmniej zaś w regionie Pomorze i Mazury (6,5% próby). Potwierdza to w pewnym stopniu regionalne zróżnicowanie koncentracji produkcji żywca wieprzowego w Polsce.
2. Największą wielkością ekonomiczną charakteryzowały się gospodarstwa regionu Pomorze i Mazury – 48,5 ESU, a najmniejszą gospodarstwa położone w regionie Małopolska i Pogórze – 22,0 ESU. Natomiast najbardziej intensywny chów trzody chlewnej wykazały gospodarstwa regionu Wielkopolska i Śląsk – obsada tuczników na 1 ha UR wyniosła 12,6 szt. Użytki rolne gospodarstw Pomorza i Mazur były w sposób najmniejszy obciążane chowem trzody chlewnej – na 1 ha UR przypadało 9,5 tucznika.
3. Najwyższy dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego, w przeliczeniu na 1 ha własnych UR, zanotowano w gospodarstwach regionu Wielkopolska

i Śląsk – wyniósł on 4 925 zł. Najniższą wartość miernik ten przyjął w regionie Pomorze i Mazury – 3 845 zł.

4. Gospodarstwa regionu Wielkopolska i Śląsk uzyskały najbardziej korzystne wielkości wskaźników wstępnej analizy bilansu. Może to świadczy o najlepszej kondycji ekonomicznej, najbardziej korzystnej strukturze kapitałowo-majątkowej oraz największej zdolności do odtwarzania potencjału produkcyjnego gospodarstw tego regionu.
5. Liczebność próby gospodarstw regionu Pomorze i Mazury oraz Małopolska i Pogórze wskazuje, że wyniki uzyskane na podstawie danych dostarczonych przez te gospodarstwa, nie powinny służyć wyciąganiu wniosków w szerszym zakresie.

LITERATURA

1. Augustyńska-Grzymek I., Goraj L., Jarka S., Pokrzywa T., A. Skarżyńska (2000): Metodyka liczenia nadwyżki bezpośredniej i zasady typologii gospodarstw rolniczych. FAPA, Warszawa.
2. Główny Urząd Statystyczny (2005): Zwierzęta gospodarskie w 2004 r. Warszawa.
3. Skarżyńska A., Goraj L., I Ziętek (2005): Metodologia SGM „2002" dla typologii gospodarstw rolnych w Polsce. IERiGŻ-PIB, Warszawa.
4. Sierpińska M., T. Jachna (1998): Ocena przedsiębiorstwa według standardów światowych. Wydawnictwo naukowe PWN, Warszawa.
5. Jarka S. (2004): Restrukturyzacja państwowych przedsiębiorstw rolniczych. Szanse i ograniczenia. Wydawnictwo SGGW. Warszawa.

MARCIN CHOLEWA

REGIONALNE ZRÓŻNICOWANIE WYNIKÓW PRODUKCYJNO-EKONOMICZNYCH GOSPODARSTW WYSPECJALIZOWANYCH W CHOWIE TRZODY CHLEWNEJ W 2004 ROKU

STRESZCZENIE

W publikacji podjęta została próba oceny wyników produkcyjno-ekonomicznych oraz finansowych, jakie osiągnęły gospodarstwa wyspecjalizowany w chowie trzody chlewnej w 2004 roku. Podstawą wykonania obliczeń były wyniki standardowe próby 217 gospodarstw, prowadzące rachunkowość na potrzeby Polskiego FADN. Zaprezentowane w publikacji wyniki nie obrazują stanu wszystkich gospodarstw tego typu w Polsce, lecz jedynie tych, które dostarczyły dane rachunkowe. Przeprowadzone badania wykazały, że najbardziej korzystne wyniki osiągnęły gospodarstwa położone w regionie Wielkopolska i Śląsk.

MARCIN CHOLEWA

REGIONAL DIVERSITY OF THE PRODUCTIVE AND ECONOMIC RESULTS ACHIVED BY THE AGRICULTURAL HOLDINGS SPECIALISED IN PIG KEEPING IN THE YEAR 2004

SUMMARY

This paper is a try of indication the regional diversity productive, economic and financial results that was achieved by the agricultural farm holdings specialised in pig keeping in 2004. The basis of all calculation was the standard results achieved by the 217 agricultural holdings collecting accountancy data in the framework of Polish FADN. Results in this paper represent the productive, economic and financial status of farm holdings that has been surveyed. Survey has shown that the most profitable results achieved farm holdings located in Wielkopolska i Śląsk.

ZBIGNIEW T. DĄBROWSKI
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

WIELOKIERUNKOWE DZIAŁANIA NA RZECZ WDRAŻANIA ROLNICTWA EKOLOGICZNEGO DO PRODUKCJI I PROMOWANIE ŻYWNOŚCI EKOLOGICZNEJ W WIELKIEJ BRYTANII

1. Wstęp

W całym Zjednoczonym Królestwie (*United Kingdom* - UK) zakupy żywności pochodzącej z produkcji ekologicznej znacznie wzrósły w ciągu ostatnich 10 lat. W latach 1997-2004 nastąpił 5 krotny wzrost liczby farmerów, 11 krotny powierzchni upraw i 6 krotny wzrost sprzedaży detalicznej żywności ekologicznej w UK. Wartość sprzedaży żywności ekologicznej wzrosła od 100 mln £ w latach 1992/3 do 1,2 mld £ w latach 2003/4 [www.soilassociation.org].

Znaczny postęp w propagowaniu rolnictwa/ogrodnictwa ekologicznego i żywności ekologicznej w Zjednoczonym Królestwie (UK) jest wspólnym osiągnięciem działań oddolnych wśród właścicieli ziemskich i farmerów od ponad 50 lat i wspierających ich instytucji rządowych w okresie ostatnich 10-u lat (wsparcie badań i wdrożeń w tym zakresie finansowanych przez Ministerstwo wynosi 38 mln funtów rocznie). Na szczególną uwagę zasługuje „*Soil Association*", której działalność odpowiada tłumaczeniu polskiej nazwy jako **„Stowarzyszenie Ziemskie"** (S.Z.) [www.soilassociation.org] i modelowe **Walijskie Centrum Ekologiczne** („*Organic Centre Wales*") [www.organic.aber.ac.uk]. Wydaje się, że zakres ich działalności i osiągnięcia mogą być wykorzystane przez odpowiednie organizacje w Polsce.

2. Działalność Stowarzyszenia Ziemskiego

Stowarzyszenie Ziemskie jest najliczniejszym związkiem zrzeszającym producentów żywności ekologicznej, konsumentów, właścicieli zakładów przemysłu przetwórczego, rynków hurtowych i polityków. Stowarzyszenie ma uprawnienia

do wydawania certyfikatów jakości. Aż 70% certyfikatów produktów ekologicznych w WB jest wydawanych przez Stowarzyszenie Ziemskie. We władzach Stowarzyszenia znajduje się aż dwóch byłych ministrów rolnictwa i poprzedni dyrektor „Greenpeace" na Wielką Brytanię, pełniący obecnie funkcję dyrektora ds. *Public Relations* (prywatnie lord! i właściciel farmy ekologicznej). Również we władzach związku znajduje się aktualny poseł do Parlamentu.

Stowarzyszenie Ziemskie zostało założone przez grupę właścicieli ziemskich, farmerów, naukowców i specjalistów od żywienia w 1946 r., którzy zdali sobie sprawę, że istnieje bezpośredni związek pomiędzy metodami prowadzenia gospodarstwa a zdrowotnością upraw, zwierząt hodowlanych, człowieka i stanem środowiska. Katalizatorem powołania Stowarzyszenia była książka autorstwa Lady Eve Balfour „*The Living Soil*", opublikowana w 1943 r. W książce tej Autorka zaproponowała alternatywne podejście do gospodarki rolnej, zawierające elementy rozwoju „zrównoważonego", „trwałego", z wieloma zaleceniami mieszczącymi się obecnie w definicji rolnictwa ekologicznego (organicznego).

Stowarzyszenie opracowało standardy dla produkcji i przetworów ekologicznych. Zatrudnia 140 pracowników w centrali, regionalnych centrach i inspektorów odpowiedzialnych za kontrolę i wydawanie certyfikatów produktom ekologicznym w Zjednoczonym Królestwie. Regionalne centra pozwalają Stowarzyszeniu zapewnić przywództwo oraz dostarczać informacje i usługi odpowiednie do wymagań lokalnych społeczności. Przeprowadzone ankiety dotyczące społecznego zaufania do różnych instytucji i grup społecznych wykazały, że 53% społeczeństwa darzy Stowarzyszenie Ziemskie pełnym zaufaniem, wyprzedzając naukowców, urzędy rządowe, przemysł czy media.

Obecnie członkowie Stowarzyszenia wiele uwagi poświęcają budowaniu świadomości ekologicznej w społeczeństwie i wywieraniu wpływu na politykę rządu, a także przemysłu aby ograniczyć szkodliwe oddziaływania rolnictwa intensywnego na jakość i bezpieczeństwo żywności i zagrożenia dla środowiska, między innymi nadmiernego stosowania chemicznych środków ochrony roślin, nawozów mineralnych i upraw odmian genetycznie zmodyfikowanych. Zwraca się uwagę na zagrożenia wynikające ze stosowania antybiotyków w hodowli zwierząt i produkcji mleka czy likwidowania naturalnych ostoji (refugiów) dla dzikich zwierząt. Dużo uwagi poświęca się marketingowi, poprzez promowanie żywności ekologicznej tak, aby konsumenci mieli powszechny dostęp do zakupienia i spożywania produktów ekologicznych. Zaproponowano konkretne działania w celu promowania produktów ekologicznych w odradzaniu kultury konsumpcji. Założono, że jeżeli ekologiczna żywność ma pomóc w promowaniu zdrowego trybu życia, to musi się dążyć do zmian w kulturze odżywiania się społeczeństwa. Wymaga to jednak zwrócenia uwagi ludzi na zmianę sposobu myślenia o odżywianiu się, a nie tylko zmianę asortymenty kupowanych produktów. Niektóre szkoły,

jak np. Ballymalloe Cookery School (Country Cork) w Irlandii, już wprowadziły do programu nauczania przedmioty omawiające sposoby otrzymywania różnych produktów ekologicznych i przygotowania odpowiednich zestawów potraw.

Staraniem grup producentów żywności ekologicznej i członków Stowarzyszenia Ziemskiego, w ramach programu dożywiania dzieci w szkołach, wprowadzono program „Kultury odżywiania (konsumpcji)". Oferowane posiłki składały się z produktów ekologicznych, z duża ilością warzyw. Przy każdym stole z 10-12 uczniami siadały nauczycielki lub matki uczniów (wolontariuszki), które omawiały wartości potraw ekologicznych, omawiały ich uprawę i stymulowały konwersację dotyczącą poprawnego odżywiania się [Orrey, 2005]. Jednocześnie członkowie Związku Ziemskiego nawiązali współpracę z siecią restauracji „Slow food", która propaguje lokalne potrawy, w tym przyrządzone z produktów ekologicznych i przeciwstawia zachowania kultury „fast food". Członkowie Stowarzyszenia aktywnie tworzą powiązania pomiędzy lokalnymi producentami a lokalnymi konsumentami dla wprowadzenia zasady: „lokalna żywność dla miejscowych ludzi". Starają się wprowadzić żywność ekologiczną do szpitali, kafeterii w urzędach i zainteresować przedsiębiorstwa „kateringowe" w dostawach produktów ekologicznych [Stokes, 2005].

Stowarzyszenie wiele uwagi poświęca informowaniu społeczeństwa o korzystnym oddziaływaniu gospodarki opartej na zasadach rozwoju ekologicznego. W swoich działaniach edukacyjnych i informacyjnych wychodzi poza tradycyjne publikowanie broszur czy branie udziału w kiermaszach i wystawach. Propaguje wykorzystanie gospodarstw ekologicznych dla celów dydaktycznych, oferuje aktywne spędzanie czasu; tworzenie ścieżek edukacyjnych dla poznania bioróżnorodności, z obserwacją ptaków i innych dzikich zwierząt.

Jedną z ciekawszych inicjatyw podjętych przez Stowarzyszenie wspólnie z Agencją Rozwoju Walii (*Welsh Development Agency*) i Centrum Ekologicznym Walii (*Organic Centre* Wales) było zlecenie opracowania badań rynkowych nad preferencjami konsumentów i rynkiem produktów ekologicznych w Zjednoczonym Królestwie.

Walijskie Centrum Ekologiczne powstało w 2000 r. w wyniku decyzji Walijskiego Zgromadzenia (*Welsh Assembly Government),* w celu dostarczenia farmerom bezstronnych informacji o produkcji ekologicznej. Od 2002 r. zakres działania Centrum uległ poszerzeniu na: marketing, edukacje społeczeństwa i na oddziaływania na polityków w celu uzyskania wpływów na treść odpowiednich ustaw. W 2003 r. podjęto decyzję o skoncentrowaniu działalności na edukacji społeczeństwa; oddziaływaniu na dostawy żywności do jednostek publicznych; na oddziaływaniach politycznych i rozwoju strategicznym, tym samym zapewnieniu wsparcia całemu ruchowi produkcji ekologicznej w Walii. Centrum znajduje się przy Uniwersytecie Walijskim w Aberystwyth. Centrum jest tworem partnerskim pięciu organizacji związanych z badaniami i przekazywaniem wiedzy z zakre-

su rolnictwa ekologicznego w Walii. Godnym polecenia jest publikacja wydana przez Centrum pt.: „Żywność Ekologiczna; Zrozumienie Konsumenta i Wzrost Sprzedaży" [WDA 2004].

3. Modelowe badania rynku produktów ekologicznych w Zjednoczonym Królestwie

Rynek produktów ekologicznych wynosił w Wielkiej Brytanii w ostatnich latach około 1 biliona funtów. Władze Stowarzyszenia Ziemskiego wspólnie z Agencją Rozwoju Walii (*Welsh Development Agency*) i Południowo-zachodnią Regionalną Agencją Rozwoju (*South West Regional Development Agency*) finansowały więc badania nad czynnikami, które skłaniają konsumentów do nabycia żywności ekologicznej, a także jak zwiększyć sprzedaż tych produktów. Badania preferencji zakupów dokonano na podstawie analizy 15 000 gospodarstw domowych i uzupełniających wywiadów z 4 000 konsumentów w ich domach. Wyodrębniono grupę „zadeklarowych klientów" („*heavy buyers*"), robiących zakupy w 3 głównych sieciach handlowych: Tesco, Waitrose i Sainsbury. Pomimo, że grupa ta stanowi tylko 23% klientów, to kupują oni aż 70% produktów ekologicznych, co odpowiada 84% wartości wszystkich sprzedawanych produktów ekologicznych [WDA 2004]).

Określono, że najważniejszą grupą konsumentów, od których będzie zależał dalszy wzrost sprzedaży, to grupa „średnio zdeklarowanych klientów" ("*medium buyers*") i „zdeklarowych klientów" mających pozytywny stosunek do żywności ekologicznej. Klienci należący do tych grup to osoby starsze i lepiej sytuowane; w większości żyjące w Londynie i południowo-wschodniej Anglii. Uznaje się, że są oni koneserami jedzenia i wina, poszukujący produktów pro-ekologicznych i czytający etykiety na opakowaniach przed dokonaniem zakupów.

Główną motywacją skłaniającą ich do wyboru żywności ekologicznej jest smak i walory zdrowotne tych produktów. Stwierdzono współzależność pomiędzy zaufaniem konsumentów do walorów smakowych i korzyści zdrowotnych żywności ekologicznej a intensywnością zakupów produktów ekologicznych [WDA 2004]. Ciekawe są też zalecenia dotyczące rozszerzenia rynku sprzedaży:

1. Walory smakowe i bezpieczeństwo są najważniejszymi cechami, które skłaniają „początkowych klientów" do robienia zakupów produktów ekologicznych. „Początkowi klienci" staną się „średnimi klientami", poważnie będą traktować zakupy żywności ekologicznej, gdy docenią korzystne wartości dla ich zdrowia, środowiska i dobrostanu zwierząt hodowlanych.
2. Grupę „początkowych klientów" można utrzymać dostarczając im szczegółowych informacji, że wysoka jakość i dobry smak produktów ekologicznych wynikają z braku pozostałości pestycydów i konserwantów jak i wyższej zawartości ważnych składników pokarmowych (np. oksydantów).

3. Grupa „średnich klientów" w takich warunkach może przejść w grupę „zdeklarowanych klientów"

Stwierdzono, że wśród osób, które nie kupują produktów ekologicznych, wyższe ceny stanowią barierę w zakupach żywności ekologicznej, chociaż tylko jeden na siedmiu miał informacje uzasadniające te wyższe ceny produktów. Okazało się, że **owoce i warzywa są tą grupą produktów, które skłaniają klientów po raz pierwszy do robienia zakupów ekologicznych.** Następnie konsumenci decydują się na zakupy jajek i produktów mlecznych, a następnie do pakowanych produktów, w końcu do mięsa i napojów. W związku z tym, należy promować sprzedaż jajek i produktów mlecznych wśród konsumentów owoców i warzyw ekologicznych, a mięsa wśród konsumentów ekologicznych produktów mlecznych.

Około 60% kupujących produkty ekologiczne potwierdziło, że preferuje produkty z UK, dla 38% pochodzenie nie ma znaczenia, a tylko 1% preferuje zagraniczne produkty ekologiczne. Motywacja do kupowania lokalnie wyprodukowanej żywności ekologicznej nie jest tak silna jak motywacja do kupowania produktów z terenu UK, poza wyjątkiem konsumentów z Walii, Szkocji i wschodnich Midlands, gdzie preferencja do lokalnych produktów jest silniejsza niż wspieranie produktów, określanych ogólnie jako z UK.

Większość konsumentów w UK po raz pierwszy usłyszała o produktach ekologicznych w programach telewizyjnych lub w prasie.

Badania te pozwoliły na postawienie następujących postulatów:

(a) Należy informować społeczeństwo o żywności ekologicznej poprzez publikacje i informacje na etykietach: jak się ją produkuje; jakie konsumenci odnoszą wielorakie korzyści. Należy też zachęcać do odwiedzania gospodarstw ekologicznych i zacieśniania kontaktów z mediami.

(b) Podkreślanie wartości smakowych: jakość produktów ekologicznych musi zaspokajać oczekiwania konsumentów; należy promować pełny bukiet smakowy tych produktów; brać udział w promocjach podkreślających wartości smakowe.

(c) Należy koncentrować promocję dla wybranych grup: średnich i zdeklarowanych klientów, regiony południowo-wschodnie Anglii i trzech głównych sieciach handlowych.

(d) Promocja powinna stosować proste techniki przekazu informacji: jasno wskazywać jak identyfikować produkty ekologiczne z certyfikatem i „czym" one się różnią od „naturalnych" czy też „wiejskich".

(e) Należy podkreślać wartości zdrowotne na ile tylko pozwalają ograniczenia reklamowe.

(f) Należy współdziałać z innymi stowarzyszeniami i towarzystwami społecznymi podkreślając korzyści ekologicznych systemów gospodarowania dla bioróżnorodności, w tym dzikich zwierząt.

(g) Producenci, przedsiębiorstwa przetwórstwa rolno-spożywczego, restauratorzy powinni brać udział w „Tygodniu Żywności Ekologicznej" organizowanym w całej UK, czy też Festynie Żywności Ekologicznej organizowanej w starym porcie w Brystolu (wystawy, wykłady, testowanie żywności, w których ostatnio wzięło udział ponad 20 000 osób).
(h) Przygotowanie materiałów informacyjnych dla szkół: materiałów metodycznych dla nauczycieli, „Elementarza Farmy Ekologicznej", video dla uczniów szkół podstawowych.
(i) Udział w corocznych konkursach, zainicjowanych w 2002 r., o nagrodę produktu o najlepszym smaku, dla firm produkujących żywność i napoje [www.walesthetruetaste.com].

4. Współpraca przy analizie produkcji i rynku ekologicznych warzyw w UK

Stowarzyszenie Ziemskie było również odpowiedzialne za zebranie danych dotyczących produkcji w gospodarstwach ekologicznych w ramach projektu koordynowanego przez Program Ogrodnictwa Ekologicznego (*Organic Horticulture Programme – HDRA*) dotyczącego upraw i marketingu warzyw. Dane opublikowane przez Ekologiczne Centrum Walii pokazują, że w kwietniu 2004 r. cały obszar objęty produkcja ekologiczną był szacowany na 630 229 ha. W Anglii i Walii liczba certyfikowanych producentów żywności ekologicznej wynosiła 3 995 osób, z czego 613-tu zarejestrowanych w Walii (<www.aber.ac.uk>). Żywność i napoje ekologiczne stanowiły 1,20% całości rynku detalicznego w 2004 r., zwiększając się o 14% w stosunku do 1,05% w 2003 r. [WDA, 2004].

Rynek warzyw pochodzących z produkcji ekologicznej był zawsze ważny w Zjednoczonym Królestwie (UK). Początkowo produkcja tych warzyw była ograniczona do małych gospodarstw ogrodniczych (oczywiście w skali UK). Na uwagę zasługuje rozwinięta przez nich w pierwszych latach 1990-tych sprzedaż detaliczna, tzw. „vegetable box scheme", wśród bezpośrednich odbiorców, dla których znaczenie miała świeżość i smak dostarczanych warzyw. Jednak dopiero wprowadzenie żywności ekologicznej do sprzedaży przez supermarkety, znacznie zwiększyło sprzedaż warzyw produkowanych ekologicznie. Jednak nadal sugeruje się, poza dostawami do supermarketów, sprzedaż poprzez: sklepy przy gospodarstwie, na rynkach producentów (nasze tradycyjne targowiska), dostawy do instytucji publicznych (szkoły, szpitale) czy do wybranych restauracji [Stokes, 2005].

Od końca lat 1990-tych i wczesnych 2000-tych rynek warzyw z produkcji ekologicznej w Zjednoczonym Królestwie również powiększał się o 30% rocznie. Jednak w latach 2002/3 nastąpiło zmniejszenie tempa wzrostu do ok. 20% rocznie. Ogólna wartość detaliczna warzyw ekologicznych w sezonie 2003/4 wynosiła

197 mln, co odpowiadało 123 500 t produktów, z czego 73 500 t (odpowiednio 60%) pochodziło z upraw w UK. Nastąpił 2,9% wzrost dostaw wyrażony w tonażu (ze 120.000 t) i 16,5% w wartości sprzedaży detalicznej. Natomiast wzrost wartości całego rynku detalicznego żywności ekologicznej wyniósł tylko 10,2% w tym okresie, z 1,01 bln (w 2002/3) do 1,11 bln w 2002-2004. Z drugiej strony wartość dostarczonych warzyw ekologicznych przez producentów wzrosła tylko o 2,5%, z 40 mln w 2002/3 do 41 mln w 2003/4 [Firth i wsp. 2005].

Powierzchnia pod uprawami warzyw ekologicznych wzrosła w UK o 16%, z 5 133 ha w 2002/3 do 5 956 ha w 2003/4, co nie obrazuje zmian w poszczególnych gatunkach warzyw. Zmniejszył się obszar pod uprawę ziemniaków jako plon główny, a znacznie wzrósł pod uprawę ziemniaków na zbiór wczesny. Jednocześnie miał miejsce znaczny średni wzrost plonów upraw warzyw ekologicznych w latach 2001/2 do 2003/4. Obliczono te wartości dzieląc wartość dostarczanych warzyw (lub ich ciężar) przez obszar uprawianych warzyw w poszczególnych sezonach. Przy 11% spadku plonów w sezonie 2003/4, w stosunku do 2002/3, nastąpił spadek średniej produktywności aż o 12%, co wiązało się też ze spadkiem cen w porównaniu do okresu 2001/2 [Firth i wsp. 2005].

Przedstawiciele firm przygotowujących warzywa do sprzedaży, detaliści i producenci stwierdzili, że w okresie 2003/4 zapotrzebowanie na warzywa ekologiczne wzrosło, ale znacznie wolniej niż w poprzednich latach. Zaobserwowano jednak lepszą synchronizację pomiędzy zapotrzebowaniem a dostawami. Wzrosła też konkurencja pomiędzy supermarketami a firmami przygotowującymi warzywa do sprzedaży („*pre-packers*"), co spowodowało presję na obniżenie cen w całym sektorze i wzrost konkurencji pomiędzy producentami warzyw. Przedłużył się też sezon dostaw tych warzyw na rynek, szczególnie pomidorów. Jednocześnie przy analizie rynku warzyw ekologicznych, ekonomiści uwzględnili następujące fakty wpływające na produkcje ogrodniczą w UK: ogłoszone zmiany w polityce rolnej UE; połączenie sieci supermarketów Morrison-Safeway, silniejsze EURO w stosunku do funta i wyjątkowo suche lato w 2003 r.

Jeżeli chodzi o samowystarczalność w produkcji żywności ekologicznej, to UK był importerem netto warzyw ekologicznych, startując z 30% w 1997 r. Obecnie udział warzyw produkowanych w UK stanowi odpowiednio: 60% dla ziemniaków; 63% - warzyw korzeniowych; 58% dla warzyw zielnych i 55% dla sałat i warzyw uprawianych pod osłonami w ogólnej sprzedaży warzyw ekologicznych. Spadek upraw ziemniaków ekologicznych jako plonu głównego w UK został spowodowany wysokimi wymaganiami co do ich jakości w handlu i przechodzeniu producentów na uprawę ziemniaków na zbiór wczesny. Trudno też konkurować z cenami ziemniaków ekologicznych z innych krajów. Porównując samowystarczalność UK w dostawach warzyw z produkcji ekologicznej i konwencjonalnej, stwierdzono spadek samowystarczalności w takich gatunkach z upraw kon-

wencjonalnych jak: pomidory, sałata głowiasta i ziemniaki. Natomiast dostawy z upraw ekologicznych z UK przewyższały dostawy z zagranicy dla: marchwi, kalafiorów i kapusty głowiastej [Firth i wsp. 2005].

Według opracowanego, przez Ministerstwo Środowiska, Żywności i Terenów Wiejskich (*Department for the Environment, Foof and Rural Affairs* – DEFRA), Planu Działań dla Produkcji i Rolnictwa Ekologicznego zakłada się samowystarczalność w tym zakresie w 70% do 2010 r. [EFRA 2002]. Plan rozwoju ekologicznej produkcji opiera się w Walii na zwiększeniu dostaw na lokalne rynki, pomimo że warunki przyrodnicze w Walii są mniej korzystne niż w innych regionach UK. Szkocki Plan Akcji stawia za zadanie zwiększenie udziału lokalnej produkcji ekologicznej z obecnych 35% do 70%, dościgając samowystarczalność regionu w produkcji konwencjonalnej, która obecnie wynosi właśnie 70%. Badania ankietowe wykazały, że konsumenci z Walii i Szkocji wykazują silną preferencję do kupowania żywności wyprodukowanej w swoich rodzinnych regionach.

Jednocześnie uznaje się, że istnieją ograniczenia w szybkim rozwoju opłacalnej ekonomicznie produkcji ekologicznej w UK takie jak: spadek cen na te produkty, przebieg pogody (w UK jak i na Kontynencie), problemy związane z technologią uprawy i ze stosowaniem nasion z produkcji ekologicznej. Rolnicy/ogrodnicy muszą przezwyciężyć te trudności, aby zapewnić stabilność ekonomiczną swoich gospodarstw. Szereg projektów badawczych dotyczących specyficznych aspektów produkcji i ochrony upraw ekologicznych przed chorobami i szkodnikami w Wielkiej Brytanii opisuje Dąbrowski [2006].

5. Podsumowanie

Propagowanie i produkcja żywności ekologicznej o wyższej jakości nie może ograniczać się do działań instytucji centralnych, a wymaga zaangażowania stowarzyszeń producentów i organizacji pozarządowych. Pięćdziesięcioletnie doświadczenia wynikające z oddolnych działań pozarządowych stowarzyszeń i organizacji jak i z 10-letnich działań rządowych wspomagających badania i wdrażania ekologicznych systemów produkcji roślinnej i zwierzęcej w Wielkie Brytanii zasługują na wnikliwą analizę przez polskich producentów żywności, polityków i decydentów.

Stowarzyszenia producentów i naukowcy w Wielkiej Brytanii postulują, aby przy ocenie prowadzenia gospodarstw ekologicznych brać pod uwagę dodatkowe korzystne oddziaływania na środowisko i lokalne społeczności, poza zapewnieniem żywności o wysokiej jakości i bezpiecznej dla konsumentów. Rozszerzenie rynku produktów ekologicznych wymaga dynamicznych działań poprzez zwrócenie uwagi społeczeństwa na jakość i kulturę odżywania w szkołach, szpitalach, w kafeteriach w urzędach, w sieci restauracji „Slow food" czy w regionalnych. Sprawa nadmiernej otyłości obywateli w wielu krajach jest wynikiem spadku „kultury

odżywiania się". Podkreśla się konieczność współpracy wszystkich uczestników sieci zaopatrzenia rynku, przy kampanii edukacyjnej konsumentów i decydentów o specyfice produkcji ekologicznej, a także w obrocie na różnych szczeblach „łańcucha" zaopatrzenia. Podejmowane działania edukacyjne i informacyjne społeczeństwa powinny wychodzić poza tradycyjne publikowanie broszur czy brania udziału w wystawach i kiermaszach. Powinny promować wykorzystanie gospodarstw ekologicznych dla celów edukacyjnych; czynne spędzanie wolnego czasu; tworzenie ścieżek edukacyjnych dla poznania bioróżnorodności, etc.

Prowadzenie produkcji ekologicznej, szczególnie warzyw i owoców wymaga głębokiej wiedzy i doświadczenia producentów. Pomimo, że ukazało się szereg publikacji o ekologicznych uprawach w Polsce, to osobiste doświadczenia Autora wskazują, że instytucje naukowe (nie tylko w Polsce) nie mogą jeszcze dostarczyć pełnej wiedzy i gotowych metodyk (zaleceń) specyficznych dla różnych regionów glebowo-klimatycznych dla poszczególnych upraw. O specyfice prowadzenia gospodarstwa ekologicznego i wymaganej wiedzy specjalistycznej dyskutuje się regularnie na corocznych zjazdach i konferencjach Stowarzyszenia Ziemskiego w Wielkiej Brytanii [Dąbrowski 2006]. Przodujący producenci (często entuzjaści i poprzednio zatrudnieni pracownicy rządowego doradztwa rolniczego) specjalizujący się w określonej produkcji ekologicznej, przedstawiają wypracowane przez siebie systemy produkcji. Regularne coroczne konferencje (z bogatym programem integrującym) pozwalają członkom Stowarzyszenia Ziemskiego jak i innym producentom, handlowcom i przedstawicielom przetwórstwa na wymianę doświadczeń związanych z rolnictwem i żywnością ekologiczną.

Stowarzyszenia producentów i organizacje pozarządowe mogą przyczynić się do wymiany wiedzy praktycznej i prowadzić do „samokształcenia" rolników/ogrodników w zakresie produkcji ekologicznej. Specjaliści ośrodków doradztwa rolniczego powinni wspomóc tworzeniu się takich grup i stymulować ich aktywność, jednocześnie korzystając z doświadczenia producentów. W żadnym innym systemie produkcji rolniczej interakcja wiedzy i decyzji producenta z oddziaływaniem konkretnych czynników klimatyczno-glebowych w danym gospodarstwie i właściwościami otaczającego go środowiska nie jest ważniejsza.

Doświadczenia uzyskane w Wielkiej Brytanii nad wielostronnym oddziaływaniem rolnictwa ekologicznego są przedstawiane studentom SGGW, biorącym udział w zajęciach „Ekologiczna produkcja ogrodnicza". Poza studentami kierunku: rolnictwa, ogrodnictwa, żywienia człowieka, biologii, w zajęciach brali nawet udział studenci kierunku architektury krajobrazu. Przedstawiane projekty zaliczeniowe stanowiły analizę wykorzystania gospodarstwa ekologicznego (na przykładzie *Sheepdrove Organic Farm*) dla celów turystycznych, z propagowaniem aktywnego wypoczynku przez zwiedzających, planowaniem ścieżek przyrodniczych dla poznania różnorodności roślin i zwierząt, w tym gatunków chronionych.

LITERATURA

1. Dąbrowski Z.T. (2006): Wybrane projekty badawcze i wdrożeniowe rolnictwa ekologicznego w Unii Europejskiej. Post. Nauk Rol. 2/2006: 65-77.
2. DEFRA (2002): Action plan to develop organic food and farming in England. Department for Environment, Food and Rural Affairs Publications. London, <www.defra.gov.uk/farm/organic/actionplan>
3. Firth C., Geen N., R. Hitchnings. (2005): The UK organic vegetable market (2003/04 season). HDRA The Organic Organisation. Organic Horticulture Programme. Coventry, U.K.
4. Orrey J. (2005): Suppying organic food to schools and hospitals – success stories from the public procurement frontline. Referat wygłoszony w czasie seminarium: „Organic farming, food quality and health". First annual congress if the European Union project QualityLowInputFood and Soil Association annual conference, University of Newcastle, 6.01.2005 r.
5. Stokes G. (2005): Developing local supply chains; Feeding Our Future. Book of Abstracts. Technical seminars. Final workshop of the EU FP5 Concerted action "Recommendations for improved procedures for securing consumer oriented food safety and quality of certified organic foods from plough to plate (Organic HACCP), 6th January 2005, Univesity of Newcastle: 30.
6. WDA (2004): Organic food: understanding the consumer and increasing sales. Organic Centre Wales, Welsh Development Agency, Cardiff, UK.

ZBIGNIEW T. DĄBROWSKI

WIELOKIERUNKOWE DZIAŁANIA NA RZECZ WDRAŻANIA ROLNICTWA EKOLOGICZNEGO DO PRODUKCJI I PROMOWANIE ŻYWNOŚCI EKOLOGICZNEJ W WIELKIEJ BRYTANII

STRESZCZENIE

Znaczne osiągnięcia w rozwoju ekologicznej produkcji rolniczej i ogrodniczej i rynku produktów ekologicznych są wynikiem wspólnych działań oddolnych właścicieli ziemskich i rolników w ciągu ostatnich 50 lat. Działania te w ostatnich 11 latach były wspomagane w Wielkiej Brytanii przez rząd. Obecne inicjatywy Stowarzyszenia Ziemskiego w dalszym rozwoju i propagowaniu ekologicznych systemów produkcji i marketingu produktów ekologicznych opisano w tym artykule jako przykład szerokich działań organizacji pozarządowych w odniesieniu do kultury rolnej i spożycia. Wybrane dane z badań nad rynkiem produktów spożywczych, zleconych przez S.Z. i współ finansowanych przez Walijską Agencję Rozwoju i Walijskie Centrum Ekologiczne, dotyczące preferencji kupujących i czynników decydujących o wyborze produktów ekologicznych, pozwoliły na dostarczenie farmerom obiektywnych informacji, w celu rozszerzenia rynku produktów ekologicznych.

Ostatnie inicjatywy wychodzą daleko poza tradycyjne problemy produkcji i marketingu. Członkowie Stowarzyszenia jak i inni wolontariusze starają się stworzyć powiązania pomiędzy producentami żywności a konsumentami, w celu wskrzeszenia kultury spożycia w: szkołach, szpitalach, kafeteriach zakładów pracy, sieci „Slow food" i w innych restauracjach oferujących regionalne dania, przygotowane z lokalnych produktów. Poza tym, działania S.Z. poszerzono o edukację społeczeństwa, a szczególnie uczniów poprzez otwarcie gospodarstw ekologicznych dla zwiedzających; demonstrowanie korzyści ekologicznych; promowanie aktywnego stylu życia; tworzenie ścieżek ekologicznych dla odkrywania różnorodności biologicznej, itp.

ZBIGNIEW T. DĄBROWSKI

MULTIFARIOUS ACTIVITIES IN IMPLEMENTATION OF ECOLOGICAL AGRICULTURE AND PROMOTION OF ECOLOGICAL FOOD IN THE GREAT BRITAIN

SUMMARY

The significant progress made in expansion of ecological agriculture/horticulture and marketing of ecological food is the result of the joint bottom level initiatives of farmers and growers in the last 50 years and supporting government interventions in the last 10 years in the Great Britain. The recent initiatives of the Soil Association in development and propagation of ecological production systems and marketing of ecological products are presented herein as an example of the broad activities of NGOs in respect to the land and food culture. Some data from market research commissioned by the Association and supported by the Welsh Development Agency and Organic Centre Wales to explore the attitudes and buying preference and behaviour of ecological consumers has shown potential area for further expansion for the ecological product market. The present initiatives of the Soil Association expands beyond traditional problems of production and marketing. Their members with other volunteers are forging links between food producers and consumers to reviving culture of eating in: schools, hospitals, institutional cafeterias, "Slow food" chain and restaurants offering regional dishes, made from local products. There are also involved in the public and school education by offering ecological farms for visits; demonstrating ecological benefits; promoting active life style and developing ecological pathways for the public biodiversity discovery, etc.

INFORMACJE

ADRIANA MERTA-RUDY
Uniwersytet Wrocławski

ZMIANY W ZAKRESIE STOSOWANYCH FORM DZIAŁALNOŚCI OŚWIATOWEJ I UPOWSZECHNIENIOWEJ W DOLNOSLĄSKIM DORADZTWIE ROLNICZYM PRZED I PO AKCESJI POLSKI DO UNII EUROPEJSKIEJ

Doradztwo rolnicze, od chwili rozpoczęcia swojej działalności, podlegało wielu zmianom. Dzięki nim spełniało ono społeczne oczekiwania oraz wspierało rolną politykę państwa. Okres przygotowań poprzedzających wstąpienie Polski do Unii Europejskiej charakteryzował się wzmożonymi działaniami Dolnośląskiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego we Wrocławiu, także w zakresie właściwych form działalności oświatowych i upowszechnieniowych.

Do 2005 r. na terenie Dolnego Śląska funkcjonowały dwie jednostki zajmujące się doradztwem rolniczym: Dolnośląski Wojewódzki Ośrodek Doradztwa Rolniczego (DWODR) w Świdnicy oraz Regionalne Centrum Doradztwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich we Wrocławiu (RCDiROW). Po reorganizacji w 2005 r. na miejscu Regionalnego Centrum Doradztwa został utworzony Dolnośląski Ośrodek Doradztwa Rolniczego (DODR), natomiast Ośrodek w Świdnicy stał się jego oddziałem. Oferta oświatowa i upowszechnieniowa skierowana została do rolników i innych mieszkańców obszarów wiejskich oraz takich grup zawodowych jak pracownicy samorządów i nauczyciele, a także do doradców rolniczych[1].

W 2003 r.[2] Regionalne Centrum Doradztwa we Wrocławiu przeprowadziło 1 790 różnych form oświatowych i upowszechnieniowych, w których wzięła udział imponująca liczba osób – 63 333. W 2005 r. liczby te były znacząco mniejsze; w 1 584 różnych formach oświatowych i upowszechnieniowych uczestniczyły

[1] W artykule zostały wzięte pod uwagę jedynie działania Regionalnego Centrum Doradztwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich we Wrocławiu.

[2] Wzięte pod uwagę zostały lata 2003 oraz 2005. Rok 2004 został pominięty ze względu na brak dokumentacji.

tylko 26 502 osoby. W roku 2003 najwięcej z tych form, bo aż 612, poruszało tematykę unijną. Dotyczyła ona szczególnie integracji w zakresie rolnictwa i rozwoju obszarów wiejskich (dostosowanie produkcji zwierzęcej i roślinnej do standardów unijnych, postanowienia traktatu akcesyjnego dla rolnictwa i obszarów wiejskich, podatki w rolnictwie po integracji). W wybranych formach oświatowych i upowszechnieniowych wzięło udział 11 016 zainteresowanych. W 2005 r. liczba ta była ponad trzy razy mniejsza: w 230 formach uczestniczyło 3 357 osób. W roku 2003 szczególny nacisk położony został na doskonalenie kadry doradczej (52 działania).

W 2005 r. wyjątkowym zainteresowaniem tak rolników, jak i doradców cieszyły się formy oświatowe i upowszechnieniowe dotyczące planu rozwoju obszarów wiejskich (260 form, w których wzięło udział 3 276 osób). Liczba zaproponowanych form dotyczących produkcji roślinnej i zwierzęcej była o wiele wyższa niż w roku 2003. Jednak w 2003 r. tematyką tą zainteresowało się 16 494 osoby, natomiast w roku 2005 – 5 450 osób). Podobna sytuacja miała miejsce w zakresie proponowanych form oświatowych i upowszechnieniowych o tematyce niezwykle ważnej, bo dotyczącej ekologii i ochrony środowiska. W 2003 r. kwestiami gospodarowania, zgodnie z zasadami ochrony środowiska, zainteresowane były 3782 osoby, które wzięły udział w 30 formach. Natomiast w 2005 r., w 73 formach oświatowych i upowszechnieniowych wzięło udział ponad połowę mniej osób, bo 1 269. Pomimo mniejszej liczby form zorganizowanych w 2003 r. na temat rozwoju agroturystyki (5) wzięło w nich udział więcej osób (2 828) niż w roku 2005 (36 form dla 779 zainteresowanych). Inaczej wygląda statystyka form oświatowy i upowszechnieniowych dotycząca grup producenckich. W 2003 odbyło się 3 formy, w których udziały wzięło 43 osoby, natomiast w roku 2005 w 12 formach – 245 osób.

Większym zainteresowaniem niż w 2003 r. cieszyły się formy oświatowe i upowszechnieniowe zorganizowane w 2005 r. dotyczące mechanizacji rolnictwa (15 form oraz 476 uczestników) i małej przedsiębiorczości na wsi (32 formy dla 683 osób). W 2003 r. ten dział rolnictwa został nieco zaniedbany, ponieważ zorganizowano tylko 2 formy, w których wzięło udział 35 osób. W 2005 r. odbyły się także, pominięte w 2003 r. formy z tematyką dotyczącą estetyki wsi (39) oraz żywienia rodziny (29). Natomiast w 2005 r. w planach nie uwzględniono form oświatowych czy upowszechnieniowych o problematyce regulacji prawnych dotyczących wsi i rolnictwa.

W latach 2003 oraz 2005 kładziono również nacisk na uzupełnianie wiedzy rolników i doradców z zakresu marketingu rolniczego, rachunkowości rolnej, kredytów i ekonomii. W 2003 r. odbyło się 14 różnych form oświatowych i upowszechnieniowych dla 3493 osób. W 2005 r. przeprowadzono o 68 form więcej, ale wzięło w nich udział 1416 osób.

W 2003 r. nie odbyły się (lub na ten temat brakuje danych) kursy, pokazy i wystawy dotyczące sektorowego programu operacyjnego (restrukturyzacji i modernizacji sektora żywnościowego oraz rozwoju obszarów wiejskich), niekonwencjonalnych źródeł energii, a także ogrodnictwa.

W 2003 r. oraz 2005 r. podobnym zainteresowaniem cieszyły się formy poruszające problemy młodzieży wiejskiej - odbyło się odpowiednio 8 i 12 różnych form, w których uczestniczyło 223 i 214 osób.

Tabela 1

Tematyka, liczba rożnych form oświatowych i upowszechnieniowych oraz liczba ich uczestników w RCDRRiOW w 2003 r. i w DODR we Wrocławiu w 2005 r.

Lp.	Wyszczególnienie	Liczba form		Liczba uczestników	
		2003	2005	2003	2005
1.	Produkcja roślinna	24	139	3 278	3 346
2.	Produkcja zwierzęca	27	118	1 392	2 104
3.	Produkcja roślinna i zwierzęca	*	*	11824	*
4.	Pszczelarstwo	47	*	1 781	*
5.	Rachunkowość rolna	12	34	291	643
6.	Ekonomika, kredyty	1	31	3 130	435
7.	Marketing rolniczy	1	17	72	338
8.	Regulacje prawne	11	*	489	*
9.	Sektorowy Program Operacyjny – restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego i rozwoju obszarów wiejskich	*	241	*	5 678
10.	Plan rozwoju obszarów wiejskich	*	260	*	3 276
11.	Unia Europejska, programy unijne	612	230	1 1016	3 357
12.	Grupy producenckie	3	12	43	245
13.	Niekonwencjonalne źródła energii	*	5	*	137
14.	Mechanizacja rolnictwa, bhp	1	15	53	476
15.	Rozwój młodzieży	8	12	223	214
16.	Ogrodnictwo	*	31	*	608
17.	Ekologia i ochrona środowiska	30	73	3 782	1 269
18.	Estetyka wsi i zagrody	*	39	*	852
19.	Żywienie rodziny	*	29	*	356
20.	Mała przedsiębiorczość na wsi	2	32	35	683
21.	Rozwój agroturystyki	5	36	2 828	779
22.	Doskonalenie kadry	52	*	1089	*
23.	Inne	954	230	2 2007	1 706
	Razem:	1 790	1 584	63 333	26 502

* – brak danych

Źródło: Sprawozdania z działalności Regionalnego Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich we Wrocławiu za 2003 r., Wrocław 2004; Sprawozdania z działalności Dolnośląskiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego we Wrocławiu za 2005 r., Wrocław 2006.

W latach 2003 oraz 2005 w ofercie Regionalnego Centrum, a później Dolnośląskiego Ośrodka we Wrocławiu, znalazły się różne formy oświatowe i upowszechnieniowe (tabela 2). W 2003 r. najbardziej popularne były seminaria i krótkie formy szkoleniowe. W 503 seminariach uczestniczyło 12 079 rolników, doradców oraz innych zainteresowanych przedstawianą tematyką. Natomiast w 730 krótkich formach szkoleniowych wzięło udział 14 043 osoby. W 2005 r. odbyło się 301 pokazów czyli o 280 więcej niż w 2003 r. W 2003 r. pokazy odbywały się głównie z zakresu produkcji roślinnej, zwierzęcej oraz pszczelarstwa. W 2005 r. pokazy obejmowały przede wszystkim tematykę związaną z agroturystyką (7 pokazów), tradycjami ludowymi (51), wytwarzaniem rękodzieła (84), z żywieniem rodziny (96) oraz ogólnie pojętym rolnictwem (63 pokazy). W roku 2003 odbyły się również: jarmark (Wrocławski Jarmark Ekologiczny), kiermasz (związany z rozpoczęciem roku pszczelarskiego), targi (Targi turystyki i sportu „Rekreacja" oraz „Dni oszczędzania energii"), dwie konferencje („Gospodarstwa mleczne w rozszerzonej UE - perspektywy dla Wschodu i Zachodu", „Regionalne Forum Oświaty Rolniczej"), prezentacje oraz warsztaty i wykłady. W 18 spotkaniach (konferencjach, prezentacjach warsztatach i wykładach) wzięło udział 580 osób. Niestety brak danych w sprawozdaniach z 2005 r. dotyczących tematyki zrealizowanych spotkań.

Innymi formami stosowanymi przez Ośrodek w 2003 r. oraz 2005 r. były konkursy i kursy.

W 2003 r. odbyło się 7 konkursów (m.in.: „Najlepsze wydawnictwo ODR i RCDRRiOW w 2002 r.", „Polskie dania dla Europy. Młody mistrz wypieków" oraz „Wzorowa pasieka"). W 2005 r. zorganizowano dużo więcej konkursów, bo aż 33. Dotyczyły one przede wszystkim dziedzictwa kulturowego, racjonalnego żywienia rodziny oraz rękodzieła.

Jak wynika z rocznych sprawozdań z działalności, Dolnośląski Ośrodek Doradztwa Rolniczego we Wrocławiu zorganizował w 2005 r. o 206 mniej różnych form niż Regionalne Centrum Doradztwa w roku 2003. Różnica ta jest w dużym stopniu wynikiem zmiany profilu i kierunków działań oraz reorganizacji Dolnośląskiego Ośrodka. W 2005 r. główny nacisk kładziono na indywidualne porady i konsultacje w ramach pomocy w składaniu wniosków Plany Rozwoju Obszarów Wiejskich. Porad i konsultacji udzielono 89148 osobom. W 2003 r. ilość porad indywidualnych nie została uwzględniona w sprawozdaniach Regionalnego Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich we Wrocławiu. Liczba zorganizowanych w 2005 r. form oświatowych i upowszechnieniowych nie wydaje się być znacząco mniejsza, jednak z danych wynika, że udział w nich wzięło ponad połowę mniej osób, co przy liczbach 63 333 i 26 502 stanowi ogromny kontrast. W przeważającej liczbie przeprowadzenie tych form wynikało z zapotrzebowania o jakim informowali rolnicy czy doradcy. Formy te zlecane były również przez Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich oraz organizacje takie jak 4H zrzeszającą młodzież na całym świecie.

Tabela 2

Stosowane formy oświatowe i upowszechnieniowe w 2003 i 2005 r.

L.p.	Wyszczególnienie	2003	2005	2003	2005
1.	Jarmarki	1	*		*
2.	Pokazy	21	301	709	5 480
3.	Prezentacje	4	*	162	*
4.	Kiermasz	1	*	*	*
5.	Konferencje	2	*	39	*
6.	Konkursy	7	33	*	1 021
7.	Kursy	1	5	53	90
8.	Seminaria	503	*	12 079	*
9.	Szkolenia	730	*	14 043	*
10.	Targi	2	*	*	*
11.	Warsztaty	6	*	119	*
12.	Wykłady	6	*	260	*
13.	Wystawy	1	36	*	2759
14.	Inne	173	1 209	35 215	17152
	Razem:	1 285	375	22 064	9350

* – brak danych

Źródło: Sprawozdania z działalności RCDRRiOW we Wrocławiu za 2003 r., Wrocław 2004; Sprawozdania z działalności DODR we Wrocławiu za 2005 r., Wrocław 2006.

Pomimo różnic statystycznych w roku 2003 jak i w 2005 proces doskonalenia i szkolenia rolników oraz doradców utrzymywał się na wysokim poziomie. Duża liczba zajęć w ramach doskonalenia zawodowego dotycząca akcesji Polski do Unii Europejskiej pozwoliła doradcom podnieść swoje kwalifikacje by lepiej służyć mieszkańcom wsi i rolnikom. Natomiast przeszkoleni przez nich rolnicy, zyskali nie tylko szansę na otrzymanie pomocy finansowej, ale również nauczyli się wypełniać skomplikowane wnioski unijne, sporządzać dokumentację, plany rozwoju gospodarstwa czy plany nowych przedsięwzięć. Dzięki wysiłkom doradców Dolnośląskiego Ośrodka wzrosło zainteresowanie rolników nowymi technologiami produkcji, alternatywnymi źródłami dochodów oraz ochroną środowiska i estetyką wsi. Realizacja wymagań jakie przed doradcami i rolnikami postawiła Unia Europejska, niewątpliwie w znaczny sposób przyczyni się do rozwoju gospodarczego regionu oraz poprawy warunków życia na obszarach wiejskich.

ŹRÓDŁA:

1. Sprawozdania z działalności Regionalnego Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich we Wrocławiu za 2003 r., Wrocław 2004.
2. Sprawozdania z działalności Dolnośląskiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego we Wrocławiu za 2005 r., Wrocław 2006.
3. Statut Dolnośląskiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego we Wrocławiu. Wrocław 2005.

BOGDAN M. WAWRZYNIAK, MAŁGORZATA ZAJDEL
Akademia Techniczno-Rolnicza w Bydgoszczy

PROGRAM RENT STRUKTURALNYCH W ROLNICTWIE POLSKIM W LATACH 2004-2006

1. Wstęp

Możliwości wprowadzenia rent strukturalnych finansowanych z udziałem środków UE pojawiły się w 2004 r. z chwilą opublikowania Rozporządzenia Rady Ministrów oraz opracowania „Planu Rozwoju Obszarów Wiejskich". Duże zainteresowanie rentami strukturalnym wynika z korzystnych rozwiązań prawnych, możliwości wcześniejszego przekazania gospodarstwa następcy a także uzyskanie dodatkowych środków finansowych zasilających częściowo gospodarstwo rolne.

Według danych spisu rolnego z 2002 r. w kraju istniało 1 956,1 tys. gospodarstw rolnych powyżej 1 ha, przy czym średnia wielkość jednego gospodarstwa wynosiła 7,1 ha użytków rolnych. W porównaniu do innych krajów UE struktura agrarna w Polsce charakteryzuje się dużym rozdrobnieniem. W zbiorowości gospodarstw rolnych zaszły procesy polaryzacji polegającej z jednej strony na zwiększeniu liczby gospodarstw małych, ale także i dużych. Zanotowano większą liczbę gospodarstw w przedziale 1 – 2 ha, tj. o 54,6 tys. (o 3,8%). Na drugim biegunie wzrosła też liczba gospodarstw średnich i dużych (15 ha i więcej) odpowiednio z 176,5 tys. do 199,8 tys. (o 8,8%). Z interesującego nas punktu widzenia duże znaczenie ma wiek właściciela gospodarstwa rolnego, który informuje nas o mobilności i możliwości sprostania wyzwaniom stojącym przed nimi w związku z integracją europejską. Wśród rolników około 253,7 tys. (12,9%) rolników znajduje się w wieku 55-64 lat oraz dalszych 196,7 tys. (10,0%) w wieku 65 i więcej lat [Rocznik statystyczny 2005].

Podstawowym źródłem badań były dane statystyczne i dane Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, pozwalające na konfrontowanie uzyskanych wyników. W badaniach zastosowano metody statystyczne, badania materiałów źródłowych i analizę literatury przedmiotu.

2. Istota rent strukturalnych

Projekcja rent strukturalnych pojawiła się po kilkunastu latach funkcjonowania emerytur rolniczych. Myśl wprowadzenia rent strukturalnych wyrosła z analizy środowiska wiejskiego i dzięki badaniom zachodzących procesów demograficznych, wskazujących na występowaniu nowych zjawisk społecznych w środowisku wiejskim. Do nich można zaliczyć wzrastanie średniej długości życia mieszkańców wsi, poprawę zdrowotności i kondycji fizycznej, a obok tego pojawienie się na wsi młodych i wykształconych rolników [Wawrzyniak, Wojtasik, 2005].

Emerytury rolnicze zaczęły wyczerpywać swoje możliwości regulacyjne w sferze obrotu ziemią i w związku z tym należało wygenerować nowy instrument pozwalający na przyśpieszenie procesu obejmowania gospodarstw przez następców. Odpowiedzią na te spostrzeżenia było wprowadzenie rent strukturalnych.

Obecnie obowiązujące regulacje prawne związane z rentami strukturalnymi oparte są na Rozporządzeniu Rady Ministrów RP z 2004 r. i bazują na ustawie dotyczącej wspieraniu rozwoju obszarów wiejskich ze środków pochodzących z Sekcji Gwarancji Europejskiego Funduszu Orientacji i Gwarancji Rolnej z 2003 r. Najważniejsze stwierdzenia zawarte w Rozporządzeniu określają szczegółowo warunki i tryb udzielania rent strukturalnych, więc komu renty mogą być przyznane, jak i określają sylwetkę osoby przejmującej gospodarstwo.

Istnieje możliwość przynajmniej kilka kierunków rozdysponowania gruntów: w całości prawnemu następcy, na rzecz Skarbu Państwa, na powiększenie innego gospodarstwa, na cele związane z ochroną środowiska lub na zalesienie. Do dużych walorów pod względem finansowym należy zaliczyć wysokość świadczeń. Wysokość renty strukturalnej stanowi 210% kwoty najniższej emerytury i może ulec zwiększeniu za fakt pozostawanie w związku małżeńskim, za przekazanie gospodarstwa liczącego co najmniej 3 ha UR i za inne czynniki. Natomiast łączna wysokość renty strukturalnej nie może wynosić więcej niż 440% kwoty najniższej emerytury. Są to już poważne kwoty, które rzutują na cały program rent strukturalnych [Wawrzyniak, Wojtasik, 2005].

3. Przebieg składania wniosków o renty strukturalne

Podstawą otrzymania renty strukturalnej jest złożenie odpowiedniego wniosku. Mimo, że rozporządzenie Rady Ministrów ukazało się w kwietniu 2004 r., to dopiero w sierpniu 2004 r. rozpoczęto przyjmowanie pierwszych wniosków od rolników. Z kolei rozpoczęcie wypłat miało miejsce w połowie lutego 2005 r. Duże znaczenie ma termin złożenia wniosku nie tylko w danym biurze powiatowym Agencji czy województwie, ale w skali całego kraju. Reguluje tę kwestię wspomniane rozporządzenie RM, które mówi, że renty strukturalne są przyznawane

do wysokości limitów środków finansowych oraz według kolejności złożonych wniosków. Interpretując te przepisy należy wskazać, że państwo zrezygnowało z regulowania tych spraw w zależności od struktury agrarnej, lecz poddało się systemowi wygenerowanemu przez program komputerowy [Wawrzyniak, Wojtasik, 2004]. Zapewne te zjawiska były przyczyną, że liczba złożonych wniosków była mocno zróżnicowana regionalnie. Najwięcej złożono poprawnie wypełnionych wniosków w woj. mazowieckim (7 787), co niezależnie od wielkości tego województwa, dobrze świadczy o przygotowaniu rolników do skorzystania z tej formy świadczeń przedemerytalnych. Do województw charakteryzujących dużą liczbą złożonych wniosków można zaliczyć: łódzkie (4 891), lubelskie(4 395), podlaskie (3 959) oraz wielkopolskie (3 855). Z kolei do województw znajdujących się na końcu tabeli woj. lubuskie (450) i zachodniopomorskie (1 073) (tabela1).

Tabela 1

Liczba złożonych wniosków o renty strukturalne w układzie wojewódzkim (czerwiec 2006)

Województwo	Wnioski z wydanymi decyzjami	Wydane decyzje odmowne	Procent
Dolnośląskie	2 327	54	2,3
Kujawsko – Pomorskie	3 277	75	2,3
Lubelskie	4 395	61	1,4
Lubuskie	450	14	3,1
Łódzkie	4 891	205	4,2
Małopolskie	1 940	68	3,5
Mazowieckie	7 787	308	3,9
Opolskie	1 284	19	1,5
Podkarpackie	2 127	53	2,5
Podlaskie	3 959	118	3,0
Pomorskie	1 331	53	4,0
Śląskie	1 227	44	3,6
Świętokrzyskie	2 717	86	2,6
Warmińsko - Mazurskie	1 512	21	1,4
Wielkopolskie	3 855	119	3,1
Zachodniopomorskie	1 073	64	6,0
Kraj	44 162	1 362	3,1

Źródło: Dane ARiMR.

Rozpatrując przyznane decyzje o renty strukturalne nie należy pomijać faktu, że tylko 1 372 (3,1%) wniosków zostało odrzuconych, co raczej dobrze świadczy o pracy kierowników powiatowych biur ARiMR.

W wyniku procesu wydawania decyzji o przyznaniu rent strukturalnych otrzymano ciekawe dane na temat kierunków zagospodarowania gruntów. Wśród 334,7 tys. ha przekazanych użytków rolnych, najwięcej bo 173,1 tys. ha (50,2%) przeznaczono na powiększenie innego gospodarstwa. W tym procesie – jak się

wydaje - zawiera się istota rent strukturalnych, które nie powinna polegać na prostym powielaniu struktury przez następcę, lecz na oczywistym zwiększaniu obszaru sąsiada. Na przejęcie w całości użytków rolnych przez następcę przeznaczono 161,4 tys. ha (46,8%). Tak więc w tym drugim przypadku struktura agrarna nie uległa zmianie, lecz spełniono drugi postulat czyli odmłodzenia właścicieli gospodarstw rolnych. Inne kierunki zagospodarowania użytków rolnych nie miały istotnego znaczenia. Na rzecz Skarbu Państwa przekazano 129 ha, na cele związane z ochroną środowiska 14 ha i na zalesienie 30 ha.

Interpretując przedstawione rezultaty realizacji programu rent strukturalnych w zakresie obrotu ziemia należy powiedzieć, że mamy do czynienia ze zjawiskiem przewagi procesu komasacji czy scalania gruntów, nad procesami parcelacji. Dotychczas temu procesowi podlegało dopiero około 2,0% użytków rolnych kraju, ale jest to dobry kierunek, który należy rozwijać i doskonalić.

4. Wielkość przekazywanych gospodarstw rolnych

Rentę strukturalną można uzyskać przekazując 1 ha użytków rolnych. Ale dopiero w przypadku przekazania powierzchni co najmniej 3 ha rolnik otrzymuje bonus w wysokości 50% najniższej emerytury. Dalsze korzyści finansowe pojawiają się – po 3% najniższej emerytury - za każdy kolejny hektar powyżej 3 ha, ale nie więcej niż za 20 ha użytków rolnych. Wynika z tego, że najkorzystniej przekazywać gospodarstwa średnie, mieszczące się w granicach 3-20 ha [Wawrzyniak, Wojtasik, 2005].

Z danych ARiMR wynika, że rolnicy zachowują się zgodnie z oczekiwaniami ustawodawcy, przekazując gospodarstwa o średniej wielkości 8,9 ha, a więc więcej niż wynosi średnia krajowa (7,1 ha). Tylko w czterech województwach średnia wielkość przekazanych gospodarstw rolnych, mieściła się poniżej średnich dla całych zbiorowości. Właściwości średnich statystycznych nie odzwier-

Tabela 2

Porównanie średniej wielkości gospodarstw rolnych wg GUS i przekazanych gospodarstw za renty wg ARiMR (w ha)

Województwo	GUS	ARiMR	Różnica + –
Dolnośląskie	10,5	9,3	- 1,2
Kujawsko–pomorskie	11,4	11,1	- 0,3
Lubelskie	6,2	7,5	+ 1,3
Lubuskie	8,9	10,9	+ 2,0
Łódzkie	6,4	7,9	+ 1,5
Małopolskie	3,2	4,1	+ 0,9
Mazowieckie	7,1	8,7	+ 1,6
Opolskie	8,2	9,4	+ 1,2
Podkarpackie	3,5	4,3	+ 0,8
Podlaskie	10,7	11,5	+ 0,8
Pomorskie	12,5	11,6	- 0,9
Śląskie	4,0	5,4	+ 1,4
Świętokrzyskie	4,5	6,2	+1,7
Warmińsko-mazurskie	16,0	14,8	- 1,2
Wielkopolskie	10,1	10,7	+ 0,6
Zachodniopomorskie	14,1	13,1	- 1,0
Kraj	7,1	8,9	+ 1,8

Źródło: Dane GUS i ARiMR.

ciedlają rzeczywistych wielkości, ale pośrednio można przypuszczać, że mamy do czynienia z dość dużymi, jak na nasze warunki wielkościami gospodarstw rolnych (tabela 2).

5. Charakterystyka wieku i płci beneficjentów

Charakterystyka osób zdających gospodarstwa rolne informuje jaka grupa rolników zdecydowała się na przyjęcie statusu osoby bez prawa podejmowania decyzji produkcyjnych. W wyniku tego procesu rolnik przechodzi z pozycji właściciela warsztatu rolnego, na pozycję rencisty, którego głos może mieć charakter doradczy. Jak jest w rzeczywistości mogą wykazać tylko szczegółowe badania terenowe.

W Polsce postępuje feminizacja zawodu rolnika, która wynika z długości życia poszczególnych grup ludności. W zbiorowości rolników w wieku 55-64 lat decyzje o przekazaniu gospodarstwa rolnego podejmowali w głównej mierze mężczyźni (74,1%), rzadziej kobiety (25,9%). W niektórych województwach (śląskie, podkarpackie), decydujący głos miały kobiety.

Najbardziej korzystne jest przekazanie gospodarstwa w wieku 55 lat, bo wówczas z udogodnień renty można korzystać przez pełne 10 lat. Postulat ten wzięła pod uwagę większość rolników i gdy tylko pojawiły się odpowiednie przepisy prawne, wystąpiła z wnioskami o przyznanie renty strukturalnej. W wieku 55-59 lat było aż 94,2% beneficjentów, co dobrze świadczy o znajomości przepisów prawnych.

Tabela 3

Wiek i płeć beneficjentów

Województwo	Płeć beneficjentów		Procent K/M	Wiek beneficjentów		Procent 60-65 do 50-59 (w %)
	Kobiety	Mężczyźni		50-59	60-65	
Dolnośląskie	471	1 509	31,2	1 876	104	5,5
Kujawsko – Pomorskie	545	2 274	23,9	2 679	140	5,2
Lubelskie	652	3 120	20,9	3 612	160	4,4
Lubuskie	85	290	29,3	351	24	6,8
Łódzkie	712	3 391	21,0	3 893	210	5,4
Małopolskie	483	1 181	40,9	1 578	66	4,2
Mazowieckie	1 129	5 394	20,9	5 992	531	8,9
Opolskie	281	844	33,3	1 091	34	3,1
Podkarpackie	723	1 160	62,3	1 819	64	3,5
Podlaskie	335	3 116	10,7	2 365	186	5,7
Pomorskie	236	882	26,7	1 063	55	5,2
Śląskie	404	632	63,9	982	54	5,5
Świętokrzyskie	503	1 754	28,7	2 168	89	4,1
Warmińsko - Mazurskie	235	1 025	22,9	1 181	79	6,7
Wielkopolskie	775	2 581	30,0	3 164	202	6,4
Zachodniopomorskie	173	703	24,6	823	53	6,4
Kraj	7 742	29 846	25,9	35 537	2 051	5,8

Źródło: Dane ARiMR.

Mało natomiast wiemy o osobach przejmujących gospodarstwa po rodzicach. Są to w większości osoby mające status „młodego rolnika". Przyjęta figura retoryczna dotycząca pojęcia „młody rolnik" służyła kiedyś do sięganie po kredyty preferencyjne, dzisiaj powinna być zweryfikowana wobec szybkiego tempa dojrzewania społeczeństwa.

6. Zakończenie

Na lata 2007-2013 opracowana została i przyjęta przez Rząd RP nowa strategia rozwoju obszarów wiejskich oraz rolnictwa. W strategii tej za cel główny uznano poprawę efektywności ekonomicznej i produktywności gospodarki rolno-spożywczej, który dokona się dzięki uruchomieniu nowych instrumentów finansowych Wspólnej Polityki Rolnej. Stwierdzono, że w strukturze agrarnej polskiego rolnictwa dominuje małe gospodarstwo, co jest negatywnym zjawiskiem społeczno-gospodarczym. Zasoby ziemi większości gospodarstw są zbyt małe, by zapewnić właściwy rozwój i wystarczający poziom dochodów. Niewielka skala produkcji ogranicza też możliwości realizowania postępu rolniczego, zarówno z powodów finansowych, jak i technicznych.

Dotychczasowa realizacja rent strukturalnych przebiega - jak się wydaje - prawidłowo i osiągane są cele postawione przed tym instrumentem prawnym Zainteresowanie rentami jest bardzo duże. W świetle wyników badań można powiedzieć, że zachowano co prawda prawo równego dostępu do rent strukturalnych w skali całego kraju, ale według zasady „kto pierwszy ten lepszy", a w ten sposób nie da się realizować żadnej polityki rolnej. Należy zatem zdecydować na jakich rejonach kraju nam zależy w sensie utrzymania wysokiej produkcji rolniczej, a w jakich rejonach zachować strukturę o charakterze socjalnym, mając świadomość, że poprawianie struktury zbyt rozdrobnionej nie jest możliwe.

Propozycje zmian istniejącego stanu rzeczy nie są dobrym sygnałem trwałości rozwiązań prawnych. Podstawa renty ma wynieść 150% najniższej emerytury a nie 210% jak jest dzisiaj. Kolejna zmiana ma ograniczyć przekazywanie lub sprzedaż ziemi małym gospodarstwom. Według nowych zasad nie otrzyma renty rolnik, który wydzierżawił ziemię lecz tylko w przypadku trwałego przekazania gospodarstw. Zapewne, w większej mierze będzie brane pod uwagę zróżnicowanie regionalne kraju, które nie pozwala jedną miarą wprowadzać tak istotnych rozstrzygnięć ustrojowych.

LITERATURA

1. Wawrzyniak B. M., B. Wojtasik (2004): Znaczenie rent strukturalnych dla przemian agrarnych w rolnictwie polskim. Dział Wydawnictw AR w Szczecinie, Tom II, Szczecin.
2. Wawrzyniak B. M., B. Wojtasik (2005): Ewolucja systemu ubezpieczeń społecznych w rolnictwie. Wieś i Rolnictwo, nr 1.
3. Wawrzyniak B. M., B. Wojtasik (2005): Polski system rent strukturalnych w rolnictwie. Zagadnienia Doradztwa Rolniczego, nr 3.
4. Wawrzyniak B. M., B. Wojtasik (2005): Ubezpieczenia społeczne rolników. Włocławskie Towarzystwo Naukowe, Włocławek.
5. Rocznik statystyczny rolnictwa i obszarów wiejskich 2005. GUS, Warszawa.

BOLESŁAW WOJTASIK
Wyższa Szkoła Menedżerska w Świeciu

INFRASTRUKTURA TECHNICZNA W PROCESIE KSZTAŁTOWANIA OBSZARÓW WIEJSKICH

1. Wstęp

Obszary wiejskie kształtowane są przez rożne czynniki, co powoduje, że mamy do czynienia z występowaniem terenów wiejskich o odmiennym charakterze i ukształtowaniu. Bogactwo obszarów wiejskich wyrastało na bazie między innymi takich czynników, jak infrastruktura społeczna i techniczna.

Infrastruktura społeczna obrazuje nam sieć placówek oświatowo-kulturalnych, które nasycają daną przestrzeń w obiekty o znaczeniu edukacyjnym, zdrowotnym, społecznym czy kulturalnym, a więc świadczą o znaczeniu danego siedliska dla rozwoju społeczeństwa lokalnego.

Infrastruktura społeczna działa w sferze intelektualnej nadbudowy, wpływa bowiem na poziom edukacji społeczeństwa i przygotowuje go do funkcjonowania w większej zbiorowości społecznej. Istotą infrastruktury społecznej jest przestrzenne rozrzucenie obiektów w postaci szkół, przedszkoli, klubów, świetlic, domów kultury, remiz, które zlokalizowane są zwykle w centrum wsi w postaci dość zwartej zabudowy, a niekiedy postawione na obrzeżach wsi jako rezultat dawnego planowania przestrzennego.

Zupełnie inną rolę spełnia infrastruktura techniczna, która swoją istotą charakteryzuje stopień nasycenia obszarów wiejskich w urządzenia pomagające mieszkańcom wsi dobrze i wygodnie żyć w środowisku wiejskim. Ma więc charakter wybitnie utylitarny, bowiem im większa i gęstsza sieć infrastruktury, tym standard i jakość życia zbliża się do poziomu optymalnego.

Infrastrukturę społeczną można zobrazować za pomocą nierównomiernie rozrzuconych punktów na obszarach wiejskich, gdy tymczasem infrastruktura techniczna wyznacza nam szlaki czy ciągi w postaci dróg, sieci energetycznych

i telefonicznych, sieci wodociągowych, kanalizacyjnych, gazowych, a także kanałów, rowów melioracyjnych, czy cieków wodnych.

Infrastruktura techniczna to podstawowe urządzenia i instytucje, które są odpowiedzialne za usługi niezbędne do należytego funkcjonowania gospodarstw rolnych. Obejmuje zwłaszcza instalacje i urządzenia świadczące usługi w zakresie przesyłu wody, ścieków, gazu, a także usług teleinformatycznych, transportowych, komunikacyjnych, energetycznych, irygacyjnych czy melioracyjnych. W sensie organizacyjno-prawnym instalacje mogą być zbiorową własnością rolników, gmin, wyodrębnionych podmiotów gospodarczych czy wreście instytucji ponadlokalnych, a nawet narodowych.

Pojęcie infrastruktury technicznej jest różnie definiowane. Według W. Zawadzkiego są to „wspólne dla mieszkańców danych terenów wiejskich urządzenia techniczne, stanowiące podstawowe ich uzbrojenie, umożliwiające właściwą organizację i przebieg rolniczych procesów wytwórczych oraz wszelkich innych przedsięwzięć wynikających z wielofunkcyjnego charakteru wsi" [Zawadzki, 1998].

Infrastrukturę techniczną można zaliczyć do prężnie rozwijających się dziedzin w zakresie wyposażenia rolnictwa, a która przez to nadrabia wieloletnie zaniedbania powstałe w tym obszarze działalności człowieka. Infrastruktura techniczna znajduje się w polu zainteresowania Wspólnej Polityki Rolnej, która upatruje w tych działaniach możliwość ochrony środowiska, podniesienia wydajności pracy, zapewnienia godnego życia, zbudowania związków ponadlokalnych i tworzenie środowiska przyciągającego inwestorów.

Celem opracowania było scharakteryzowanie aktualnego stanu infrastruktury technicznej i jej wpływu w procesie kształtowania obszarów wiejskich. Ramy artykułu nie pozwalają na omówienie wszystkich czynników kształtujących obszary wiejskie. W artykule skoncentrowano się więc na wybranych elementach infrastruktury technicznej.

2. Problematyka zaopatrzenia wsi w wodę

Woda odgrywa podstawową rolę w życiu człowieka i w świecie przyrody. W naszej strefie klimatycznej na ogół nie występuje brak wody, lecz problematyczna jest jej jakość. Na wsi tradycyjnie budowano studnie i pompy, przy czym wodę czerpano z płytkiej warstwy podskórnej a nie głębinowej, co było często przyczyną zanieczyszczeń bakteryjnych, a także w związki żelaza i inne szkodliwe substancje.

Woda stanowiąca swoisty dar życia jest niezbędna także do utrzymania zwierząt w dobrej kondycji życiowej. Dzienne zapotrzebowanie wody dla zwierząt w gospodarstwach rolnych jest bardzo wysokie i wynosi na przykład: dla

krowy 70 l, konia 49 l, dla maciory 75 l, tucznika 40 l, warchlaka 30 l itp. Duże potrzeby wodne każdego gospodarstwa były przyczyną, że już stosunkowo wcześnie podjęto prace nad rozwiązaniem tego problemu. Jedynym wyjściem było budowanie wzorem miast wodociągów, które starano się wyposażyć w pompy głębinowe i odpowiednie stacje uzdatniania wody. Na tak kosztowne inwestycje mogły początkowo sobie pozwolić wsie zamożne, a przy tym o zwartej zabudowie i niedużym rozproszeniu osad.

Początkowo tym inicjatywom lokalnym przyszła z pomocą Fundacja Wspomagania Zaopatrzenia Wsi w Wodę, która powstała w 1987r. a także kościół. Fundacja udzielała preferencyjnych kredytów na budowę wodociągów i kanalizacji na terenach wiejskich, a ponadto organizowała szkolenia dla mieszkańców wsi w zakresie prowadzenia małej przedsiębiorczości, agroturystyki, ochrony środowiska, podstaw demokracji lokalnej i budowania świadomości obywatelskiej.

Obok zorganizowanych form pomagania w budowie wodociągów, na wsi powstało wiele oddolnych i samorzutnych inicjatyw, które zmierzały do zbiorowego zaopatrzenia wsi w wodę. Według danych Ministerstwa Rolnictwa z 1995 r. na wsi powstało 8 637 gminnych wodociągów zbiorowych, 4 563 wodociągów zakładowych, zaś łączna długość sieci wodociągowych na wsi wynosiła 139,7 tys. km [Zawadzki, 1998].

W okresie między spisami rolnymi zanotowano istotny postęp w przyłączaniu kolejnych gospodarstw domowych i rolnych do wodociągów publicznych z 1,4 mln w 1996 r. do 1,9 mln w 2002 r. Nadal jednak 0,7 mln gospodarstw czerpało wodę z wodociągów własnych i dalszych 0,4 mln ze studni bez odpowiednich filtrów i instalacji [Budynki i infrastruktura, 2003].

Mimo dużego postępu w budowaniu ujęć wodociągowych, jednostkowe zużycie wody na cele bytowo-gospodarcze mieszkańców wsi pozostaje na niższym poziomie niż w miastach. Do tego należy dodać niewydolność niektórych wodociągów, tych zwłaszcza które funkcjonowały na obszarach o okresowym deficycie wody. Te negatywne zjawiska nie pozwalają na utrzymanie właściwych parametrów wody zanieczyszczanej niepożądanymi bakteriami i innymi składnikami mineralnymi.

Unia Europejska przywiązuje dużo uwagi do wspólnotowej polityki w zakresie ochrony środowiska, której istotnym elementem jest zaopatrzenie wsi w wodę i wyposażenie w instalacje kanalizacyjne. Odpowiednie środki wsparcia finansowego zawarte zostały zarówno w SAPARD-ie, jak i w programach PROW i SPO. Tylko w 2004 r. wielkość nakładów ogółem wyniosła 2,3 mld zł.

Stan wyposażenia gospodarstw rolnych w urządzenia wodociągowe, kanalizacyjne i oczyszczalni ścieków obrazuje tabela 1.

Tabela1

Podłączenie gospodarstw rolnych do sieci wodociągowej i kanalizacyjnej w 2004 r. (w tys.)

Wyszczególnienie	Gospodarstwa i działki rolne	Zostało przyłączonych	Procent
Wodociągi zbiorowe	3 060,1	2 733,3	89,3
-w tym gospodarstwa rolne pow. 1ha	2 041,4	1 474,1	72,2
Sieć kanalizacyjna	3 060,1	503,1	18,9
- w tym gospodarstwa rolne	2 041,4	164,8	9,5
Oczyszczalnie ścieków	3 060,1	28,9	0,9
- w tym gospodarstwa rolne	2 041,4	15,2	0,7

Źródło: Informacja o stanie infrastruktury technicznej wsi na koniec 2004. Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa 2005.

Sieć wodociągową nie dociera tylko do siedlisk bardzo oddalonych, rozproszonych, przysiółków czy kolonii. Pełna sieć wodociągowa jest możliwa, w stosunkowo szybkim czasie, oczywiście przy napływie odpowiednich środków finansowych na wieś. Natomiast mogą wystąpić istotne problemy przy budowie kanalizacji na wsi. System kanalizacji cechuje złożona struktura sieciowa, duża kapitałochłonność, konieczność wspomagania zbiorowymi oczyszczalniami ścieków i wysokie bieżące koszty eksploatacyjne.

Ogólnie biorąc na 40 281 wsi sołeckich występujących w Polsce, 34 555 wsi posiadło sieć wodociągową (85,7%), a 5 108 wsi sieć kanalizacyjną (12,7%).

3. Zagadnienie oczyszczania ścieków

Duże bieżące zużycie wody w gospodarstwach rolnych powoduje, że ilość nagromadzonych ścieków systematycznie wzrasta. Istniejące urządzenia mające charakter lokalnych osadników gnilnych, nie są szczelne i wystarczająco pojemne, a ponadto nie istnieje nawyk systematycznego ich opróżniania. Stwarza to kolizję z wymaganiami sanitarnymi i ochrony środowiska, ponieważ ścieki przedostają się w sposób niekontrolowany do rowów i instalacji melioracyjnych, a stamtąd do rzek i zbiorników wodnych.

Według danych Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi istniało na wsi 2 416 zbiorowych oczyszczalni ścieków o łącznej przepustowości ponad 1 mln m^3/dobę oraz 28 869 indywidualnych wiejskich oczyszczalni ścieków. Biorąc pod uwagę liczbę gmin występujących w Polsce (2 171), można powiedzieć że sieć ta zaspakaja potrzeby na poziomie średnim. Obszar oddziaływania oczyszczalni nie zawsze jednak pokrywa się z powierzchnią gminy.

Wobec odległej perspektywy wybudowania profesjonalnej kanalizacji w każdej wsi istnieje potrzeba korzystania z rozwiązań lokalnych. Opracowano już kilka

metod skutecznego oczyszczania ścieków w ramach gospodarstwa rolnego, które mogą funkcjonować pod warunkiem prawidłowego opracowania programów w zakresie gospodarki wodno-ściekowej.

4. Inne elementy infrastruktury technicznej wsi

Przestrzeń wiejska jest coraz bardziej nasycana elementami infrastruktury technicznej. Nie jest to jakaś specyficzna infrastruktura, właściwa tylko dla obszarów wiejskich, ale przenoszone na zasadzie naśladownictwa wzory wypracowane najpierw w aglomeracjach miejskich. Aspiracje środowiska lokalnego zmierzające do tego, aby w przybliżeniu uzyskać standard istniejący w miastach jest zrozumiały, ponieważ w ten sposób poprawia się jakość życia i zdrowotność społeczeństwa. Badacze dotychczas nie wypowiedzieli się jaki model docelowy byłby najbardziej pożądany, ale z dotychczasowej konfrontacji mieszkańcy wsi wychodzą niezadowoleni i aspirują do wyższych standardów.

Obecnie na wsi nowego znaczenia nabiera kwestia upowszechnienia w większej mierze czynnika grzewczego w postaci gazu bezprzewodowego i przewodowego. Z uwagi na brak dostępu do sieci gazowniczych, na wsi dużą popularnością cieszy się gaz bezprzewodowy, który ułatwia życie nie tylko gospodyniom domowym. Wymiana butli gazowych, aczkolwiek organizacyjnie już lepiej funkcjonująca i zabezpieczona, wymaga ciągłej troski o kolejne dostawy. Istnieją także możliwości założenia instalacji zewnętrznej, w postaci zbiorników na gaz płynny, które pozwalają na korzystanie z niego również do celów grzewczych. Tutaj niebagatelną rolę odgrywają wysokie ceny gazu, które pozostają w dysproporcji do uzyskiwanych dochodów.

Tabela 2

Sieć gazowa oraz odbiorcy gazu z sieci w gospodarstwach domowych na wsi (w tys.)

Wyszczególnienie	1996	2002	2004
Połączenie do budynków mieszkalnych	608,3	847,4	878,3
Procent połączeń	38,7	40,5	41,0
Odbiorcy gazu z sieci	563,7	699,0	734,5
Procent odbiorców gazu	8,7	11,5	10,5
Procent ogólnego zużycia gazu z sieci	14,2	17,5	17,0

Źródło: Rocznik statystyczny rolnictwa i obszarów wiejskich. GUS, Warszawa 2005.

Stopień dostępu do sieci przewodowej na wsi jest ograniczony i utrzymuje się na poziomie około 10%, zaś ogólne zużycie gazu z sieci oscyluje na poziomie 17% (tabela 2). Ponadto występowanie instalacji gazowych jest zróżnicowane w skali

kraju. Największy dostęp mają mieszkańcy z województw południowych, miejscowości podwarszawskich i częściowo mieszkańcy Polski zachodniej. Pozostałe części kraju charakteryzują się niskim stopniem dostępności do gazu sieciowego. Zakłady gazownicze nie są zainteresowane intensywnym rozbudowywaniem sieci, z uwagi na duże koszty i rozproszenie budynków mieszkalnych.

Przysłowiowy niegdyś brak dostępu do telefonu na wsi przechodzi stopniowo do historii. Zapóźnienie wsi w tej sprawie było ewidentne, ale za przyczyną nowych technologii, a zwłaszcza telefonów komórkowych, możliwości korzystania z tego środka łączności wzrastają.

Obecnie nowego znaczenia nabiera sprawa łączy szerokopasmowych, pozwalających na szybką transmisję danych (głosu, obrazu, faksu), a nie tylko internetowych. Sprawy transmisji maja znaczenie, między innymi także w kontekście możliwości korzystania rolników z funduszy europejskich. Poprzez łącza szerokopasmowe istnieje możliwość nie tylko pobrania wniosków, ale także ich prawidłowe wypełnienie i przesłanie do biura powiatowego ARiMR.

W 2004 r. było 2,8 mln abonentów telefonicznych na wsi, co stanowiło 22,9% wszystkich abonentów w skali kraju. Tak zwany wskaźnik gęstości telefonicznej w Polsce, czyli liczba łączy przypadających na 100 mieszkańców wynosił 32,7. Występuje nadal istotna różnica między miastem a wsią. Gdy na 100 mieszkańców wsi przypada tylko 19,5 aparatów telefonicznych, to w mieście jest to już 40,9 aparatów.

Najniższy wskaźnik gęstości telefonów na wsi przypada w woj. kujawsko-pomorskim (14,9), natomiast najwyższy występuje w woj. podlaskim (25,8). W ostatnim czasie dynamiczny przyrost liczby abonentów na terenach wiejskich, jaki miał miejsce w drugiej połowie lat 90-tych, nie tylko uległ zahamowaniu, ale wystąpiło zjawisko rezygnacji z usług telefonii przewodowej. Przyczyn tego należy szukać w zbyt wysokich kosztach usługi, konkurencji w postaci telefonów komórkowych oraz w zbyt ubogiej ofercie dotyczącej kompleksowych usług.

Ramy artykułu nie pozwalają na omówienie wszystkich czynników kształtujących obszary wiejskie. Można jeszcze dodatkowo wspomnieć o poważnym problemie wiejskich dróg. W polskich realiach na wsi nie zachodzi potrzeba wyznaczenia nowych dróg czy szlaków komunikacyjnych, bo ta sieć jest wystarczająco duża, lecz pilna jest ich naprawa i modernizacja.

Główną funkcję dróg dojazdowych do gruntów rolnych jest zapewnienie dogodnego dojazdu do uprawianych pól i ułatwienie ich zagospodarowania. Rozwój sieci dróg gminnych i wiejskich jest czynnikiem sprzyjającym rozwojowi pozarolniczych funkcji gospodarczych, przedsiębiorczości i lokalnej turystyki. Wskaźnik gęstości dróg gminnych wynosi 47,8 km/100 km^2 powierzchni, a ogólna długość dróg gminnych na koniec 2004 r. wynosiła 150 tys. km [Rocznik statystyczny, 2005].

Na polskiej wsi należy zacząć poważną reelektryfikację, a nie tylko przeprowadzać kosmetyczne naprawy czy remonty. Wynika to z istotnego wzrostu zapotrzebowania na energię elektryczną, jako następstwa postępu technologicznego. Wiejskie sieci elektroenergetyczne dostarczają energię do ponad 3,0 mln gospodarstw domowych, w tym 2,4 mln gospodarstw rolnych. Rolnicy zużywają coraz więcej energii elektrycznej, podłączając więcej odbiorników prądu (np. dojarki, schładzarki, itp.) i urządzenia towarzyszące. Tymczasem linie są przeciążone, transformatory mało wydajne, a wszystko to owocuje spadkami napięć i wysokim stopniem awaryjności.

Mimo dużego postępu zużycie energii elektrycznej pozostaje na niskim poziomie, które w 2004 r. wynosiło 434,8 GWh na 1 mieszkańca. Najwyższy poziom zużycia energii elektrycznej wystąpił w woj. śląskim (721,3), zaś najmniejszy w woj. podlaskim (190,4 GWh/1mieszkańca).

W ostatnich latach na wsi polskiej zupełnie nowym zjawiskiem jest organizowanie wysypisk odpadów. Dotąd każdy rolnik ten problem rozwiązywał we własnym zakresie, na ogół poprzez zakopywanie śmieci lub porzucanie w lasach, rowach, na nieużytkach lub gliniankach. W 2004 r. czynnych było 991 wiejskich składowisk odpadów komunalnych, o łącznej powierzchni 2,4 tys. ha.

5. Zakończenie

Obszary wiejskie obejmują swoim zasięgiem ponad 90% terytorium kraju, za którego rozwój odpowiedzialni są nie tylko mieszkańcy wsi, ale całe społeczeństwo. Na obszarach tych zlokalizowanych jest ponad 40 tys. wsi sołeckich, 4,2 mln zasobów mieszkalnych i gospodarskich, 150 tys. km dróg gminnych, zaś siec wodociągowa liczy 185 tys. km, a kanalizacyjna 0,5 tys. km. Do tego należy dodać rozbudowaną sieć elektroenergetyczną i teleinformatyczną, aby otrzymać przybliżony obraz potencjału technicznego obszarów wiejskich.

Ze zrozumiałych względów potencjał ludzki na obszarach wiejskich reprezentowany jest przez mniejszy odsetek ludności (38%), a ponadto jest to zbiorowość społeczna o niższym stopniu wykształcenia. Braki wykształcenia rekompensowane są dużą mobilnością i aktywnością zawodową.

Analizując czynniki kształtujące obszary wiejskie, trzeba zdecydowanie stwierdzić, że na ich rozwój mniejszy wpływ wywiera infrastruktura społeczna aniżeli infrastruktura techniczna. W ostatni okresie zamknięto wiele szkół, nie odpowiadających standardom, klubów, świetlic, domów kultury, sal i remiz, które wymagały poważnego wsparcia finansowego. Niestety procesowi kurczenia się infrastruktury społecznej nie towarzyszą działania, które mogłyby tę próżnię wypełnić.

Nie ulega wątpliwości, że kształtowanie obszarów wiejskich jest silnie wspierane przez Unię Europejską, dzięki funduszom spójności i strukturalnym.

LITERATURA

1. Budynki i infrastruktura techniczna w gospodarstwach rolnych 2003. GUS, Warszawa 2003.
2. Informacja o stanie infrastruktury technicznej wsi na koniec 2004 r. Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa 2005.
3. Rocznik Statystyczny Rolnictwa i Obszarów wiejskich 2005. GUS, Warszawa 2005.
4. Zawadzki W. (1998): Encyklopedia agrobiznesu. Fundacja Innowacja, Warszawa.

EUGENIUSZ KOŚMICKI
Akademia Rolnicza w Poznaniu

STARE ODMIANY JABŁONI JAKO DZIEDZICTWO KULTUROWE I BOGACTWO BIOLOGICZNE[1]

Wielu ludzi zna obecnie najwyżej kilka odmian jabłek, które może znaleźć na regałach supermarketów. Odmiany jabłoni, które dawniej miały duże znaczenie, obecnie szybko zanikają i trudno je znaleźć lub kupić. Stare odmiany odznaczały się przy tym szczególnym, intensywnym zapachem, posiadały charakterystyczny smak i szczególne inne właściwości, których obecnie brakuje często współczesnym odmianom. Gwałtowne zanikanie starych odmian jabłoni oznacza utratę dotychczasowego dziedzictwa kulturowego i różnorodności smaków. Ich utrzymanie, a tym samych zachowanie bogactwa biologicznego, staje się bardzo ważne dla zabezpieczenia przyszłości samego człowieka.

Na obszarach niemieckojęzycznych, a szczególnie w Szwajcarii, dostrzega się już – przynajmniej od kilkudziesięciu lat – stare odmiany jabłoni i innych drzew i krzewów owocowych jako cenne dziedzictwo kulturowe, a także bogactwo biologiczne, konieczne dla zabezpieczenia przyszłości. Próbą podsumowywania dotychczasowych osiągnięć, przede wszystkim w Szwajcarii, jest książka „Rosenapfel i Królowa Renet. 365 odmian jabłoni – botanika, historia i zastosowanie" [Bartha-Pichler, Brunner, Gersbach, Zuber, 2005]. Jej autorami są znani specjaliści i znawcy starych odmian. Książka ta powstała w ścisłej współpracy z Fundacją ProSpecieRara i Stowarzyszeniem Fructus. Obie te organizacje zajmują się utrzymaniem i rozpowszechnianiem starych odmian drzew owocowych. Książka ta stanowi wspaniały przewodnik przez historię kulturową jabłoni od czasów najdawniejszych do współczesności (z wykorzystaniem fotografii). Przedstawia ona

[1] Artykuł jest omowieniem książki autorów: Brigitte Bartha-Pichler, Frits Brunner, Klaus Gersbach, Markus Zuber, pt.: Rosenapfel und Goldparmäne. 365 Apfelsorten – Botanik, Geschichte und Verwendung. Wydanej przez: Zusammenarbeit von ProSpecieRara und der Vereinigung Fructus, Baden und München 2005, AT Verlag, ss. 248, ISBN 3-03800-209-7.

W języku niemieckim dostępnych jest szereg książek podejmujących m.in. problematykę starych odmian. Do najważniejszych z nich należą: [Fischer, 1995; Hartmann, 2000; Friedrich, Petzold, 2006].

zagrożenie różnorodności odmian, możliwość poszerzenia oferty smakowej dla konsumentów jak i wykorzystania jabłek dla produkcji napojów i pozostałych produktów wytwarzanych z jabłek. Szczególne znaczenie posiada jednak rozdział poświęcony uprawie starych odmian jabłoni w ogrodach przydomowych. Całość książki zakończona jest załącznikiem zawierającym: spis literatury, spis starych odmian jabłoni, adresy szkółek produkujących nadal stare odmiany jabłoni, a także adresy organizacji i stowarzyszeń zajmujących się utrzymaniem i rozpowszechnianiem starych odmian jabłoni na obszarze Szwajcarii, Austrii i Niemiec. W przedmowie do książki jej autorzy wskazują, że opracowanie to powstało z inicjatywy Fundacji ProSpecieRara w ścisłej współpracy i z pomocą Stowarzyszenia Fructus. Inicjatywa ta wiązała się ze Szwajcarską Wystawą Rolniczą Expo 02, zwaną „Vivarią". Na wystawie tej pokazano modele 365 odmian jabłek, przy tym każde jabłko reprezentowało jeden dzień roku. Do tego modelu załączony był także opis słowny odmiany. Książka jest więc owocem współpracy zaangażowanych miłośników starych odmian jabłek, a także specjalistów w tym zakresie w Fundacji ProSpecieRara i Stowarzyszenia Fructus.

ProSpecieRara została założona w 1982 roku w celu utrzymania bioróżnorodności na obszarach rolniczych. Obecnie ProSpecieRara opiekuje się siecią 160 sadów (gdzie znajduje się, co najmniej 25 tradycyjnych odmian jabłoni). Działalność ProSpecieRara obejmuje nie tylko utrzymanie starych odmian, ale także zabezpieczeniem jakości kultury uprawy w tych sadach. Stowarzyszenie Fructus powstało w 1985 roku w Zurychu, a jako jego cel wskazywano tworzenie banków genów starych odmian jabłoni i utrzymanie wysokopiennych sadów. Inicjatorem powstania Stowarzyszenia Fructus był nieżyjący już dr Karl Stoll – jego pierwszy przewodniczący. Fructus uczestniczy w wystawach w Szwajcarii i za granicą. Do najważniejszych jego działań należy określanie odmian drzew owocowych. Fructus odpowiedzialny jest za projekty badawcze mające na celu utrzymanie dziedzictwa kulturowego starych odmian.

Omawiana tutaj książka składa się z następujących podstawowych rozdziałów: „Historia jabłka od swojego początku do XIX wieku"; „Jabłko w XIX i XX stuleciu: sadownictwo dawniej i dzisiaj"; „Różnorodność odmian w niebezpieczeństwie"; „Jabłka przeznaczone do wytwarzania napojów"; „Produkty wytwarzane z jabłek", czy wreszcie „Stare odmiany jabłoni w ogrodach przydomowych".

Jako przodka jabłoni domowej przyjmuje się jabłoń Sieversa (*Malus sieversii*). Występuje ona w lasach na obszarze gór Tien-Shan, na pograniczu dzisiejszych państw: Kazachstanu, Kirgistanu i Chin. Do powstania obecnych owoców przyczyniły się jednak także inne odmiany jabłoni, a współczesną jabłoń domową określa się jako bogaty w formy kompleks hybrydowy (*Malus x domestica*). Największy rozkwit uprawy owoców przeżywano w Państwie Perskim, gdzie sady owocowe - „pairidaeza" otoczone były murami i nawadniane. W perskich sadach

uprawiano – oprócz jabłoni – także winorośl, brzoskwinie i pomarańcze. Jabłonie i jabłka ogrywały ogromną rolę w mitach, przypowieściach czy bajkach, gdzie traktowano je często jako źródło życia i wiecznej młodości. Już w okresie Starożytności uprawiano je powszechnie w Grecji i Rzymie.

W średniowieczu jabłoń odgrywała ważną rolę, m.in. w średniowiecznych klasztorach. Doceniał jabłka m.in. Karol Wielki. Jabłka traktowano nie tylko jako cenny pokarm, ale także cenne lekarstwo w wielu chorobach. W okresie renesansu i baroku jabłonie pojawiły się szeroko w sadach przydworskich i przypałacowych. Szczególny jednak rozwój sadów owocowych i alei z drzewami owocowymi przypada jednak na lata po wojnie trzydziestoletniej. Odmiany jabłek – uprawiane do dzisiaj – pochodzą niekiedy z okresu pomiędzy trzynastym i szesnastym stuleciem (a nawet wcześniej). Możemy wymienić tutaj także odmiany jak: „Królowa Renet", „Królewska Krótkonóżka", „Czerwona Sztetyna", „Spitzwissiker". „Królowa Renet" należy do najbardziej szlachetnych odmian minionych stuleci. Stanowi ona cenną odmianę deserową, a także dostarcza znakomitego soku.

Z XVI wieku pochodzą takie odmiany jak: „Reneta z Damason", „London Pepping", „Roter Eiser", „Biała Kalwila Zimowa". „Reneta z Damason" należy do tzw. jabłek skórzastych. Do szczególnie trwałych jabłek zalicza się „Roter Eiser", posiada ona głęboko czerwone zabarwienie. Z XVII i XVIII wieku pochodzi wiele znanych odmian z grupy Renet. Do dzisiaj jest wielu smakoszy „Renety Szampańskiej", a „Reneta Ananasowa" cieszy się dużym zainteresowaniem zwiedzających na różnego rodzaju wystawach ogrodniczych. Do starych odmian jabłoni należy także „Kantówka Gdańska", posiadająca piękną czerwona barwę i przyjemny zapach.

W ciągu XIX i XX wieku sadownictwo podlegało daleko idącym zmianom, co wiązało się ze zmianami całego rolnictwa. Pojawiły się wtedy charakterystyczne problemy jak: konflikt o drzewa wysokopienne i niskopienne, spór pomiędzy wydajnością a ochroną środowisk. Nastąpił odwrót od jabłoni moszczonych i na własne potrzeby na rzecz jabłoni deserowych. Rolnictwo przeżyło głęboką zmianę – od samozaopatrzenia do zależności rynkowych (przy ogromnym znaczeniu uprzemysłowienia i handlu), a samo rolnictwo podlegało szybkiej profesjonalizacji.

W sadownictwie dopiero w końcu XIX wieku pojawiło się świadome krzyżowanie odmian, a tym samym świadoma hodowla nowych odmian. W obecnych celach uprawy najważniejsze znaczenie posiada jakość owoców, a zwłaszcza właściwości samego miąższu. Ważne jest także dobre i długie przechowywanie. W Szwajcarii i w Niemczech obok odmian o znaczeniu europejskim i światowym utrzymuje się wiele poszukiwanych przez klientów starych odmian. Autorzy książki podają ich charakterystykę. W Niemczech duże zasługi w tworzeniu nowych odmian miał: Instytut Badań Hodowlanych w Münchebergu, a później w okresie podziału Niemiec Instytut Badań nad Owocami w Dresden-Pillnitz. Jako nowy trend w uprawie odmian jabłoni występują tzw. odmiany klubowe.

Autorzy książki wyszczególniają, także wiele najważniejszych odmian handlowych w Szwajcarii o wspaniałych właściwościach smakowych i zapachowych. Amerykańska odmiana „Jonathan" należy nadal do najważniejszych odmian handlowych.

Popularny jest podział historyczny starych odmian na następujące typy: „parmeny", „peppingi", „renety", „kalwile", „jabłka skórzaste", „jabłka mleczne", „jabłka drżące", „ramboury".

Współcześnie różnorodność odmian jabłoni jest coraz bardziej zagrożona przez nowoczesne sadownictwo. Ochrona starych odmian wynikała początkowo z prywatnych inicjatyw. Do najważniejszych takich osób należy zaliczyć zmarłego niedawno dr Karla Stolla. Zebrał on ponad 300 odmian jabłoni. Do liczących się kolekcji starych odmian w Szwajcarii należą: Sad owocowy Höri, Sad Zofingen w Aargau, Drzewa owocowe w Arboretum d'Aubonne, Kolekcja Odmian Roggwil, Sad w Rétropomne, Związek Odmiany Edelchrüsler, Sad Rodzinny Brunnerów w Steinmaur.

W Niemczech i w Austrii znajduje się także szereg organizacji zajmujących się starymi odmianami m.in.: Niemiecki Związek Pomologiczny; Niemiecki Związek Przyrody; Arka Noego, Dolna Austria). Szczególnie zagrożone są odmiany regionalne, lokalne i tzw. rarytasy. Do najbardziej znanych takich odmian należą: „Berner Rosen", „Reneta Landsberka", „Mistapfel", „Reneta z Oetwiler", „Reneta Paryska", „Pirminecher", „Wealthy" czy „Reneta Cytrynowa". Odmiany lokalne i regionalne są głównymi ofiarami zmian w sadownictwie.

Jabłka wykorzystywane były i są nadal do wytwarzania smacznych napojów. Napoje te określano ogólnie jako „moszcze" („Most"). Soki jabłkowe produkowane są w gospodarstwach chłopskich, a także wytwarzane w sposób przemysłowy. Autorzy wymieniają szereg starszych odmian, które mogą być przeznaczone do wyrobu moszczów (należy tutaj m.in. „Grochówka" i wiele lokalnych odmian).

Z jabłek wytwarza się wiele ważnych produktów spożywczych. Do najważniejszych należą suszone jabłka (susz jabłeczny), zwłaszcza popularne suszone kręgi. Z 1 kg świeżych jabłek otrzymuje się 150 gramów suszu. Do mniej znanych produktów należy tzw. miód moszczowy (Mosthonig) otrzymywany w wyniku zagotowania i zagęszczenia moszczu (znane są tutaj także francuskie nazwy Vin ciut lub Raisinée). Często do jego wytwarzania używa się jednak mieszanki jabłek i gruszek. Przygotowanie miodu moszczonego było dawniej ważnym świętem rodzinnym. Miód moszczowy może być dobrym dodatkiem do deserów. Bardzo znany pozostaje nadal ocet jabłkowy – ważny dodatek przyprawowy w kuchni. Powszechnie znany jest też mus jabłkowy, a także jabłka gotowane, pieczone i smażone, czy w galarecie. Autorzy książki przedstawiają szereg recept kulinarnych charakterystycznych nie tylko dla Szwajcarii. Do różnych recept kulinarnych stosowane są jabłka charakteryzujące się specyficznym smakiem i aromatem.

Starsze odmiany jabłoni stanowią cenny nabytek do sadów przydomowych, zwłaszcza nawiązujących świadomie do tradycji chłopskich. Różne stare odmiany są bardzo zróżnicowane. Stąd też można dokonywać odpowiedniego wyboru odmian, a także form jabłoni (wysoko-, niskopienne). Konieczne jest jednak zachowanie odpowiednich działań pielęgnacyjnych (zwłaszcza przycinanie gałęzi), a także zwalczanie chorób i szkodników. Należy wymienić tutaj następujące cechy przy wyborze odmian: stanowisko i klimat; formę drzewa; czas dojrzewania; właściwości wzrostu i pracochłonność; odmiany zapylaczy, smak i ulubione zastosowanie owoców.

W Polsce zainteresowanie starymi odmianami drzew owocowych pojawiło się szerzej dopiero na początku XXI wieku [Sękowski, 1993][2], kiedy przestało istnieć wiele starych, cennych, powszechnie znanych kiedyś odmian drzew owocowych. Jak stwierdza G. Hodun: „Drzewa starych odmian były przecież mało wrażliwe na choroby. Dobrze rosły i owocowały nawet bez chemicznej ochrony, rodząc zdrowe, jak mówimy dzisiaj, ekologiczne owoce" [Hudon, 2006]. Obecnie można już kupić w wielu szkółkach drzew owocowych drzewka starych odmian, chociaż jak dotąd w zbyt małym asortymencie. W przekonaniu G. Hoduna konieczne będzie wdrożenie programów bioróżnorodności dla utrzymania i rozpowszechniania starych odmian drzew owocowych. Niezbędne staje się szybkie wykorzystanie doświadczeń szwajcarskich w podjętych działaniach w Polsce. Umożliwi to uratowanie wielu starych odmian drzew owocowych, tak kiedyś charakterystycznych dla Polski.

LITERATURA

1. Bartha-Pichler B., Brunner F., Gersbach K., Zuber M.: Rosenapfel und Goldparmäne. 365 Apfelsorten – Botanik, Geschichte und Verwendung. In Zusammenarbeit von ProSpecieRara und der Vereinigung Fructus, Baden und München 2005, AT Verlag, ss. 248, ISBN 3-03800-209-7.
2. Fischer M (1995): Farbatlas Obstsorten, Stuttgart 1995.
3. Friedrich G., H. Petzold (2006): Handbuch Obstsorten. 300 Obstsorten in Wort und Bild. Aquarelle von Ernst Hallwass, Stuttgart 2006.
4. Hartmann W. (2000): Farbatlas Alte Obstsorten Hrsg. Stuttgart 2000.
5. Hodun G. (2006): Powrót do starych odmian. „Działkowiec" 2006, nr 2, s. 32.
6. Sękowski B. (1993): Pomologia systematyczna, t. I i II, Warszawa 1993.

2 Na znaczenie starych odmian drzew i krzewów owocowych zwracał uwagę już dawniej m.in. B. Sękowski, [Sękowski, 1993].

NOWOŚCI WYDAWNICZE

Ochrona środowiska w gospodarstwie rolnym. Poradnik dla doradcy. (ss. 103)
Ochrona środowiska w gospodarstwie rolnym. Poradnik dla rolnika. (ss. 36)

Opracowania zbiorowe zespołów autorów Wojewódzkiego Inspektoratu Ochrony Środowiska w Poznaniu oraz Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie Oddział w Poznaniu. Wydawcy: Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie Oddział w Radomiu, Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie Oddział w Poznaniu. Radom 2006.

„Projekt współfinansowany ze środków Unii Europejskiej w ramach Pomocy Technicznej Planu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2004-2006".

Prezentowane opracowania – „Poradnik dla doradców" i „Poradnik dla rolnika" - zawierają podstawowe informacje i zasady dotyczące prowadzenia produkcji rolnej w gospodarstwie, z uwzględnieniem obowiązujących w Polsce przepisów dotyczących różnych aspektów ochrony środowiska, zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju. Intensywna produkcja rolna wymaga stosowania wielu przemysłowych środków produkcji (tj. nawozy mineralne, środki ochrony roślin), których nieumiejętne lub nadmierne stosowanie może powodować istotne zagrożenie dla środowiska.

W obszernym poradniku dla doradców przedstawiono m.in.: stan ochrony środowiska w Polsce (podstawy prawne i kontrolę przestrzegania przepisów w ochronie środowiska), wpływ działalności rolniczej na środowisko: gospodarowanie zasobami wodnymi (sposoby i warunki korzystania z wód), gospodarkę ściekami, gospodarkę nawozami, ochronę powietrza przed zanieczyszczeniami, ochronę środowiska przed hałasem, ochronę gleb, gospodarkę odpadami i bardzo istotny problem postępowanie ze środkami ochrony roślin. Kolejne działy opracowania dotyczą ochrony przyrody w działalności rolniczej oraz opłat i kar za korzystanie ze środowiska.

Opracowanie wzbogacono wzorami dokumentów sporządzanych na potrzeby kontroli, a także bardzo przydatnym wykazem aktów prawnych i spisem literatury związanymi z przestrzeganiem wymagań dotyczących ochrony środowiska w gospodarstwie rolnym.

Drugie, bardzo przydatne opracowanie przeznaczono dla rolników. „Poradnik dla rolnika" ma przybliżyć podstawową wiedzę z zakresu przestrzegania prawa dotyczącego ochrony środowiska, jaka obowiązuje każdego człowieka mieszkającego i gospodarującego na wsi. Rolnicy funkcjonujący w gospodarce rynkowej muszą produkować zgodnie z potrzebami społecznymi i jednocześnie maksymalizować efekty produkcyjne oraz ekonomiczne, wymuszane rynkową konkurencją. Osiąganie celów produkcyjnych i ekonomicznych w rolnictwie nie zawsze idzie w parze z celami środowiskowymi i ogólnospołecznymi.

Poradnik opracowano na podstawie aktualnie obowiązujących przepisów. Oprócz syntetycznego ujęcia problematyki zawartej w „Poradniku dla doradców" w opracowaniu opisano wszystkie te tematy, które mogą dotyczyć rolnika.

Rolnicy, chcący skorzystać z dofinansowania, w ramach PROW w latach 2007-2013, na modernizację gospodarstwa czy inne działania, a także w niedalekiej przyszłości - po zmianie przepisów - z dopłat bezpośrednich, będą musieli spełnić określone wymogi dotyczące ochrony środowiska, zgodnie z zasadami wzajemnej zgodności.

Poradnik wydany przez Centrum Doradztwa Rolniczego będzie zatem bardzo pomocny rolnikowi w spełnieniu warunków z zakresu ochrony środowiska przy ubieganiu się w najbliższym czasie o dofinansowania z funduszy UE.

WSKAZÓWKI DLA AUTORÓW

1. *Zagadnienia Doradztwa Rolniczego* zamieszczają artykuły z zakresu metodyki i organizacji doradztwa rolniczego, funkcjonowania agrobiznesu i rozwoju obszarów wiejskich, polityki agrarnej i oświaty rolniczej oraz współpracy doradztwa z nauką w wymienionych obszarach.

2. Oprócz artykułów *Zagadnienia* przyjmują:
   - informacje o pracy doradczej i życiu instytucji doradczych;
   - informacje o sympozjach, seminariach i innych formach oświatowych z zakresu doradztwa i dla doradców;
   - recenzje i omówienia prac związanych z doradztwem rolniczym oraz ze wsią i agrobiznesem;
   - przeglądy czasopism krajowych i zagranicznych, ukazujące dorobek w wymienionych dziedzinach;
   - noty bibliograficzne o nowościach wydawniczych (do 1 100 znaków);
   - inne informacje w wymienionych dziedzinach;

3. Artykuły należy dostarczyć wydawcy w następującej formie:
   - streszczenie w języku polskim i angielskim - maksymalnie 14 wierszy;
   - treść podzielona na rozdziały i z wstępem oraz wnioskami lub podsumowaniem;
   - napisane za pomocą edytora pracującego w środowisku Windows (zalecany Word 97.0 i wersje nowsze);
   - dopuszczalna objętość prac do 20 000 znaków;
   - rysunki, tabele, wykresy i grafika dołączone w pliku zasadniczym, oraz dodatkowo w oddzielnych plikach w programach źródłowych, w których zostały wykonane, najlepiej w programach Word, Excel i CorelDraw w formacie B5;
   - dane literaturowe - odwołania w tekście do pozycji literaturowych z nazwiskiem autora i rokiem wydania, bez przecinka i w nawiasie kwadratowym, np. [Kowalski 1990];
   - alfabetyczny wykaz literatury na końcu artykułu, numerowany każdorazowo z nazwiskiem autora, pierwszą literą (literami) imienia, rokiem wydania (podanym w nawiasach półokrągłych) oraz po dwukropku tytułem publikacji, wydawnictwem lub nazwą czasopisma, numerem woluminu i strony;
     - przykład 1: Kowalski J., Nowak A. (1997): Ekonomiczne i społeczne uwarunkowania rozwoju wsi w Polsce. SGGW, Warszawa, 5-17;
     - Przykład 2: Kowalski J., Nowak A. (1997): Obszary wiejskie i problem agroturystyki. Zagadnienia Ekonomiki Rolnej, nr 3, 5-17;

- jeżeli w tekście umieszcza się numer kolejnego przypisu, powinien on być przedstawiony w formie liczby bez dodatkowych znaków, np. nawiasów (przypisy nadawane automatycznie);
- klawisza ENTER używa się tylko na końcu akapitu (wszystkie tytuły, punkty będące wyliczeniem itp. traktuje się jako odrębne akapity);
- wcięcia akapitowe zaznacza się tylko za pomocą tabulatora lub innych narzędzi użytego edytora. Nie używać w tym celu spacji. Spacje należy stawiać tylko dla oddzielenia wyrazów, po kropce, przecinku, wykrzykniku, dwukropku, średniku itp. (nigdy przed tymi znakami). Nie używać spacji za nawiasem otwierającym i przed nawiasem zamykającym, a także przed i za odnośnikiem cyfrowym.

4. Tekst artykułu lub informacji, złożony w formacie B5 powinien być dostarczony w wersji elektronicznej (na dyskietce, płycie CD lub przesłany pocztą elektroniczną) oraz w dwóch wydrukach, w tym samym formacie.
5. Nadesłane recenzje, omówienia, przeglądy itp. powinny zawierać tytuł pracy w oryginalnym brzmieniu i tytuł pracy przełożony na język polski.
6. Do nadsyłanych prac należy dołączyć następujące dane: pełne imię i nazwisko autora, tytuł naukowy, miejsce pracy, adres pracy, numer telefonu i adres poczty e-mail.
7. Redakcja zastrzega sobie prawo nie przyjęcia pracy, jeśli negatywne recenzje pokrywają się ze zdaniem Zespołu Redakcyjnego. Prac nie zamówionych, jak również prac zakwalifikowanych do druku. Redakcja nie zwraca.
8. Redakcja nie płaci honorariów autorskich. Z Autorem przyjętego do druku artykułu zawarta zostanie umowa wydawnicza określająca zasady przeniesienia na Wydawcę prawa do wydania dzieła i wprowadzenia go do obrotu w formie drukowanej w Zagadnieniach Doradztwa Rolniczego i/lub nie na stronie intemetowej CDR. Wyboru artykułów do umieszczenia na stronie intemetowej dokonuje Zespół Redakcyjny ZDR. Autorzy artykułów otrzymują bezpłatnie 1 egz. autorski.
9. Prace należy nadsyłać na następujący adres:

Centrum Doradztwa Rolniczego
Oddział w Poznaniu
61-659 Poznań, ul. Winogrady 63
Redakcja „Zagadnienia Doradztwa Rolniczego"
e-mail: w.glowacka@cdr.gov.pl